

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**ESKİŞEHİRLİ OSMAN NECÂTÎ VE OSMANLICA TEFSÎRU'N-NECÂT
İSİMLİ ESERİNDEKİ METODU**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Merve AKINCIOĞLU

**Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Tefsir**

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Ekrem GÜLŞEN

EYLÜL – 2019

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ESKİŞEHİRLİ OSMAN NECÂTÎ VE OSMANLICA TEFSÎRU'N-NECÂT
İSİMLİ ESERİNDEKİ METODU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Merve AKINCIOĞLU

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Tefsir

“Bu tez 19.09/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Doç. Dr. Muhammet Aksoy	Başarılı	
Doç. Dr. Sezai Küçük	Başarılı	
Dr. Öğr. Üyesi Ekrem Güneş	Başarılı	

 SAKARYA ÜNİVERSİTESİ	T.C. SAKARYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU	Sayfa : 1/1
--	---	-------------

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	Merve AKINCIOĞLU
Öğrenci Numarası	:	1360Y08025
Enstitü Anabilim Dalı	:	Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı	:	Tefsir
Programı	:	☒ YÜKSEK LİSANS ☐ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	Eskişehirli Osman Necâî ve Osmanlıca Tefsîru'n-Necât isimli Eserindeki Meodu
Benzerlik Oranı	:	% 25

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

☐ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

19/06/2019
Öğrenci İmza

☐ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

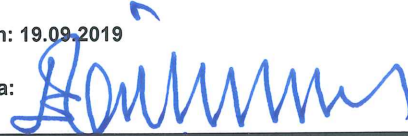

19/09/2019
Öğrenci İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Dr. Öğr. Üyesi Ekrem GÜLŞEN

Tarih: 19.09.2019

İmza:

☐ KABUL EDİLMİŞTİR

☐ REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

ÖNSÖZ

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla...

Kâinatı yaratan ve kâinattaki her şeyi insanın hizmetine sunan Yüce Allah'a hamd ü senalar, Rabbimizi bize tanıtan, bize yol gösteren Allah'ın sevgili kulu ve resulü Hz. Muhammed'e salat ve selam olsun.

Çalışma süresince gerek konu belirlemede gerekse tezin şekillenmesinde ve tezin her aşamasında yardımını esirgemeyen danışmanım muhterem hocam Dr. Öğr. Üyesi Ekrem GÜLŞEN'e teşekkürlerimi arz ederim. Bugünlere gelmeme vesile olan merhum babama, her daim dualarını esirgemeyen anneme ve aileme, mânevî destekleriyle her daim yanımda olan arkadaşlarıma ve dostlarıma teşekkürü borç bilirim. Ayrıca her zaman bana yardım elini uzatan, sabrıyla ve fedakarlığıyla yanımda destekçim olan değerli eşim Halil AKINCIOĞLU'na ve çalışmalarım sebebiyle yeterince vakit ayıramadığım ve oyunlar oynayamadığım sevgili oğlum Ömer Selim'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Bu çalışmanın ilim dünyasına katkıda bulunmasını arzu eder, böyle bir çalışmaya muvaffak kıldığı için Yüce Rabbime sonsuz şükür ve hamd ederim.

Gayret bizden, tevfik Yüce Rabbimizdendir.

Merve AKINCIOĞLU

19/09/2019

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
ÖZ	v
SUMMARY	vi
GİRİŞ	1

BÖLÜM 1: OSMAN NECÂTÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ6

1.1. Hayatı	8
1.1.1. İsmi ve Nesebi.....	8
1.1.2. Ailesi, Eğitimi ve Görevleri	9
1.1.3. İlmî Şahsiyeti	10
1.1.4. Hocaları	11
1.1.4.1. Gözübüyükzâde İbrâhim Efendi	11
1.1.5. Vefatı.....	12
1.2. Eserleri	12
1.2.1. Tefsîru'n-Necât (Arapça).....	12
1.2.2. Tefsîru'n-Necât (Osmanlıca)	13
1.2.2.1. Tefsîru'n-Necât'ın İsmi	13
1.2.2.2. Tefsîru'n-Necât'ın Yazılış Gayesi	15
1.2.2.3. Tefsîru'n-Necât'ın Genel Özellikleri.....	15
1.2.2.4. Tefsîru'n-Necât'ın Kaynakları.....	16

BÖLÜM 2: RİVÂYET YÖNÜNDEN TEFSÎRU'N-NECÂT19

2.1. Âyetleri Âyetle Tefsiri	19
2.1.1. Âyette Geçen Kelimeyi Âyetle Tefsiri.....	22

2.1.2.	Kendi Yorumunu Âyetle Delillendirerek Tefsiri	23
2.1.3.	Münâsebâtü'l-Kur'ân İlmiyle Tefsiri	24
2.2.	Âyetleri Sünnetle Tefsiri	27
2.2.1.	Hadisin Kaynağını Zikretmesi	30
2.2.2.	Hadisin Metnini Zikretmesi	31
2.2.3.	Hadisin Mânasını Zikretmesi	34
2.2.4.	Hadisin Çeşidini Zikretmesi	37
2.2.5.	Sûrenin Faziletiyle ilgili Hadisi Zikretmesi	38
2.3.	Âyetleri Sahâbe Sözüyle Tefsiri	41
2.4.	Âyetleri Tâbiîn Sözüyle Tefsiri	43
2.5.	Âyetleri Esbâb-ı Nüzûlle Tefsiri	44
2.6.	İsrâiliyat'a Yer Vermesi	48
BÖLÜM 3: DİRÂYET YÖNÜNDEN TEFSÎRU'N-NECÂT		50
3.1.	Tefsîru'n-Necât'ın Kelâm Yönü	51
3.1.1.	İman-Amel ilişkisi	52
3.1.2.	Büyük Günah	53
3.1.3.	Şefaat	55
3.1.4.	Kıyamet ve Kıyamet Alâmetleri	57
3.2.	Tefsîru'n-Necât'ın Fıkıh Yönü	59
3.2.1.	Kendi Görüşüne Yer Vermesi	60
3.2.2.	Mezhep İmamlarının Görüşlerine Yer Vermesi	62
3.3.	Tefsîru'n-Necât'ın Dilbilimsel Yönü	65
3.3.1.	Kelimenin Mânasını Lügavî Yönden Açıklaması	65
3.3.2.	Kelimenin Mânasını Belâgat ve Sarf Yönünden Açıklaması	67
3.3.3.	Kelimenin Mânasını Şiirle Açıklaması	68

BÖLÜM 4: İŞÂRÎ (TASAVVUFÎ) YÖNDEN TEFSÎRU'N-NECÂT	71
1.1. Âyetleri İşârî Tefsiri	72
1.2. Âyetleri Sûfîlerin Sözleriyle Tefsiri	73
1.3. Bazı Tasavvuf Kavramlarına Yer Vermesi	76
1.3.1. Nefis ve Mertebeleri.....	76
1.3.2. Kalp	80
1.3.3. Tevbe.....	82
1.3.4. Zikir.....	83
1.3.5. Takvâ.....	85
1.3.6. Huşû	86
1.3.7. Seyrû Sülûk	88
1.3.8. İnsan-ı Kâmil.....	89
SONUÇ.....	91
KAYNAKÇA	94
ÖZGEÇMİŞ.....	103

KISALTMALAR

b.	: İbn (oğlu)
b.y.	: Basım yeri yok
Bk. / bk.	: Bakınız
c.c.	: Celle celâluhu
Çev.	: Çeviren
Haz. / haz.	: Hazırlayan
Hız.	: Hazreti
İFAV.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
Nşr. / nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü, vefat tarihi
r.a.	: Radıyallâhu anh
s.a.s.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk. / thk.	: Tahkik eden
Trc. / trc.	: Tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
y.y.	: Yayın yeri yok

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	☒	Doktora	☐
Tezin Başlığı: Eskişehirli Osman Necâtî ve Osmanlıca Tefsîru'n-Necât İsimli Eserindeki Metodu			
Tezin Yazarı: Merve AKINCIOĞLU		Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ekrem GÜLŞEN	
Kabul Tarihi: 19.09.2019		Sayfa Sayısı: vi (ön kısım) + 103 (tez)	
Anabilim Dalı: Temel İslâm Bilimleri		Bilim Dalı: Tefsir	
Bu çalışma 19. yy'da yaşamış ve yaşadığı dönemde müderris, müftü ve molla gibi çeşitli görevler üstlenmiş olan Osman Necâtî'nin (ö. 1293/1876) hayatını ve <i>Tefsîru'n-Necât</i> isimli eserindeki tefsir metodunu konu almaktadır. <i>Tefsîru'n-Necât</i>, Nebe'-Nâs sûrelerinin tefsirini kapsayan Osmanlı Türkçesi ile telif edilmiş bir eserdir. Osman Necâtî hocalarından aldığı ilimler ve eğitimlerin neticesinde, rivâyet ve dirâyet metodu çerçevesinde kaleme aldığı eserini âyetlerin işârî mânalarına da değinerek her seviyeden insanın okuyup anlayabileceği anlaşılır ve sade bir üslupla ortaya koymuştur. Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, eserin müellifi Osman Necâtî'nin hayatı ve eserleri ile ilgili olup iki alt başlıktan müteşekkildir. İlk alt başlıkta Osman Necâtî'nin ismi, ailesi, eğitimi, görevleri, ilmi şahsiyeti, hocaları ve vefatından söz edilmiştir. İkinci alt başlıkta ise Osman Necâtî'nin eserlerinin kısaca tanıtımı yapılmıştır. İkinci bölümde eser, rivâyet metodu açısından değerlendirilmiş ve müfessirin âyetleri âyetle, âyetleri hadisle, âyetleri sahâbe-tâbiîn sözleriyle ve esbâb-ı nüzûlle tefsiri örneklerle izah edilmiştir. Üçüncü bölümde dirâyet metodu çerçevesinde eserin kelâm, fıkıh ve dilbilimsel yönü alt başlıklarla aktarılmıştır. Dördüncü bölümde ise <i>Tefsîru'n-Necât</i>'ın işârî yönü üç alt başlıkta ele alınmıştır. Birinci alt başlıkta müfessirin âyetleri işari tefsiri örneklerle izah edilmiş, ikinci alt başlıkta âyetleri sûfîlerin sözleriyle tefsir etmesi açıklanmıştır. Üçüncü alt başlıkta ise Osman Necâtî'nin tasavvuf terimleriyle ilgili görüşleri ayrı başlıklar altında ortaya konulmuştur. Sonuç kısmında ise çalışmanın neticesinde Osman Necâtî'nin müfessir kişiliği, sûfî şahsiyeti, toplum içindeki konumu ve tefsirindeki metodu ile ilgili elde edilen veriler değerlendirilmiştir.			
Anahtar Kelimeler: Tefsir, Metot, Osman Necâtî, Tefsîru'n-Necât, Osmanlı Müfessirleri			

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	X	Ph.D.		
Title of Thesis: Mudarris Othman Najati of Eskisehir and His Method of Exegesis in Tafsir al-Najat in Ottoman Turkish				
Author of Thesis: Merve Akıncıoğlu		Supervisor: Assist. Prof. Ekrem GÜLŞEN		
Accepted Date: 19.09.2019		Number of Pages: vi (pretext) + 103 (main body)		
Department: Basic Islamic Sciences		Subfield: Tafsir		
This study examines the life and the method of exegesis in Tafsir al-Najat of Othman Najati (d. 1293/1876) who lived in 19th century and worked in several positions as mudarris, mufti and mullah. Tafsir al-Najat is an exegesis written in Ottoman Turkish that includes the interpretation of surahs between Naba and Nas. Othman Najati wrote his exegesis as a result of his education and instruction with his masters, thus applied riwayat and dirayah (narrative and rational) methods in his exegesis that stands out by its Ishari (mythical) aspect and wrote his work with a simple language which people from every level could understand. Study consists of four chapters. The first chapter includes the life and the works of the author Othman Najati and comprises of two sub titles. In the first sub title, name, family, education, jobs, scientific personality, masters and death of Othman Najati are examined. In the second sub title, we briefly introduced Othman Najati's works. In the second chapter, Tafsir al-Najat was analyzed from the aspect of riwayat method and also in terms of method of glossator in interpreting the Quran with the Quran, the Quran with the hadith, with the sayings of the sahaba and tabi'un and asbab an-nuzul with examples. In the third chapter, we focused on the fiqh, Ishari and linguistic aspects of the work within the frame of the dirayah under sub titles. In the fourth chapter, Ishari aspect of Tafsir al-Najat was examined under three sub titles. In the first sub title, Ishari interpretation was analyzed with examples, while in the second sub title, his analyzing the verses with sufist terms was mentioned. In the third sub title, Othman Najati's opinions on sufist terms was explained under separate titles. In the conclusion, we evaluated the information that is obtained as a result of this study on Othman Najati's glossator character, sufist personality, his status in the society and his exegesis method.				
Keywords: Tafsir, Method, Othman Najati, Tafsir al-Najat, Ottoman Mufasssirs				

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

19. yüzyıl ortalarına gelinceye kadar Osmanlı Devleti'nde çok sayıda tefsir yazılmış, bu alanda isim yapmış âlimler yetişmiştir. Bu eserlerin büyük kısmı var olan gelenekleri devam ettirmiş, gelenekte ortaya konulan fikir ve tartışmaları zenginleştirerek geliştirmiştir. 19. yüzyıl ise Osmanlı'da başta askeriye ve eğitim olmak üzere hayatın çeşitli yönlerinde hızlı değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde yazılmış bir eser olması yönüyle Eskişehirli Osman Necâtî'nin *Tefsiru'n-Necât* adlı eseri önem taşımaktadır. Çünkü Osman Necâtî müderrislik yapmış bir şahsiyettir. Medrese de geleneğin devamını temsil eden sembol kurumlardan birisidir. Dolayısıyla hayatın her alanında bir takım değişimler yaşanır iken hayatın bir parçası niteliğindeki medrese kurumunu temsil eden şahsiyetlerin bu değişimin neresinde durdukları, bunlardan etkilenip etkilenmedikleri, etkilendiler ise ne şekilde olduğu, bu değişimlere nasıl tepki verdikleri gibi sorular onların yazdıkları eserlerin dikkatli bir gözle tahlil edilmesi sonucunda ortaya çıkabilecek bir durumdur. Bu açıdan bakıldığında Osman Necâtî'nin hayatı ve Kur'ân-ı Kerîm'in son cüzü olan Nebe'-Nâs sûrelerinin tefsirini kapsayan *Tefsiru'n-Necât* isimli eserindeki tefsir yaklaşımı, uyguladığı yöntem, tefsir tarihinin bu dönemine ışık tutacak bazı ipuçları taşıyacaktır. Bu nedenle çalışmamızda Osman Necâtî'nin *Tefsiru'n-Necât* isimli eserinde uyguladığı metot, rivâyet ve dirâyet yönü çerçevesinde örneklerle izah edilecektir.

Çalışmanın Amacı

Her eser öncelikle yazıldığı dönemin özelliklerini ve müellifin düşünce yapısını yansıtır. Eser yeniliklerin vuku bulduğu, toplum içinde huzursuzlukların baş gösterdiği bir süreçte kaleme alınmış ve eserin ismine de nisbetle müellif, buhranlı dönemler akabinde adeta bir kurtuluş vesilesi olarak eserini kaleme almış ve halkın Kur'ân'ın manevî birikiminden faydalanmasını amaçlamıştır. Öte yandan Osman Necâtî, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde icra edilen huzur derslerine “muhatap” olarak katılmış, müderris, Tophane müftüsü ve İzmir mollası gibi görevler üstlenmiş sûfî bir âlimdir. Osman Necâtî'nin bu makamlarda görevler üstlenmiş olması, onun ilmi birikiminin ve toplum içindeki konumunun derecesini ortaya koymaktadır. Böylesine çok yönlü bir kişiliğe sahip olan Osman Necâtî'nin ve eserinin akademik camia tarafından tanınması,

teelif ettiği *Tefsîru'n-Necât* adlı eserinde ortaya koyduğu ilmî birikim ve tefsir anlayışının tespit edilmesi gerekir. Bu tespit neticesinde Osman Necâtî'nin ortaya koymuş olduğu yaklaşım, meselelere bakış açısı ve yapmış olduğu izahların, Kur'ân'ın anlaşılması bakımından günümüz insanına ne şekilde katkı sağlayacağı ortaya konulmuş olacaktır. Böylece benzer problemlerle yüzyüze kalan günümüz insanının önüne bazı hazır çözümler sunulmuş olması amaçlanmaktadır.

Çalışmanın Önemi

Osman Necâtî, müderris, müftü ve molla gibi görevleri üstlenmiş olması sebebiyle yaşadığı dönemde bilinen bir şahsiyet olmasına rağmen günümüzde kendisi ve eserleri yeterince tanınmamıştır. Bu açıdan müfessirin görüş ve yorumlarının aktarıldığı mühim bir eser olan *Tefsîru'n-Necât*'in metodunun örneklerle izah edilmesi; eserin tanıtılması ve içerik hakkında bilgi sahibi olunması açısından önemlidir.

Osman Necâtî ve eseri, daha önce tefsir tarihi ile ilgili yazılan kitap, tez ve makale gibi çalışmalarda cüz tefsirine örnek olarak zikredilmiş, ayrıca Bursalı Mehmed Tahir'in *Osmanlı Müellifleri*, Ömer Nasuhi Bilmen'in *Büyük Tefsir Tarihi*, Mehmet Akif Alpaydın'ın *Osmanlılarda Türkçe Tefsir Geleneği* adlı kitaplarında ve Muhammet Abay'ın *Osmanlı Dönemi Müfessirleri*, Murat Kaya'nın *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Kadar (1839-1908) Matbu Türkçe Kur'ân-ı Kerîm Tercüme ve Tefsirleri* adlı yüksek lisans tezlerinde müfessir ve eseri ile ilgili bilgiler aktarılmıştır. Ancak bu tarz eserlerde müellif ve eseriyle ilgili verilen bilgiler son derece muhtasardır ve gerek müellifi, gerekse eseri bütün yönleriyle ortaya koymamaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, Osman Necâtî ve eseri hakkında daha önce müstakil bir çalışmanın yapılmamış olması, bu alandaki boşluğu doldurması, ilme ve insanlığa katkı sağlaması ve Osmanlı Türkçesi ile telif edilmiş olan eserin gün yüzüne çıkması adına önem arz etmektedir.

Çalışmanın Yöntemi

Tezimizin ana kaynağı "*Tefsîru'n-Necât*" adlı eser olup yazarın tefsir yöntemine buradan ulaşılmıştır. Müellif aynı isimle iki eser kaleme almış, birini Osmanlı Türkçesi, diğerini de Arapça telif etmiştir. Araştırmalarımız neticesinde müellifin ilk olarak Osmanlı Türkçesi ile telif etmiş olduğu esere rastlanılmış ve bu eser çerçevesinde çalışmamız ortaya konulmuştur. Bu araştırma kapsamında Arapça eserinde varlığı tespit edilmiş ancak çalışmamızın kapsamı Osmanlı Türkçesi ile telif edilen *Tefsîru'n-*

Necât’la sınırlandırılmıştır. Çalışmamızı oluştururken öncelikle *Tefsîru’n-Necât* okunmuş ve bir eserin metodu ele alınırken aktarılması gereken veriler tespit edilmiştir. Okuma sırasında bu veriler toplanmış ve gerekli başlıklar altında yerini almıştır. Tefsirin metodunu ortaya koymaya çalıştığımız kısımlarda tezin genelinde müfessirin konu ile ilgili izahları aktarılmış ve her başlık altında konuyla alakalı birkaç örnek verilmek sûretiyle meseleye açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Örnekleri verme üslûbumuz önce âyetleri ve mealini verme, sonra da Osman Necâtî’nin yorumunu özetleme, temas ettiği hususu belirtme şeklindedir. Örneklerin fazlalığı dolayısıyla tefsir metninde daha geniş olan yorumlar tez içerisinde kısaltılarak alınmış ya da sadece içeriğinden bahsedilmiştir. Gerekli görülen bazı yerlerde ise Osman Necâtî’nin yorumlarının bütünü verildiği de olmuştur. Çalışmada konu ile ilgili bütün örneklerin zikredilmesinin zorluğu ve konunun anlaşılmasında aktarılan örneklerin yeterli olması sebebiyle zikredemediğimiz diğer örneklere ise sadece sayfa numarası belirtilerek dipnotta yer verilmiştir. Çalışmamız esnasında gerekli olan diğer kaynaklar içinde kütüphane taraması yapılmış ve konuların daha anlaşılır izah edilebilmesi için *Tefsîru’n-Necât* dışında farklı kaynaklardan da istifade edilmiştir.

Bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Osman Necâtî’nin hayatı, ismi, ailesi, eğitimi, görevleri, ilmî kişiliği, hocaları ve eserleri hakkında bilgiler aktarılmıştır. Böylece Osman Necâtî’nin tefsir alanındaki yetkinliğinin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir.

İkinci bölümde, *Tefsîru’n-Necât*’ın metodu rivâyet yöntemi çerçevesinde ele alınmış ve Osman Necâtî’nin âyetleri âyetle, âyetleri hadisle, âyetleri sahâbe-tâbiîn sözleriyle, âyetleri sebab-i nüzûlle tefsir etmesi ve eserinde İsrâiliyat’a yer vermesi örneklerle izah edilmeye çalışılmıştır. Çünkü Kur’ân’ın doğru anlaşılmasının en önemli dayanağı, onun nâzil olduğu ortamı çevreleyen tarihsel verilerin ve onun ilk muhataplarının Kur’ân’ı nasıl anlayıp anlamlandırdıklarının bilinmesidir. Bu tarz verilerin Kur’ân’ın anlaşılması üzerindeki katkıları da rivâyet malzemesinin doğru değerlendirilmesi ile mümkün olmaktadır. Bu açıdan Osman Necâtî’nin eserinde rivâyet malzemesine nasıl yaklaştığının ortaya konulması, dayandığı verilerin sıhhatinin ortaya çıkarılması bakımından önem taşımaktadır ve rivâyet yöntemi üzerinde durulmak sûretiyle eserin bu açıdan ne kadar güçlü olduğunun tespit edilmesi hedeflenmiştir.

Üçüncü bölümde, eserin dirâyet metodu açısından incelenmesi yapılmış ve müellifin kelim, fıkıh ve dilbilimsel izahları örneklerle aktarılmıştır. Her bir başlık kendi içerisinde alt başlıklara ayrılmış ve konularla ilgili açıklamalara yer verilmiştir. Çünkü dirâyet yöntemi sadece Kur'ân'ın anlaşılması ile yetinmez, aynı zamanda yaşanan hayatın yeniden yorumlanmasını da yapar. Osman Necâtî'nin bu açıdan ortaya koyduğu yaklaşım da onun değişim sürecinde sadece geleneğe mi bağlı kaldığını, yoksa değişim muvacehesinde topluma yön vermeye mi çalıştığını ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır. Dolayısıyla da bu bölüm Osman Necâtî'nin yaşadığı hayat ile Kur'ân arasında irtibat kurup kuramadığının ortaya konulmasını hedeflemektedir.

Eserin dikkat çeken yönlerinden birisi de âyetlerin yorumunda sergilenen işârî yaklaşımlardır. Bu nedenle çalışmamızda eserin bu yönüne müstakil bir bölüm ayrılmış ve dördüncü bölümde, *Tefsîru'n-Necât*'ın işârî (tasavvufî) yönü incelenmiştir. Bu açıdan müfessirin işârî manalarını zikrettiği, sûfilerin sözlerine ve hayatlarından kesitlere yer verdiği âyetlerin örnekleri aktarılmıştır. Yine eserin tasavvufî yönünü izah etmeye çalıştığımız bu bölümde Osman Necâtî'nin tasavvuf terimleriyle ilgili yaptığı izahlar ayrı başlıklar altında ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Böylece Osman Necâtî'nin, insanların manevî gelişimine katkı sağlama açısından nasıl bir yöntem izlediği ve yaklaşım sergilediğinin ortaya konulması hedeflenmiştir.

Çalışmanın Kaynakları

Çalışmamızda Osman Necâtî'nin 1288/1871 yılında İstanbul'da Mühendishâne-i Berr-i Hümayun Matbaasında matbu hale getirilmiş, Osmanlı Türkçesi ile telif edilmiş olan *Tefsîru'n-Necât* isimli eseri esas alınmıştır. Konumuz itibariyle ana kaynağımız yine eserin kendisidir. Ancak yazarın hayatı ile ilgili Bursalı Mehmed Tahir'in (ö. 1925) *Osmanlı Müellifleri* ve Ömer Nasuhi Bilmen'in (ö. 1971) *Büyük Tefsir Tarihi* isimli eserleri müfessirin hayatı hakkında en eski kaynaklar olması sebebiyle araştırmamızın önemli kaynaklarındandır. Bunların dışında tez ve makalelerden de istifade edilmiştir. Genel olarak Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-İtkân*'ına, İsmail Cerrahoğlu'nun *Tefsir Tarihi* ve *Tefsir Usûlü* isimli eserlerine müracaat edilmiştir. Araştırmamız da geçen kavramların izahında İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) *Lisânü'l-Arab*'ı, Cürçânî'nin (ö. 816/1413) *et-Ta'rifât*'ı, Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1415) *el-Kāmûsü'l-muhît*'i, İsfahânî'nin (ö. V/XI. yüzyılın ilk çeyreği) *el-Müfredât*'ı, tasavvufî terimlerin izahında ise Serrâc'ın (ö. 378/988) *el-Lüma'sı*, Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) *er-Risâle*'si, Gazzâlî'nin (ö.

505/1111) *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*'i, Süleyman Uludağ'ın *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* ve Ethem Cebecioğlu'nun *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*'nden yararlanılmıştır. Ayrıca Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi sıklıkla başvurduğumuz kaynaklardandır. Âyetlerin meallerinde ise genellikle Diyanet Vakfı ve Diyanet İşleri Başkanlığının mealleri tercih edilmiştir.

BÖLÜM 1: OSMAN NECÂTÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

Bir âlimi tanıtırken öncelikle onun yaşadığı dönemi, içinde yetiştiği toplum yapısı, dili ve kültürü, öğrenim hayatı, ilmî şahsiyeti, toplum içindeki statüsü hakkında bilgileri toplamak ve aktarmak oldukça önemlidir. Aynı zamanda eseri telif amacı, eserinde kullandığı kaynakları ve telif ettiği diğer eserleri bilmek de önem arz etmektedir. Bütün bu bilgiler, eserin hangi maksatla ve hangi etkiler altında yazılmış olduğu bilgisini insanlara sunar ve eserden çıkartılan anlamın okuyucu tarafından daha doğru anlaşılmasını sağlar. Bu açıdan ilk olarak 19. yüzyılda yaşamış olan Osman Necâtî'nin yaşadığı dönemdeki sosyal, siyâsî ve ilmî gelişmelerle ilgili kısa bilgi vermekle yetineceğiz.

19. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nde yenileşmenin en yoğun olduğu dönemdir. Osmanlı Devleti'nin sonlarına denk gelen bu süreçte batı kültür ve medeniyetinin etkileri hayatın hemen her alanında kendisini göstermiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde gerilemeyi engellemek için sosyal, siyâsî, askerî, ekonomik, kültürel vb. birçok alanda yenilikler yapılmıştır. Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve I. Meşrutiyet'in ilanı ile ilk anayasa olan Kanûn-ı Esâsî'nin yürürlüğe girmesiyle birlikte büyük reformlar gerçekleştirilmiştir. Bu reformların halka benimsetilmesi ve geleneksel alışkanlıklardan vazgeçtirilmesi için eğitime önem verilmiş ve bu alanda da yenilikler yapılmıştır.¹

İslâm kültür ve medeniyetinin inşasında önemli rol oynayan Osmanlı devleti, her türlü ilmî birikime katkı sağlamıştır. Bu ilimlerden biri de tefsir ilmidir. Osmanlı Devleti, Kur'ân'ın anlaşılmasına ve yaşanmasına büyük önem göstermiştir. Osmanlı padişahlarının Kur'ân rehberliğinde toplumu yönetme politikaları tefsir ilminin her zaman ön planda tutulmasına ve padişahların din âlimleri ile yakından ilgilenmelerine vesile olmuştur.² Osmanlı ilim ve kültür geleneğinde tefsir, ulûm-i dîniyyenin zirvesinde yer almıştır. Nitekim IV. Mehmed (ö. 1104/1693) devrinde İshak b. Hasen et-Tokâdî (ö. 1100/1689) *Nazmu'l-ulûm* isimli eserinde, farz-ı kifâye olan tefsir ilmini ilimlerin reisi olarak değerlendirmiş ve bu ilmi hakkıyla tahsil edebilmek için on sekiz

¹ Osmanlı'nın genel tarihi hakkında geniş bilgi için bk. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7. Baskı, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007), 4-84; Halil İnalcık, *Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış* (İstanbul: Gelenek Yayınları, 1999), 37-132; Bernard Lewis, "Osmanlı İmparatorluğunun İnhitâtı Üzerine Bazı Düşünceler", çev. Salih Tuğ, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 1-2, (1959-1960): 161-178. Cengiz Poyraz – Fatih Öztö, "19. Yüzyılda Yabancıların Gözüyle Osmanlı Eğitimi", *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi* 2/1, (Şubat 2013), 315.

² Ziya Demir, *XIII.-XVI. y.y. Arası Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006), 97-99.

ilmin tahsil edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Böylece tefsir ilmi haricindeki diğer ilimler Kur'ân'ı anlamada birer basamak kabul edilmiştir. Bu doğrultuda Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*ı, Beydâvî'nin (ö. 685/1286) *Envârü't-tenzîl*'i, Râzî'nin (ö. 606/1210) *Mefâtîhu'l-gayb*'ı gibi eserler Osmanlı dönemi tefsir çalışmalarına ışık tutmuş ve kendi dönemlerinde yazılan birçok esere kaynaklık etmiştir.³

İslâm dünyasının 19. yüzyıldan itibaren yaşadığı sürecin ve geçirdiği değişimlerin Kur'ân tefsiri alanında da birtakım yansımaları olmuş, tefsir çalışmaları açısından gerek şekil gerekse muhteva bakımından önemli farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda klasik dönemde İslâmî ilimler arasında daha çok açıklayıcı ve yorumlayıcı fonksiyona sahip olan ve Kur'ân'ı özellikle dil ve tarih açısından açıklamaya çalışan tefsir ilmine kelâm ve fıkıh gibi ilimler de dahil olmaya başlamış, İslâm'ın inanç ve uygulamaya yönelik taraflarını doğrudan tefsirle temellendirme arayışları söz konusu olmuştur. Klasik dönemde tefsirler, ilmî üslûp ve muhtevaya sahipken modern dönemde daha çok güncel meseleleri ve neslin ihtiyaçlarını kapsayan çalışmalara yer verilmiştir.⁴

19. yüzyılda her alanda vuku bulan yenilikler tefsir ilmi açısından da kendisini hissettirmiş, bu zamana kadar yapılan tefsir çalışmaları Kur'ân'ın tamamını kapsarken, modern dönemde daha çok belli âyetler yahut belli konular çerçevesinde oluşturulan müstakil eserler yazılmaya başlanmıştır.⁵ Bu dönemde Kur'ân'ın tamamının tefsir ve tercüme yapıldığı gibi cüz, sûre yahut âyetler halinde tefsir ve tercüme de yapılmıştır.⁶ Cüz tefsirleri, asıl itibarıyla toplu olarak bir cüzün tefsiri olmakla birlikte birçok sûreyi ihtiva eder niteliğe de sahiptir. Öyle ki cüz tefsirleri bir gelenek olarak ortaya çıkmış bir uygulama değil, sekiz-on sûrenin tefsirinin yapıldığı eserlerin cüz tefsiri adı altında değerlendirilmiş halidir. Modern dönemde sûre tefsirine yönelik daha fazladır ve bunun sebebi bu tür tefsirin kolay olması, daha kısa sürede tamamlanması,

³ Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi* (İstanbul: Dergah Yayınları, 1983), 193-194; Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1997) 1: 70-74; Muhammet Abay, "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsirle İlgili Eserler Bibliyografyası Tefsirler, Haşiyeler, Sûre Tefsirleri, Tercümeler", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 6, (Haziran 1999): 249-303; Mustafa Öztürk, *Osmanlı Tefsiri Mirası* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 18-19.

⁴ Ali Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1991), 286; Mehmet Suat Mertoğlu, "Tefsir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 2011), 40: 291.

⁵ Mertoğlu, "Tefsir", 40: 292.

⁶ Âyet tefsirine, Şeyhü'l-İslâm Muhammed Es'ad Efendi'nin *Âyetü'l-Kürsî Tefsiri Tercümesi*'ni, cüz tefsirine Ebû'l-Leys Semerkandi'nin *Tefsîr-i cüz-i Nebe*'sini, sûre tefsirine ise Sırrı Paşa'nın *Sırr-ı Meryem*'ini örnek olarak zikredebiliriz. Daha fazla bilgi için bk. Ekrem Gülşen, *Giridli Sırrı Paşa ve Tefsir İlmindeki Yeri* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1992); Murat Kaya, *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Kadar (1839 -1908) Matbu Türkçe Kur'ân-ı Kerîm Tercüme ve Tefsirleri* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2001), 111-181.

bazı sûrelerin muhtevâ olarak daha ilgi çekici olması yahut bazı sûrelerin faziletleri ile ilgili rivâyetlerin bulunmasıdır.⁷ Çalışmamızın konusu olan Osmanlı Devleti döneminin sonlarına doğru telif edilen Kur'ân-ı Kerîm'in son cüzünün tefsir edildiği Osman Necâtî'nin *Tefsîru'n-Necât* adlı eseri de cüz tefsiri olarak kaynaklarda yerini almıştır.

1.1. Hayatı

Osman Necâtî'nin, İslâm dünyasının siyâsî, sosyal ve fikrî değişimlerin bir arada gerçekleştiği bir dönemde yaşaması, bir din adamı ve eğitimci olarak ilmî ve dinî problemlere muhatap olması onu önemli kılmaktadır. Çalışmamızda onun yaşadığı dönemi ve şartlarını daha iyi anlayabilmek gayesiyle doğumu, memleketi, eğitim hayatı, idârî görevleri, hocaları, ilmî kişiliği ve eserleri ortaya konulmuştur. Osman Necâtî hakkında yaptığımız araştırmalar neticesinde ulaşabildiğimiz kaynaklardaki bilgiler birbirinin tekrarıdır. Bu kaynaklardan derlenen bilgiler doğrultusunda hayatı hakkındaki mâlûmatı muhtasar bir şekilde aşağıda veriyoruz.

1.1.1. İsmi ve Nesebi

Müellifin tam adı Osman Necâtî b. Ali'dir.⁸ Araştırmalar sonucunda farklı kaynaklarda isminin Osman Recâtî şeklinde zikredildiği de görülmektedir.⁹ İsimlerdeki farklılığın sebebi kaynaklarda belirtilmemektedir ancak yazarın iki farklı isimle anılması, yazarın iki isminin yahut birinin lakap olması ihtimalini akla getirmektedir. Yine Osman Necâtî'nin hayatının aktırıldığı kaynaklara bakıldığında eski eserlerde isminin Osman Recâtî; daha güncel eserlerde ise Osman Necâtî şeklinde yer verildiği görülmektedir. Bu durum müellifin asıl adının Recâtî olduğunu ancak zamanla eserine verdiği isimle anılmaya başlandığını ve yazarın Osman Necâtî şeklinde tanındığı düşüncesini akla getirmektedir. Ancak müellifin eserinde kendisini Osman Necâtî diye tanıtmaması,¹⁰ kaynaklarda isminin daha çok bu şekilde yer alması ve müfessirin daha çok bu isimle

⁷ Ali Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 286.

⁸ Muhammet Abay, *Osmanlı Dönemi Müfessirleri* (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 1992), 176; Mehmet Akif Alpaydın, *Osmanlılarda Türkçe Tefsir Geleneği* (İstanbul: İFAV. Yayınları, 2016), 168.

⁹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1973), 2: 752; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 4: 1365; Mustafa Özel, "Son Dönem Osmanlı Tefsir Tarihinden Bazı Portreler II", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2002): 115.

¹⁰ Hayatı hakkında daha fazla bilgi için bk. Osman Necâtî, *Tefsîru'n-Necât-Arapça* (İstanbul: Mühendishâne-i Berr-i Hümayun Matbaası, 1288), 2; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Meral Yayınevi, 1971), 1: 438; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2: 752; Abay, *Osmanlı Dönemi Müfessirleri*, 176; Kaya, *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Kadar (1839-1908) Matbu Türkçe Kur'ân-ı Kerîm Tercüme ve Tefsirleri*, 105; Alpaydın, *Osmanlılarda Türkçe Tefsir Geleneği*, 168.

tanınması gibi sebeplerle çalışmamızda müellifin ismini Osman Necâtî şeklinde ele almayı tercih ettik.

Diğer bir husus ise kaynaklarda yazarın isminin Eskişehirli ve Kayserili olarak iki şekilde anılmasıdır. Öyle ki yazarın Eskişehir’de doğmuş olması kaynaklarda isminin “Eskişehirli Osman Necâtî”,¹¹ Kayseri’de eğitimini almış olması ise “Kayserili Osman Necâtî” şeklinde yer almasına sebep olmuştur.¹²

1.1.2. Ailesi, Eğitimi ve Görevleri

Osman Necâtî, 1226/1811 yılında Eskişehir’de doğmuştur. Babası Eskişehir’in Alyu karyeli¹³ ulemâsından Ali Efendi’dir.¹⁴ Öğrenim hayatına, Müderris Akköylü Mehmet Efendi ile başladıktan sonra Kayseri’de Kâsım Efendi ve Gözübüyükzâde İbrahim Efendi (ö. 1253/1838) ile devam etmiştir.¹⁵ Kayseri eşrafından Halil Beyzade Salih Bey’in kızıyla evlenmiştir. Ardından İstanbul’a gelmiş ve Ayasofya Camii’nde eğitimine devam etmiştir.¹⁶ Öğrenim hayatının bitmesinin ardından müderrislik imtihanını kazanmış ve İstanbul’da göreve başlamıştır.¹⁷

Osman Necâtî, 1265-1284/1848-1867 yılları arasında huzur derslerine muhatap¹⁸ olarak katılmış,¹⁹ *Tefsîru’n-Necât* ismiyle Arapça ve Türkçe Nebe’ cüzü tefsirini tamamlamasının ardından rütbesi, Süleymaniye Dârülhadis Medresesi’ne terfi

¹¹ Abay, *Osmanlı Dönemi Müfessirleri*, 176.

¹² Süreyya, *Sicill-i Osmâni*, 4: 1365; Özel, “Son Dönem Osmanlı Tefsir Tarihinden Bazı Portreler II”, 115.

¹³ Karye, Osmanlı literatüründe köy yerine kullanılan kelimedir. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1997), 172.

¹⁴ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2: 752; Süreyya, *Sicill-i Osmâni*, 4: 1365; Kaya, *Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Kadar (1839-1908) Matbu Türkçe Kur’ân-ı Kerîm Tercüme ve Tefsirleri*, 105; Özel, “Son Dönem Osmanlı Tefsir Tarihinden Bazı Portreler II”, 115.

¹⁵ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2: 752; Süreyya, *Sicill-i Osmâni*, 4: 1365; Abay, *Osmanlı Dönemi Müfessirleri*, 176; Kaya, *Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Kadar (1839-1908) Matbu Türkçe Kur’ân-ı Kerîm Tercüme ve Tefsirleri*, 105; Alpaydın, *Osmanlılarda Türkçe Tefsir Geleneği*, 168; Özel, “Son Dönem Osmanlı Tefsir Tarihinden Bazı Portreler II”, 115.

¹⁶ Süreyya, *Sicill-i Osmâni*, 4: 1365; Özel, “Son Dönem Osmanlı Tefsir Tarihinden Bazı Portreler II”, 115.

¹⁷ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2: 752; Süreyya, *Sicill-i Osmâni*, 4: 1365; Abay, *Osmanlı Dönemi Müfessirleri*, 176; Kaya, *Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Kadar (1839-1908) Matbu Türkçe Kur’ân-ı Kerîm Tercüme ve Tefsirleri*, 105; Alpaydın, *Osmanlılarda Türkçe Tefsir Geleneği*, 168; Özel, “Son Dönem Osmanlı Tefsir Tarihinden Bazı Portreler II”, 115.

¹⁸ Huzur derslerinde dersi takrir eden âlime “mukarrir”, müzakereci durumunda olan âlimlere önceleri “tâlîp”, daha sonra “muhatap” denilmiştir. Bk. Mehmet İpşirli, “Huzur Dersleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 1998), 18: 442; Öztürk, *Osmanlı Tefsir Mirası*, 48-59.

¹⁹ Özel, “Son Dönem Osmanlı Tefsir Tarihinden Bazı Portreler II”, 115; Alpaydın, *Osmanlılarda Türkçe Tefsir Geleneği*, 168.

ettirilmiştir.²⁰ 1284/1867’de bir süre Tophane Müftüsü²¹ olarak görev yaptıktan sonra İzmir mollası olmuştur.²²

1.1.3. İlmî Şahsiyeti

Fazilet sahibi bir zat²³ olan Osman Necâtî tefsir ve hadis âlimidir.²⁴ Uzun yıllar huzur derslerine iştirak etmiş olması, kendisini ilme ve din hizmetine adanmışlığının göstergesidir. Osman Necâtî daha çok müfessir kişiliğiyle tanınmış ve Tophane’de oturduğu dönemde Müslümanların talebi üzerine Nebe’ sûresinden başlayarak Kur’ân-ı Kerîm’in sonuna kadar olan sûrelerin tefsirini kapsayan *Tefsîru’n-Necât* adlı kitabını telif etmiştir.²⁵ Bu eserin rivâyet yönü Osman Necâtî’nin Kur’ân’a ve hadis ilmine vâkıf bir zat olduğunun delilidir. Eserde fıkîhî ve kelâmî açıklamalarda bulunmuş olması onun bu ilimlerle donanımlı olduğunu göstermektedir. Ayrıca Nebe’ cüzü tefsirini hem Arapça hem de Türkçe telif etmiş olması da onun Arap diline vâkıf bir âlim olduğuna da işarettir. Bütün bu ilmî birikimler, Osman Necâtî’nin İstanbul’da Tophane Müftülüğü ve İzmir Mollası gibi makamları temsil etmesine vesile olmuştur. Bulunduğu görevlerde insanların sorunlarına çözümler üretmiş, toplumun dini değerlere ve hassasiyetlerine sahip çıkması hususuna ayrıca önem vermiştir.

Osman Necâtî, Hanefî mezhebine mensuptur. Eserinde amelde hangi mezhepten olduğunu “مَذْهَبَنَا” ifadesiyle İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe’nin (ö. 150/767) adını zikrederek ortaya koymuştur.²⁶ Ancak itikadî mezhebiyle ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Müellifin eserinde ahkâm âyetlerinin tefsirini yaparken Hanefî

²⁰ Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 4: 1365; Özel, “Son Dönem Osmanlı Tefsir Tarihinden Bazı Portreler II”, 115; Alpaydın, *Osmanlılarda Türkçe Tefsir Geleneği*, 168.

²¹ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 438; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2: 752; Abay, *Osmanlı Dönemi Müfessirleri*, 176; Kaya, *Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Kadar (1839-1908) Matbu Türkçe Kur’ân-ı Kerîm Tercüme ve Tefsirleri*, 105; Alpaydın, *Osmanlılarda Türkçe Tefsir Geleneği*, 168.

²² Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 4: 1365; Molla: Bazı İslâm toplumlarında tanınmış din âlimlerine veya belirli seviyede öğrenim görmüş kimselere verilen unvan. Bu unvan, genellikle müderrislikten sonraki mevleviyet payesi denilen dereceye ulaşan büyük âlimlerle, Süleymaniye müderrislerinden mansıp olarak 300 akçelik kadılık mesleğine geçen, 300 akçeden yukarı mevleviyete tayin edilen birinci sınıf kadılarına verilirdi. İstanbul kadısına daha çok “İstanbul efendisi” denilmekle birlikte diğer vilâyetlerin kadıları için mesela “Edirne mollası” veya “Mısır mollası” ifadeleri kullanılırdı. Bk. Hamid Algar, “Molla”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 2005), 30: 238.

²³ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2: 752; Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 4: 1365; Kaya, *Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Kadar (1839-1908) Matbu Türkçe Kur’ân-ı Kerîm Tercüme ve Tefsirleri*, 105.

²⁴ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 438; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2: 752; Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 4: 1365; Abay, *Osmanlı Dönemi Müfessirleri*, 176; Kaya, *Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Kadar (1839-1908) Matbu Türkçe Kur’ân-ı Kerîm Tercüme ve Tefsirleri*, 105.

²⁵ Kaya, *Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Kadar (1839-1908) Matbu Türkçe Kur’ân-ı Kerîm Tercüme ve Tefsirleri*, 105.

²⁶ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 295.

mezhebinin görüşlerinin yanında Şâfiî,²⁷ Mâlikî²⁸ ve Hanbelî²⁹ mezheplerinin görüşlerini de zikretmiş olması, onun mezhep taassubu yapmaksızın diğer mezheplerin görüşlerine vâkıf olduğunu ve onların görüşlerine de değer verdiğini göstermektedir.

Osman Necâtî'nin eserinde âyetlerin zâhirî mânalarının yanında işârî mânalarını da zikretmesi, sûfîlerin isimlerini zikrederek onların hayatlarından çıkarılacak ibretlik hâdiselere yer vermesi, sûfîlerin sözlerini önemsemesi ve aktarması gibi sebepler müfessirin sûfî bir kişiliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca bu sebepler müellifin herhangi bir tarikata mensup olabileceğini akla getirmektedir. Ancak eserinde herhangi bir tarikata bağlı olduğuna dair bir bilgiye ulaşılammıştır.

1.1.4. Hocaları

Osman Necâtî, ilk eğitimini Müderris Akköylü Mehmet Efendi'den almış, ardından Kayseri'de Kâsım Efendi ve Gözübüyükzâde İbrahim Efendi'den tefsir ve hadis ilimlerini tahsil etmiştir.³⁰ Müellif, eserinin mukaddimesinde bu hocaların isimlerini zikretmiş ve onlardan aldığı ilimlerle *Tefsîru'n-Necât*'ı yazdığını dile getirmiştir. Yine eserinde, bu tefsiri yazmasına vesile olan kimselerin hocaları Kâsım Efendi ve Gözübüyükzâde İbrahim Efendi olduğuna değinmiştir.³¹

Osman Necâtî, müderris olarak görev yapmış olması hasebiyle yıllarca topluma faydalı insanlar yetiştirme gayretinde olmuş ve sayısız öğrenci yetiştirmiştir. Ancak kaynaklarda öğrencilerinin isimlerine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

1.1.4.1. Gözübüyükzâde İbrâhim Efendi

Gözübüyükzâde İbrâhim Efendi, 1160/1747'de Kayseri'de doğmuştur. Muîd Efendizâde Mehmed Behcet Efendi'nin oğludur. İlk tahsilini memleketinde yaptıktan sonra Hâdim'e giderek devrinin tanınmış âlimlerinden Ebû Saîd el-Hâdimî'den ve onun vefatının ardından talebesi Büyük Hüseyin Efendi'den icâzet alarak eğitimini tamamlamıştır. 1785-1790 yılları arasında Kayseri'de bir medrese kuran İbrâhim

²⁷ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 97, 118, 295, 349.

²⁸ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 118, 295, 336.

²⁹ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 295.

³⁰ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2: 752; Süreyya, *Sicill-i Osmâni*, 4: 1365; Kaya, *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Kadar (1839-1908) Matbu Türkçe Kur'an-ı Kerim Tercüme ve Tefsirleri*, 105; Alpaydın, *Osmanlılarda Türkçe Tefsir Geleneği*, 168; Araştırmalarımız neticesinde Akköylü Mehmet Efendi ve Kâsım Efendi hakkında bilgi bulunamamıştır.

³¹ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 3.

Efendi, elli yıla yakın bir zaman, kendi adıyla meşhur medresede baş müderris sıfatıyla aralarında Osman Necâtî'nin de bulunduğu beş yüz civarında öğrenci yetiştirmiştir. İleri görüşlü ve ince meseleleri çözmedeki mahareti sebebiyle talebeleri kendisine “Gözübüyük” lakabını takmışlardır.³²

Gözübüyükzâde İbrâhim Efendi, Arap dili, mantık, kelâm, tefsir vb. konulara dair daha çok ders kitabı mahiyetinde Arapça ve Türkçe elli beş kadar eser yazmış olup, bazıları şunlardır: *Mecmû'atü'l-kavâ'id*, *Tefsîru cüz'i'n-Nebe'*, *Tercüme-i Sûretü'd-Duhâ*, *Tercüme-i Sûretü'l-Kadr*, *Tercüme-i Sûreti'l-Asr*.³³

1253/1838'de Kayseri'de vefat eden Gözübüyükzâde İbrâhim Efendi, Hacı Kılınç Mezarlığı'na defnedilmiştir.³⁴

1.1.5. Vefatı

Osman Necâtî, 3 Rebîulâhîr 1293/1876'da İstanbul'da vefat etmiştir. Ancak kaynaklarda Osman Necâtî'nin İstanbul'un neresinde vefat ettiği ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Kabrinin ise Üsküdar Akağalar Mezarlığında³⁵ olduğuna dair rivâyetler bulunmakla birlikte Karacaahmet'te olduğuna dair haberler daha ağırlıklıdır.³⁶

1.2. Eserleri

Çalışmamız neticesinde kaynaklarda Osman Necâtî'nin iki eserinin varlığını tespit ettik. Müfessirin iki eserinde aynı isimle ve aynı kapsamla telif etmiş olduğu görülmektedir. Ancak aynı isimle telif edilen bu eserlerin ilki Arapça, ikincisi ise Osmanlıca olarak kaleme alınmış olup içerikteki izahlar açısından farklılık arz etmektedir.

1.2.1. Tefsîru'n-Necât (Arapça)

Arapça bir eserdir. 1288/1871 yılında İstanbul'da Mühendishâne-i Berr-i Hümâyûn Matbaası'nda basılmış olup 218 sayfadan oluşmaktadır. Bu eser, Kur'ân-ı Kerîm'in son

³² İbrahim Nesimi Gözübüyük, “Gözübüyükzâde İbrahim Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 1996), 14: 160.

³³ Fevziye Abdullah Tansel, *Türk-İslâm Edebiyatında Klasik Türkçe Dinî Metinler* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967), 15; Gözübüyük, “Gözübüyükzâde İbrâhim Efendi”, 14: 160-161.

³⁴ Gözübüyük, “Gözübüyükzâde İbrâhim Efendi”, 14: 161.

³⁵ Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 4: 1365; Özel, “Son Dönem Osmanlı Tefsir Tarihinden Bazı Portreler II”, 115.

³⁶ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 438; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2: 752; Abay, *Osmanlı Dönemi Müfessirleri*, 176; Kaya, *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Kadar (1839-1908) Matbu Türkçe Kur'ân-ı Kerîm Tercüme ve Tefsirleri*, 105.

cüzünün tefsirini kapsamaktadır. Osman Necâtî, eserin mukaddimesine Allah’a övgü, Hz. Peygamber’e salâtü selam ve hayır dualarla başlamıştır. Kendisi hakkında kısaca bilgiler vermiş ve hocasının Kâsım el-Kayserî olduğunu ifade etmiştir. Yine mukaddimesinde eserin içeriği hakkında bilgiler sunmuş, eserine *Tefsîru’n-Necât* ismini vermesindeki hikmeti açıklamış, bir müfessirin bilmesi gereken ilimlerden söz etmiştir.³⁷

Bu eser, Osmanlı Türkçesi ile telif edilmiş olan *Tefsîru’n-Necât* adlı eserden farklıdır. Osman Necâtî, Türkçe tefsirinde âyetlerle ilgili bazı açıklamalarını kısa tutmuş ve konuyla ilgili ayrıntılı izahların Arapça eserinde olduğunu aktarmıştır.³⁸ Bu durum Arapça eserin Osmanlı Türkçesi ile telif edilen *Tefsîru’n-Necât*’tan önce yazıldığına işaret etmektedir.

1.2.2. Tefsîru’n-Necât (Osmanlıca)

Osmanlı Türkçesi ile telif edilmiştir. 1288/1871 yılında İstanbul’da Mühendishane-i Berr-i Hümayun Matbaasında matbu hale getirilip ilim dünyasına kazandırılmıştır. 427 sayfadan oluşan eser, Kur’ân-ı Kerîm’in son cüzündeki Nebe’ sûresinden başlayarak Nâs sûresine kadarki sûrelerin tefsirini kapsamaktadır. Osman Necâtî, kısa diyebileceğimiz ancak içerik itibarıyla oldukça zengin bir ilmî birikime sahip olan eserini insanların anlayabileceği sade bir üslupla telif etmiştir.

1.2.2.1. Tefsîru’n-Necât’ın İsmi

Osman Necâtî, eserin isminin *Tefsîru’n-Necât* olduğunu yine eserin mukaddimesinde ifade etmiştir.³⁹ İlk bakışta eserin ismi Osman Necâtî’nin kendi ismine atfedilmiş gibi görülsede tefsirinde âyetlerin işârî mânalarına değinen müellifin, eserin isminde de işârî mânaya değinmiş olabileceği akla gelmektedir. Bu açıdan düşünüldüğünde eserin ismiyle ilgili izahlara yer vermek isabetli olacaktır. Necât kelimesi arapçada “ن-ج-و” harflerinden oluşan “نَجْو”den türemiştir. Sözlükte “نَجَاة” şeklinde geçen kelime “kurtulma, kurtuluş, ayrılma, güvende olma, selamet, yüksek yer” gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁰

³⁷ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât-Arapça*, 1-2.

³⁸ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 113, 360.

³⁹ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 2.

⁴⁰ Ebü’l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mukerrem el-Ensârî (İbn Mânzûr), *Lisânü’l-‘Arab* (Beyrut: Dâru Sadr, 1990), 4: 3559; Râgıb el-İsfahânî, “n-c-v”, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân*, trc. Abdülbaki

Necâtî “نَجَاتِي” kelimesi ise “kurtuluşla ilgili” anlamına gelir.⁴¹ Bu kelime, türevleri ile birlikte Kur’ân’da 84 defa geçmektedir.⁴² Âyetlerde “necât” kelimesi türevleriyle daha çok “dünyevî sıkıntılardan ve belalardan kurtulma” anlamlarında kullanılmaktadır.⁴³ Hûd sûresi 58. âyette ise kelime, hem uhrevî, hem de dünyevî kurtuluşu ifade etmektedir. Buradan hareketle “necât” kavramı ile “Allah’ın, kullarını hem bu dünyadaki hem de âhiretteki sıkıntılardan kurtarması” ifade edilmektedir.

Osman Necâtî, iki farklı dilde Osmanlı Türkçesi ve Arapça olarak telif ettiği iki eserinde aynı isimle tanıtılmıştır. Arapça eserinde kitabının ismiyle ilgili olarak mukaddimesinde “Bacağın bacağa dolaştığı o günde (el-Kıyâme 75/29) beni, annemi, babamı ve bütün din kardeşlerimi bağışlamaya sevketmesi sebebiyle *Tefsîru’n-Necât* ismini verdim” şeklinde izahta bulunmuş ve eserinin kendisinin, ailesinin ve tüm mümin kardeşlerinin kurtuluşuna vesile olmasını niyaz etmiştir.⁴⁴

Yine müfessir, Osmanlıca tefsirinin mukaddimesinde de tefsir ve hadisin diğer ilimlere üstünlüğünün ayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibi olduğunu düşünerek Nebe’ cüzünü Türkçe olarak tefsir etmeye niyet ettiği zaman kulağına ilham geldiğini, hikmetlerden bir kısmının zihninde belirmediğini ve eserin ismini bir tefe’ül neticesinde *Tefsîru’n-Necât* koyduğunu ifade etmiştir.⁴⁵

Osman Necâtî eserini, sıkıntıların daha çok yaşandığı, insanların Allah’ın emir ve yasaklarını uygulama açısından nefis ile akıl arasında mücadele ettiği, helal-haram hassasiyetlerinin giderek azaldığı, ahlâkî değerlerin önemsizleştirildiği ve samimiyetsizliklerin arttığı bir dönemde telif etmiştir. İnsanların buhran içinde oldukları bu dönemde onları kurtuluşa davet eden Osman Necâtî, eserinin ismini “Kurtuluş Tefsiri” olarak adlandırmış ve bu ismi tercih ederken zâhırde “Necâtî’nin Tefsiri”

Güneş – Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2010), 103; Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Dağarcık Yayınları, ts.), 867.

⁴¹ Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 975.

⁴² Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu‘cemü’l-müfrehes li-elfâzi’l-Ḳur‘âni’l-Kerîm* (Kahire: Dâru’lhadîs, 2007), 784-785.

⁴³ Bk. “De ki: “Sizler, açıktan ve gizlice O’na ‘Eğer bizi bundan kurtarırsa, elbette şükredenlerden olacağız’ diye dua ederken, sizi karanın ve denizin karanlıklarından (tehlikelerinden) kim kurtarır?” (el-En‘âm 6/63); “Yûsuf, onlardan kurtulacağını düşündüğü kişiye, “Efendinin yanında beni an”, dedi. Fakat şeytan onu efendisine hatırlatmayı unutturdu da bu yüzden o, birkaç yıl daha zindanda kaldı” (Yûsuf 12/42); “Hani, sizi azabın en kötüsüne uğratan, kadınlarınızı sağ bırakıp, oğullarınızı boğazlayan Firavun ailesinden kurtarmıştık. Bunda, size Rabbinizden (gelen) büyük bir imtihan vardı” (el-Bakara 2/49).

⁴⁴ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât-Arapça*, 1.

⁴⁵ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 3.

diyerek eserin kendisine ait olduğunu ifade etmiş, bâtında ise insanların uhrevî ve dünyevî kurtuluşuna işaret etmiştir.

1.2.2.2. Tefsîru'n-Necât'ın Yazılış Gayesi

Osman Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*'ın mukaddimesinde, bu tefsiri yazmasına vesile olan hocalarının Kâsım Efendi ve Gözübüyükzâde İbrahim Efendi olduğunu söylemiş, onlardan aldığı ilimlerle Müslüman kardeşlerinin isteği üzerine bu eseri yazdığını dile getirmiştir.⁴⁶

Eser, toplumda yenilikçi anlayışıyla İslâmî değerlerin günden güne yok sayıldığı ve bu doğrultuda hem imânî hemde amelî sıkıntıların ortaya çıktığı bir dönemde telif edilmiştir. Müellif toplum içinde bir çok devlet kademesinde görev almış bir şahsiyet olması vesilesiyle toplumun sorunlarıyla iç içe bir durumdadır ve bu durum onun bu eseri yazmasına vesile olmuştur. Öyle ki müfessir âyetleri Kur'ân ve sünnete bağlı kalarak izah etmiş, insanların günlük sorunlarına cevaplar aramış ve bu doğrultuda âyetleri tefsir etmiştir. Bu açıklamalarıyla da özellikle yaşadığı dönemdeki insanları dünya tutsaklığından kurtarıp, onların Allah katında muhlis kullar olmalarına vesile olmayı hedeflemiştir.

Yine Osman Necâtî'nin bu eserine Arapça eseriyle aynı ismi vermesi, müellifin bu eseri telif ederken de aynı amacı devam ettirdiğini düşündürmekte, buna nisbetle bu eserini de hem kendisi ve ailesinin hem de Müslüman din kardeşlerinin kurtuluşuna vesile olması gayesiyle telif ettiğini söyleyebiliriz.

1.2.2.3. Tefsîru'n-Necât'ın Genel Özellikleri

Osman Necâtî, Kur'ân'ı tefsir ederken değişik ilimlerden istifade ederek âyetlerin hemen hemen bütün kelimelerini tefsir etmeye çalışmıştır. Müellif, ilk önce bir âyetle ilgili onu açıklayıcı başka bir âyetin varlığını tespit etmeye çalışmış, hakkında âyet bulamadığı durumlarda ise Hz. Peygamber (s.a.s.), sahâbe ve tabiîne ait rivâyetler varsa bunlara öncelik vermiştir. Müfessir genellikle tefsire başlamadan önce sûrenin ismi, âyet sayısı, nüzûl yeri ve nüzûl sebebi gibi bilgileri kısaca aktarmıştır. Genellikle tefsirini bitirdiği sûrenin sonunda bir sonraki sûrenin bilgilerini zikretmeyi tercih eden

⁴⁶ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 3.

müellif, bazen de bu bilgilere sûre başında yer vermiştir. Yine sûre başlarında sûrenin içeriği, maksadı ve fazileti hakkında bazı bilgileri de aktarmıştır.

Osman Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*'ın genelinde tefsir edeceği âyetin öncesinde “قَوْلُهُ تَعَالَى” lafzını zikretmiş, âyeti zikrettikten sonra ise genellikle “يَعْنِي” ve “أَيْ” ifadesiyle söze başlamıştır. Bazen de hiçbir ifade kullanmadan açıklamasını yapmıştır. Âyetleri tefsir ederken bazen âyetin sadece mealini vermekle yetinmiş, bazen de âyetle ilgili ayrıntılı izahlarda bulunmuştur. Genellikle sûreleri âyet âyet, bazen iki âyeti birleştirerek, bazen de bir âyetin kelimelerini tek tek ayrılarak tefsir etmiştir.

Osman Necâtî, tefsirinde rivâyet ve dirâyet metodunu bir arada uygulamıştır. Eserinde hadis rivâyetlerini, sahâbe ve tâbiîn sözlerini aktarmış, sebep-i nüzûllere değinmiştir. Ahkâm âyetlerini tefsir etmiş, kelâm konularıyla ilgili izahlar yapmış, lügat, sarf ve belâgat ilimlerinden faydalanmıştır. Âyetleri işârî yönden açıklamış, tasavvufla ilgili hususlara temas etmiştir. Osman Necâtî'nin tefsir metodunu ayrıntılı bir şekilde ele alacağımız için burada kısaca değinmeyi tercih ettik.

1.2.2.4. Tefsîru'n-Necât'ın Kaynakları

Kur'ân'ı tefsir etmenin en güzel ve doğru yolu Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsir edilmesidir. Kur'ân tefsirinde başvurulabilecek ikinci kaynak ise Kur'ân'ın hadisle tefsiridir. Hz. Peygamber'in sözlerinden sonra ise sahâbe ve tâbiîn sözleriyle tefsir edilmesidir. Bunlarda da ilgili âyetin tefsiri ile ilgili bir açıklama bulunmadığında Kur'ân'ın tefsiri hakkında telif edilmiş eserlere başvurmak sûretiyle tefsir edilmesidir. Buna göre her müfessir ana kaynaklara başvurduktan sonra ilk olarak kendisinden önceki müfessirlerin söz konusu âyetle ilgili söylediği izahlara başvurmalıdır. Zira özellikle ilk dönemde yazılan tefsirler günümüzde yazılan eserler için önemli bir mirastır. Bu mirası geçip söylenilen sözü sanki ilk kez söylemişçesine bu eserlere bakmadan yorum yapmak eksik bir uygulama olacaktır. Bu açıdan bir müfessiri ve eserini tanıtırken, yazarın müfessir kimliğini ortaya koymaya çalışırken öncelikle müfessirin eserini telif ederken yararlandığı kaynakları araştırmak gerekir.

Osman Necâtî eserinde tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf ilimleri ile ilgili pek çok hususa değinmiş, güvenilir hadis kitaplarından, tefsir, tasavvuf ve fıkıh ile ilgili eserlerden istifade etmiştir. Ancak az sayıda kaynak ismi zikretmiştir.

Müellif, eserinde tefsir kaynaklarını Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767),⁴⁷ Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210),⁴⁸ Suyûtî (ö. 911/1505)⁴⁹ ve Ebussuûd Efendi (ö. 982/1574)⁵⁰ şeklinde yalnız yazar ismiyle nakletmiştir. Ayrıca eserinde ismine yer vermediği İsmâil Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1725) *Rûhu'l-beyân* isimli eserinden de faydalandığı görülmektedir.

Eserinde hadislere oldukça fazla yer veren Osman Necâtî, hadis kaynaklarını, eser ismi zikretmeksizin İmâm-ı Ahmed (ö. 241/855),⁵¹ İmâm-ı Buhârî (ö. 256/870),⁵² Müslim (ö. 261/875),⁵³ İbn Mâce (ö. 273/887),⁵⁴ Ebû Dâvûd (ö. 275/889),⁵⁵ Tirmizî (ö. 279/892)⁵⁶ ve İmâm-ı Nesâî (ö. 303/915)⁵⁷ şeklinde yazar adı vererek belirtmiştir.

Müfessir fıkıh alanında Ebû Hanîfe (ö. 150/767), İmâm-ı Mâlik (ö. 179/795), Ebû Yûsuf (ö. 182/798), İmâm-ı Muhammed (ö. 189/805), İmâm-ı Şâfiî (ö. 204/820), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve İmâm-ı en-Nevevî (ö. 676/1277) gibi önemli fıkıh âlimlerinin görüşlerini aktarmıştır. Ayrıca İmam Ahmed es-Serahsî (ö. 483/1090)⁵⁸ ve Bezzâzî (ö. 827/1424)⁵⁹ gibi önemli Hanefî fıkıh âlimlerinin görüşlerine de yer vermiş ancak bu müelliflerin eserlerinin isimlerini nakletmeyi tercih etmemiştir.

Osman Necâtî, çoğunlukla eser ismi zikretmeksizin yazar ismini nakletmeyi tercih etmiştir. Ancak az da olsa eser ve yazar ismi zikrederek naklettiği kaynaklar da vardır. Eserde müellif tasavvuf âlimlerinden Ebû Tâlib el-Mekkî'nin (ö. 386/996) *Kûtü'l-kulûb*⁶⁰ adlı eserini ve fıkıh alanında Nevevî'nin (ö. 676/1277) *et-Tahkîk*⁶¹ adlı eserini hem yazar hem de eser ismine yer vererek aktarmıştır. Bazen de yazar ismini zikretmeksizin şerh sahibi,⁶² muhît sahibi,⁶³ futuhât sahibi⁶⁴ şeklinde yazar ismini

⁴⁷ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 46, 109, 359, 408.

⁴⁸ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 189, 203, 386.

⁴⁹ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 52.

⁵⁰ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 52.

⁵¹ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 133.

⁵² Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 7, 89, 133, 188, 203.

⁵³ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 89, 139, 188, 203, 405.

⁵⁴ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 154.

⁵⁵ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 82.

⁵⁶ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 82.

⁵⁷ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 133.

⁵⁸ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 112, 129, 349.

⁵⁹ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 112.

⁶⁰ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 252.

⁶¹ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 295.

⁶² Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 341.

⁶³ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 341.

⁶⁴ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 349.

zikretmeksizin eser ismine değinmiştir. Yine yazar ismi zikretmeksizin “bazı ehli tefsir demiştir ki” diyerek müfessirlerce genel olarak kabul edilen görüşleri yahut açıklamaları da aktarmıştır.⁶⁵

⁶⁵ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 268, 403.

BÖLÜM 2: RİVÂYET YÖNÜNDEN TEFSİRÜ'N-NECÂT

Tefsir, Allah (c.c) tarafından Hz. Peygamber'e tebliğ etmesi için gönderilen Kur'ân'ın mânalarını açıklamak, ihtiva ettiği hükümleri çıkarmaktır. Bunu yapabilmek için; lügat, nahiv, sarf, ilm-i beyan, usûl-i fıkıh ve kıraat ilmine müracaat edilir, ayrıca sebeb-i nüzûl ile nâsih ve mensuha ihtiyaç duyulur.⁶⁶ Bu ilimler doğrultusunda tefsir kitapları içerik ağırlığına göre; fikhî, kelâmî, ilmî, işârî (tasavvufî), içtimaî, lügavî gibi çeşitlere; kaynağı açısından ise rivâyet ve dirâyet tefsiri diye ikiye ayrılmıştır.⁶⁷

Rivâyet tefsirinin temel kaynağı ve dayanağı nakildir. Naklî ve menkûl tefsir de denilen bu tefsir çeşidi, Kur'ân'ın yine Kur'ân'la tefsirinin yanında, Kur'ân naslarından Allah'ın (c.c.) muradını beyan ve açıklama sadedinde Resûlullah'dan (s.a.s.), sahâbeden ve tâbiûlerden gelen nakil ve rivâyetlere dayanır. Bir başka deyişle rivâyet tefsiri, Kur'ân'ın bu rivâyetlerle tefsir edilmesidir.⁶⁸

Rivâyet alanı, bir âyetin tefsirinde araştırılması gereken öncelikli alandır. Bu tefsir çeşidi merkezine nasları ve Kur'ân'ı indiği dönem çerçevesinde tefsir etmeyi esas almıştır. Bu çerçevede bir eserin metodunu incelerken öncelikle âyetlerin tefsirinde müfessirin rivâyetlere yer verip vermediği tespit edilmesi gerekir. Çünkü âyetlerin tefsirinde bu rivâyetlerin esas alınmış olması, âyetlerin en doğru şekilde açıklanabilmesi için mühim bir meseledir.

Osman Necâtî'nin de bu metodu eserinin tamamında uyguladığını görmekteyiz. Müellif *Tefsîru'n-Necât*'ta gerek âyetleri âyetlerle gerekse sünnetle açıklamış, eserinin bütününde âyetlerle ilgili rivâyetleri aktarmaya öncelik vermiştir. Yine eserinin tamamında söz konusu âyetlerle ilgili sahâbe ve tâbiînün sözlerini, âyet ve sûrelerin nüzûl sebeplerini aktarmayı tercih etmiştir.

2.1. Âyetleri Âyetle Tefsiri

Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılmasını sağlayan birinci kaynak, yine Kur'ân'ın kendisidir. İbn Teymiyye'ye (ö. 728/1328) göre Kur'ân'ın en güzel şekilde tefsir edilmesinin yolu,

⁶⁶ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, terc. Sakıp Yıldız – Hüseyin Avni Çelik, (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987), 2: 447.

⁶⁷ Veli Kayhan, *Kur'ân'ı Tefsirde Usûl ve Gerekli İlimler* (Bursa: Kurav Yayınları, 2007), 136.

⁶⁸ Muhammed Hüseyin ez-Zehbî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn* (b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-Hadîs, 1976), 1: 152; Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Fevâz Ahmed Zemerlî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1996), 2: 12; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2005), 524; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 228.

Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsir edilmesidir. Kur'ân'da bazen mücmel ve mübhem bırakılmış meseleler başka âyetlerle açıklanmış; bazen de kısa olarak anlatılan konular başka âyetlerle geniş bir şekilde ele alınmıştır.⁶⁹

Yüce Allah, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) Kur'ân'ı bizzat kendisinin açıklayacağını “إِنَّ عَلَيْنَا

جَمْعُهُ وَقُرْآنَهُ. فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ. ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ / Şüphesiz onu toplamak ve okumak bize aittir. O

hâlde, biz onu okuduğumuz zaman, onun okunuşuna uy. Sonra onu açıklamak da bize aittir” (el-Kıyâme 75/17-19) âyetiyle beyan etmiştir. Ayrıca Kur'ân'ın bir âyetini başka bir âyetle tefsir yöntemini ilk kullanan şüphesiz Hz. Peygamber'dir (s.a.s.). O halde Kur'ân'ı anlamaya ve açıklamaya çalışırken ilk önce Kur'ân'a bakmak gerekir.

Âyetlerin tefsirinde öncelik her zaman Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsir edilmesidir. Kur'ân'da bir âyet tefsir edileceği zaman o âyette geçen konu ile ilgili bütün âyetler üzerinde durmak gerekir.⁷⁰ Osman Necâtî de âyetleri en doğru şekilde anlamak ve açıklamak gayesiyle âyetlerin tefsirinde ilk önce âyeti açıklayan başka âyetlerin varlığını tesbit etmiş ve onları aktarmayı tercih etmiştir. Müfessir, âyetleri âyetle tefsir metodunu sıkça kullanmış, bu metodu uygularken önce tefsir edeceği âyeti zikretmiş, sonra da onu teyit eden veya açıklayan başka bir âyete yer vermiştir. Osman Necâtî, bu metodu genellikle âyeti yahut âyette geçen kelimeyi açıklamak, bazen âyetle ilgili yorumlarına delil getirmek, bazen de âyetler arası münasebete değinmek için uygulamıştır.

Müellif eserinde âyetleri tefsir ederken genellikle âyetleri âyetle tefsir etmiş ancak âyetin hangi sûrede geçtiği bilgisine yer vermemiştir. Tefsirini yapacağı âyeti zikretmeden önce “Âlemlerin Rabbi,⁷¹ Cenâb-ı Kibriyâ”⁷² gibi Allah'a övgü içeren ifadelerle söze başlayıp sonra âyeti zikretmiştir. Çoğunlukla âyetin sonunda “kavli celili ile işaret olunmuştur”⁷³ yahut “mısdâk üzere/mısdâkınca”⁷⁴ ifadelerini kullanmış, bu ifadeler söylediği sözün âyet olduğunun anlaşılmasına imkan sağlamıştır.

⁶⁹ Takıyyüddîn İbn Teymiyye, *et-Tefsîrû'l-kebîr* (Beyrut: y.y., 1988), 1: 231; Takıyyüddîn İbn Teymiyye, *Mukaddime fî usûli't-tefsîr*, thk. Adnan Zerzur (Beyrut: y.y., 1972), 93; Bedreddîn Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: y.y., 1972), 2: 175; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 38; Sadreddin Gümüş, *Kur'ân Tefsirinin Kaynakları* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1990), 32-44.

⁷⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 38.

⁷¹ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 34, 68, 245.

⁷² Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 30, 400.

⁷³ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 21, 34, 142, 271.

Osman Necâtî'nin âyetleri âyetle tefsirine eserinden sayısız örnek zikredebiliriz ancak burada birkaç örnek aktarmakla yetineceğiz. Öyle ki Osman Necâtî, “إِنْ كُلُّ نَفْسٍ لَّمَّا عَلَيْهَا” / Hiç kimse yoktur ki üzerinde bir koruyucu, bir denetleyici bulunmasın” (et-Târik 86/4) âyetinin tefsirinde “kötü nefis ve iyi nefisten gerek cin ve gerek insanların üzerinde görevli melekler vardır ki bu melekler insanları korur” açıklamasında bulunmuş ve bu âyeti açıklayan “لَهُ مُعَقِّبَاتٌ مِّنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ” / Onun önünde ve arkasında Allah'ın emriyle onu koruyan takipçiler (melekler) vardır...” (er-Râ'd 13/11) âyetini aktararak âyette “koruyucu ve denetleyici” şeklinde ifade edilenlerin “Allah tarafından görevlendirilen melekler” olduğunu âyetle beyan etmiştir.

Yine müellif, “يَصْلَوْنَهَا يَوْمَ الدِّينِ” / Ceza gününde oraya girerler” (el-İnfîtâr 82/15) âyetinin tefsirinde fâcirlerin kıyamet gününde ateşe atılacaklarını söylemiş ve “وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا” / İçinizden, oraya uğramayacak hiçbi kimse yoktur” (Meryem 19/71) âyetini delil getirerek âyeti âyetle tefsir etmiştir.⁷⁵ Osman Necâtî, âyete yakın mânâ ifade eden başka bir âyeti zikrederek kıyamet gününde vuku bulacak cezanın hak olduğuna işaret etmiştir.

Osman Necâtî “فَيُعَذِّبُهُ اللَّهُ الْعَذَابَ الْأَكْبَرَ” / İşte öylesini Allah en büyük azap ile cezalandırır” (el-Gâşiye 8/24) âyetinin tefsirinde ise Allah'ın (c..c.) azabıyla ilgili “Allah'ın azabı en büyük azaptır. Öyle bir azapla azab eder ki işte o cehennemdir. Zira onun sıcaklığı çok şiddetli ve derinliği çoktur” şeklinde açıklamalarda bulunmuş ve ardından “وَلَنَذِيقَنَّهُمْ” / En büyük azaptan önce onlara mutlaka en yakın azaptan tattıracağız; olur ki (imâna) dönerler” (es-Secde 32/21) âyetini zikrederek Allah'ın (c.c.) bu mânâyı beyan ettiğini ifade etmiştir.⁷⁶ Müellif, bu âyetlerle Allah'ın insanları en büyük azapla uyardığını, bu azabın gelmeden insanların hidâyete dönmeleri gerektiğini beyan etmiştir.

⁷⁴ “Bir şeyin doğru olduğunu ispat eden şey” anlamına gelen mîsdâk ifadesini müellif, Kur'an'ı Kur'an'la tefsir metodunda açıklamalarını teyit etmek üzere sıklıkla kullanmıştır. Bk. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 767; Örnekler için bk. Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 26, 31, 150, 190, 354.

⁷⁵ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 164.

⁷⁶ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 245.

Başka bir âyetin tefsirinde ise mübhem bırakılan hususun başka bir âyetle açıklık getirilmesine temas eden müellif, “وَالْعَصْرِ / Asra yemin ederim ki” (el-Asr 103/1) âyetini “Asrın Rabbine yemin ederim, zira o ikindi namazıdır” şeklinde tefsir etmiş, bu açıklamasına “حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى / Namazları ve orta namazı aksatmadan kılın” (el-Bakara 2/238) âyetini delil getirmiş ve âyetin orta namaza işaret ettiğini ve orta namazın da ikindi namazı olduğunu bildirmiştir. Bu âyetin tefsirinde Osman Necâtî, ikindi namazının vaktini överek, o vaktin insanlar üzerinde sıkıntısının zor, sevabının ise çok olduğunu söylemiştir.⁷⁷

Örneklerde görüldüğü üzere müfessir, âyetleri açıkladıktan sonra âyetleri açıklayan, mânâsına yakın olan yahut tekid eden yahutta mübhemliği ortadan kaldıran diğer âyetleri zikretmiş, âyetlerde anlatılması istenen meseleleri ilk önce başka âyetlerle izah etme yolunu tercih etmiştir.⁷⁸

2.1.1. Âyette Geçen Kelimeyi Âyetle Tefsiri

Müellif, bazen de âyetleri âyetle tefsir yöntemine âyetlerde geçen kelimelerin tefsirinde başvurmuştur. Âyette geçen kelimedeki kastın ne olduğunu başka bir âyetle delillendirerek açıklamayı tercih eden Osman Necâtî, âyette geçen kelimenin diğer mânâlarını da zikretmeyi ihmal etmemiştir.

Örnek olarak “وَشَahِدٍ وَمَشْهُودٍ / Tanıklık edene ve edilene ki” (el-Burûc 85/3) âyetini zikredebiliriz. Osman Necâtî âyetin tefsirinde “شَahِدٍ” ve “مَشْهُودٍ” lafızlarının mânâsı üzerinde durmuş ve âyette geçen “شَahِدٍ” sözüyle Hz. Muhammed’in, “مَشْهُودٍ” sözüyle ise Hz. Muhammed ümmetinin ifade edildiğini söylemiştir. Müellif bu mânaya “إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ... شَahِدًا / Biz seni bir şahit olarak gönderdik” (el-Ahzâb 33/45) âyetinin işaret ettiğini söylemiştir. Ayrıca “شَahِدٍ” lafzının “hafaza melekleri, Cuma günü yahut her gün”

⁷⁷ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 373.

⁷⁸ Diğer örnekler için bk. Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 12, 81, 177, 187, 213, 328, 355, 415.

mânalarına geldiğini; bunlara karşılık “مَشْهُود” lafzının ise “Ademoğlu, cemaat yahut gün içerisinde yapılan işleri” ifade ettiğini bildirmiştir.⁷⁹

Osman Necâtî yine “إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا” / Gerçekten, güçlükle beraber bir kolaylık vardır” (el-İnşirâh 94/6) âyetinin tefsirinde âyette geçen “عُسْر” ve “يُسْر” kelimeleri üzerinde durmuş ve bu kelimelerin farklı mânalarını zikretmiştir. Müellif, “عُسْر” sözünün Mekke halkı tarafından Hz. Peygamber’in Mekke’den çıkarılmasına; “يُسْر” sözünün ise Hz. Peygamber’in Medine-i Münevvere’ye girişine işaret ettiğini söylemiştir. Ayrıca “يُسْرَى” yahut “يُسْر” kelimesinin, Hz. Peygamber ve ashabının Mekke’ye girişi yani orayı fethetmesi anlamına geldiğini söyleyen müfessir, bu yorumunu “إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ” / Kur’ân’ı sana farz kılan Allah, şüphesiz seni dönülecek bir yere döndürecektir” (el-Kasas 28/85) âyetiyle destekleyerek âyette geçen kelimeyi âyetle tefsir etmiştir.⁸⁰

2.1.2. Kendi Yorumunu Âyetle Delillendirerek Tefsiri

Osman Necâtî, bazen de âyetleri tefsir ederken âyetle ilgili kendi yorumlarını âyetten delillerle ispata gitmiştir. Âyetle ilgili yaptığı yorumun doğruluğunu teyit etmek yahut itiraza yada şüpheye yer verecek bir durum yaşanmaması üzere kendi yorumunu âyetlerle delillendirmiştir. Buna örnek olarak “فَقُلْ هَلْ لَكَ إِلَىٰ أَنْ تَزْكَىٰ” / De ki: Arınmayı ister misin?” (en-Nâziât 79/18) âyetini zikredebiliriz. Müfessir bu âyeti, “Ey Musa, Firavun’a yumuşak bir söz ile de ki; Allah’ın birliğini kabul edip şirkten uzaklaşırsan Allah’ın rahmetine nail olursun” şeklinde tefsir etmiş, Allah’ın Hz. Musa’ya kavli-leyyin üzere (yumuşak bir sözle) Firavun’u dine davet etmesini emretmesindeki hikmetin, bu tarz bir söylemin muhataplarda daha çok tesir etmesinden dolayı olduğunu söylemiştir. Osman Necâtî, bu açıklamalarının ardından yorumunu teyit eden yumuşak sözün insanlar üzerinde etkili olduğunu, kaba sözün ise insanların etrafından uzaklaşmasına sebep olacağını bildiren şu âyeti “وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ” /

⁷⁹ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 193-194.

⁸⁰ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 318.

...Şâyet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi...” (Âl-i İmrân 3/159) delil getirmiş ve Hz. Peygamber’in de insanları dine kavli-i leyyin üzere davet ettiğini bildirmiştir.⁸¹

Müfessirin kendi yorumunu delillendirmesine örnek olarak “كَلَّا بَلْ لَا تُكْرِمُونَ الْيَتِيمَ” / Hayır!

Doğrusu siz yetime ikram etmiyorsunuz” (el-Fecr 89/17) âyetini de zikredebiliriz. Müellif, âyette geçen ikramı insanın ilk aklına gelen ikram olarak değil, Allah’ın kullarına bilgide ve ibadette nasip ettiği başarı olarak anlamak gerektiğini söylemiştir. Müfessir, âyetin tefsirinde az rızkın insanı mutluluğa, bol rızkın ise insanı büyük fesada ulaştıracağını, bu sûretle rızkı veren Allah’ın (c.c.) kulu hakkında hayır ve faydalı olanı bildiğini, kimine fakirlik, kimine de zenginlik ile ikramda bulunduğunu; kiminin fakirlikle, zenginlikle, sağlıkla, hastalıkla ve musibetlerle imanının ihlâsa kavuştuğunu, kiminde bu sebeplerle fesada uğradığını bildirmiştir. Tefsirinin devamında “Allah (c.c.), kullarının hallerini ve kalplerinde olan niyetlerini bilir ve onlara çeşitli hastalık ve rızık ile muamele eder” diyen müellif, bu yorumlarını destekleyen “وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ...”

لَعَبَادِهِ لَبَعُوا فِي الْأَرْضِ وَلَكِنْ يُنْزِلُ بِقَدَرٍ مَّا يَشَاءُ / Allah kullarına rızkı bol bol verseydi, yeryüzünde azarlardı. Fakat O, (rızkı) dilediği ölçüde indirir” (eş-Şûrâ 42/27) âyetini delil olarak zikretmiştir.⁸² Osman Necâtî, açıklamalarıyla insanların başlarına gelen sıkıntıların hikmetlerini ancak Allah’ın bilebileceğini, bu sebeple karşılaştıkları sorunlara sabredip, yalnızca Allah’tan isteyip, yalnız ona şükretmeleri gerektiğini ifade etmiştir.

2.1.3. Münâsebâtü’l-Kur’ân İlmiyle Tefsiri

Münâsebâtü’l-Kur’ân, bir âyetin, önceki âyeti tamamlayıp tamamlamadığını veya müstakil olup olmadığını, şâyet müstakilsen, önceki âyetle olan münasebetinin ne olduğunu araştırmaktadır.⁸³ Bu ilim, âyetler veya sûreler arasındaki mâna ilişkisini ortaya koymaya çalışmaktadır.⁸⁴ Süyûtî’ye göre münasebet ilmi şerefli bir ilimdir, ancak zorluğundan dolayı müfessirler, bu mevzuuya eserlerinde fazla yer vermemişlerdir. Ona göre tefsirinde buna en çok yer veren müfessir ise Fahreddîn er-Râzî’dir ve o bu ilimle ilgili “âyetlerdeki letâfetin büyük bir kısmı, tertib ve münasebette görülür”

⁸¹ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 58.

⁸² Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 257.

⁸³ Süyûtî, *el-İtkân fî ’ulûmi’l-Kur’ân*, 2: 288.

⁸⁴ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, 8. Baskı (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009), 211.

demıştır.⁸⁵ Münasebetin faydası; cümleler arasında sıkı bir bağ kurmak ve aralarındaki bu bağ kuvvetlendirmektir. Kurulan bu münasebetle cümlelerin durumu, kısımları arasında uygunluk bulunan sağlam bir binaya benzer.⁸⁶ Böylece âyetin mânası anlaşılır bir şekilde ortaya konulmuş olur. Osman Necâtî tefsirinde münasebet ilmiyle ilgili bir izahta bulunmamış ancak âyetlerin mânalarını anlaşılır bir şekilde izah etmeyi amaçlayan müellif, âyetleri bazen kendinden önceki bazen de kendinden sonraki âyetlerle irtibatlandırmıştır.⁸⁷

Müellifin âyeti kendinden sonraki âyetle irtibatlandırmasına “فَذُوقُوا فَلَنْ نَزِيدَكُمْ إِلَّا عَذَابًا” / Tadın! Bundan sonra yalnızca azabınızı arttıracamız” (en-Nebe’ 78/30) âyetini zikredebiliriz. Osman Necâtî, bu âyetin tefsirinde “Allah’ın (cc.) bu âyetle, önce kâfirlerin azabından söz ettiğini ve onların Allah’ı inkar etmek, Hz. Peygamber ve ashâbına eziyet etmek sûretiyle azaplarını kendilerinin artırdığını” söylemiştir. Müellife göre Allah (c.c.) kâfirlerin ahiretteki durumunu bu âyetle beyan etmiş, buna karşılık ise bu âyetten sonra gelen “إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا” / Şüphesiz Allah’a karşı gelmekten sakınanlara bir kurtuluş vardır” (en-Nebe’ 78/31) âyetiyle de takvâ sahiplerinin durumunu bildirmiştir.⁸⁸ Birinci âyette Müslümanlara eziyet edenlere bir tehdit; ikinci âyette ise Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için bir teselli vardır. Osman Necâtî, Nebe’ sûresinin 30. ve 31. âyetleri arasındaki münasebete dikkat çekerek ahiret hayatının kâfirler için azap, takva sahipleri için kurtuluş yeri olduğunu ifade etmiştir.

Yine Müfessir, “وَالضُّحَىٰ / Kuşluk vaktine” (ed-Duhâ 93/1) âyetinde “duhâ” kelimesini mecaz mânasıyla yani, “gündüzün gelişi” olarak anlamak gerektiğini söylemiş ve az bir vakte işaret edilen duhâ vaktinin önemini Duhâ Sûresi 2. âyetle irtibatlandırarak tefsir etmiştir. Osman Necâtî’ye göre “وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَىٰ” / sükûna erdiğinde geceye” (ed-Duhâ 93/2) âyetinde vakit olarak “bütün gece” kastedilmiş ve bütün gecenin önemine işaret edilmiştir. Buna göre müellif, birinci âyette ifade edilen duhâ vaktini az bir vakit olarak değil de ikinci âyete nisbetle bu vakitte yapılan ibadetlerin şerefleri ve faziletleri

⁸⁵ Zerkeşî, *el-Burhân fî ‘ulûmi ‘l-Kur’ân*, 1:36; Süyûtî, *el-İtkân fî ‘ulûmi ‘l-Kur’ân*, 2: 287.

⁸⁶ Süyûtî, *el-İtkân fî ‘ulûmi ‘l-Kur’ân*, 2: 288.

⁸⁷ Necâtî, *Tefsîru ‘n-Necât*, 32, 60, 120, 232, 296, 321.

⁸⁸ Necâtî, *Tefsîru ‘n-Necât*, 33.

kendisinde toplaması sebebiyle bütün bir geceye karşılık gelmesi şeklinde anlaşılması gerektiğini söylemiştir.⁸⁹

Osman Necâtî'nin âyeti kendinden önceki âyetle irtibatlandırmasına ise örnek olarak “وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى” / Rabbinin adını anıp O'na kulluk eden kimse” (el-Â'lâ 87/15) âyetini zikredebiliriz. Müfessir bu âyetin tefsirinde Cenâb-ı Allah'ın ismini kalp ve dil ile zikredip beş vakit namazı yahut bayram namazını kılan kimselerin bütün kötülüklerden korunacağını bildirmiştir. Tefsirinin devamında amel mertebesinin üçe ayrıldığını söylemiştir. Müellife göre bunların birincisi, her türlü kötülükten kalbin temizlenmesidir ve buna “فَذُفِّلِحَ مَنْ تَزَكَّى” / Temizlenen, kuşkusuz kurtuluşa ermiştir” (el-Â'lâ 87/14) âyeti; ikincisi, Cenâb-ı Kibriyâ'yı zât ve isimleriyle hatırlamaktır ki buna “وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ” âyeti; üçüncüsü ise, Allah'a (c.c.) hizmet ve emrine itaat etmektir ki buna da “فَصَلَّى” sözü işaret eder.⁹⁰ Osman Necâtî, Â'lâ sûresinin 15. âyetinde bahsedilen kimselerin Â'lâ sûresinin 14. âyetinde ifade edilen “Temizlenen, kuşkusuz kurtuluşa ermiştir” müjdesine muhatab olduğunu bu şekilde beyan etmiş ve iki âyet arasındaki münasebete değinerek âyeti tefsir etmiştir.

Yine Osman Necâtî, “فَأَخَذَهُ اللَّهُ نَكَالَ الْآخِرَةِ وَالْأُولَى” / Allah onu, ibret verici şekilde dünya ve âhiret cezasıyla cezalandırdı” (en-Nâziât 79/25) âyetini de kendinden önce gelen âyetle irtibatlandırmış ve bu âyeti “Allah Firavun'u bu dünyada suya batırdığı gibi ahirette de su akan yarıklara batırarak karşılığını verdi” şeklinde açıklamıştır. Bu açıklamasının ardından müfessir, Firavun'un helakine sebep olan ilk sözünün “وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرِي” / Sizin için benden başka bir ilâh tanımıyorum” (el-Kasas 28/38) ve ikinci sözünün de “فَقَالَ أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى” / Ben, sizin en yüce Rabbinizim! dedi” (en-Nâziât 79/24) olduğunu ve bu sözlerin Allah (c.c.) tarafından bildirildiğini söylemiştir. Bu sözlerle karşılık Allah'ın Firavun'a verdiği cezaların onu hem görenlere hem de duyanlara ibret olduğunu aktaran⁹¹ Osman Necâtî, zikredilen örnekte Nâziât sûresinin 25. âyetinde bahsedilen cezaya müstehak olan kimsenin Nâziât sûresinin 24. âyetinde

⁸⁹ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 296.

⁹⁰ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 232-233.

⁹¹ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 60.

ifade edilen sözü söyleyen Firavun'a ait olduğunu bildirerek iki âyet arasındaki münasebete dikkat çekmiştir.

2.2. Âyetleri Sünnetle Tefsiri

Âyetlerin sünnetle tefsiri, Kur'an'da anlamı kapalı olan âyetlerin Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sözü, uygulaması veya takriri ile açıklanmasıdır.⁹² Kur'an-ı Kerim'in en doğru şekilde anlaşılması için başvurulacak ikinci kaynak, şüphesiz kendisine inen kitabın birinci muhatabı olan Hz. Peygamber'dir. Kur'an'ı anlamak, anlatmak ve yaşamak adına Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hayatına başvurmak zorunludur. Zira Kur'an değişik vesilelerle Hz. Peygamber'e (s.a.s.) müracaat edilmesini tavsiye etmiş ve sahâbe neslinden itibaren bütün İslâm âlimleri sünnetin Kur'an'ın açıklayıcısı olduğu konusunda ittifak etmişlerdir.⁹³ Şüphesiz kendisine inen Kur'an'ı, en iyi bilen, anlayan ve anlatan Hz. Peygamber (s.a.s.), Kur'an'ı bizzat yaşayarak tebliğ görevinin yanında tebyin görevini de en güzel şekilde yerine getirmiştir. Ona Cenâb-ı Hak tarafından Kur'an'ı tebliğ etme ve açıklama vazifesi verilmiştir. Nitekim “يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ”

Ey Peygamber! / مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ

Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan onun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun. Allah seni insanlardan korur. Şüphesiz ki Allah, kâfirler topluluğunu hidâyete erdirmeyecektir” (el-Mâide 5/67) âyetinde Hz. Peygamber'in (s.a.s.) tebliğ vazifesine vurgu yapılırken; “وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ”

İnsanlara, kendilerine indirileni açıklamak ve onların da (üzerinde)

düşünmeleri için sana bu Kur'an'ı indirdik” (en-Nahl 16/44) ve “وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ إِلَّا”

Biz bu Kitab'ı sana sırf hakkında ihtilafa

düşükleri şeyi insanlara açıklayasın ve iman eden bir topluma da hidâyet ve rahmet olsun diye indirdik” (en-Nahl 16/64) âyetlerinde de Hz. Peygamber'in Kur'an'ı açıklama görevi beyan edilmiştir. Buna göre Kur'an'ın anlaşılması, âyetlerin açıklığa kavuşturulması hususunda Kur'an sünnetten ayrılmaz bir bütündür.

⁹² M. Zeki Duman, *Uygulamalı Tefsir Usulü ve Tefsir Tarihi (Başlangıcından Tedvin Dönemine Kadar)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1992), 163.

⁹³ İbn Teymiyye, *Muqaddime fi usûli 'l-tefsir*, 39; Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi 'l-Kur'ân*, 2: 175.

Rivâyet metodunun diğer bir yönü de âyetlerin sünnetle tefsir edilmesidir. Bu açıdan âyetlerin sünnetle tefsiri, Kur'ân'ı anlama ve açıklama yolunda müfessirlerin vazgeçilmez bir metodudur. Osman Necâtî âyetlerin sünnetle tefsirine her müfessir gibi büyük önem vermiş, Kur'ân'ın ilk müfessiri olan Hz. Peygamber'in sünnetiyle âyetleri tefsir etmeyi tercih etmiştir. Müellif, Kur'ân'da bir açıklama bulamadığında sünnete başvurmak sûretiyle âyetleri açıklamayı kendisine yöntem belirlemiş ve bunu tefsirinde daima uygulamıştır.

Osman Necâtî, hadislerden genellikle âyetlerin yahut âyetle geçen ifadelerin ne anlama geldiğini tespit etme, âyetten çıkan anlamı destekleme, âyet ve hadis arasında mutabakat sağlama amacıyla faydalanmıştır. Müellif, sünnetle tefsir yönteminde hadislerin râvilerini ve metinlerini zikrederek eserinde pek çok hadise yer vermiştir.⁹⁴ Ancak hadislerin kaynaklarını sayılı ölçüde zikretmiştir. Müellif, sünnetle tefsir metodunu uygularken tefsir edeceği âyeti ve yorumunu zikrettikten sonra âyetle ilgili nakledeceği hadisin râvisini, sonra da hadisin metnini aktarmıştır. Hadisin metnini zikrettikten sonra “يَعْنِي” kalıbını kullanarak aktardığı hadislerin mealini de nakletmeyi ihmal etmemiştir.

Osman Necâtî, âyetleri sünnetle tefsir ederken hadisleri üslûp olarak farklı şekillerde aktarmıştır. Müellif, bazen sadece hadis metnini vermekle yetinmiş,⁹⁵ bazen de hadis metnini vermeden hadisi sadece mâna ile zikretmiştir.⁹⁶ Bazen hadisi râvi ismi ve metniyle aktarmış, bazen de râvi ismi zikredip hadisi mâna ile ifade etmiştir.⁹⁷

Âyetlerin sünnetle tefsirine *Tefsîru'n-Necât*'ta geçen bazı örnekleri zikrederek konuya açıklık getirebiliriz. Osman Necâtî, “وَوُجُوهُ يَوْمَئِذٍ عَلَيْهَا غَبَرَةٌ، تَرْهَقُهَا قَتَرَةٌ” / Yine o gün birtakım yüzleri de keder bürümüş, hüzünden kapkara kesilmiştir” (Abese 80/40-41) âyetini tefsir ederken Hz. Câbir'den rivâyet edilen “عَنْ أَبِي سَفْيَانَ، عَنْ” قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي سَفْيَانَ، عَنْ” قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ يَقُولُ: يُبْعَثُ كُلُّ عَبْدٍ عَلَى مَا مَاتَ عَلَيْهِ”⁹⁸ hadisini aktarmış ve âyetle ilgili şu açıklamalarda bulunmuştur: “Kıyamet günü her kul dünyada hangi amel üzere öldü ise o amelin cezası üzere haşr olur. Eğer

⁹⁴ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 128, 155.

⁹⁵ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 184, 247.

⁹⁶ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 87, 357.

⁹⁷ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 164, 239.

⁹⁸ Müslim, “Cennet”, 83; Mehmed Sofuoğlu, *Sahih-i Müslim ve Tercemesi* (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1988), 8: 401-402.

imanlı ve salih amel işleyerek öldüyse imanın nuru ve şerefli amelleri ile nur yüzlü olarak haşr olur ve o zaman Allah'ın rahmetiyle mutlu olur. Eğer Allah Teala'ya küfür üzere öldü ise onun yüzü kara, tozlu ve kederle bürünmüş bir şekilde haşr olur ve mahşer ehli yanında menfur (nefret edilen bir konumda) olur”.⁹⁹ Müfessir, âyeti hadisle tefsir ederek âyette “yüzleri de keder bürümüş” şeklinde aktarılan kimselerin bu hal üzere olmalarının sebebini, bu dünyada işledikleri günahlara karşılık, ahirette bir ceza hüviyetinde olduğunu beyan etmiştir.

Yine müellif, “الَّذِي يَصْلَى النَّارَ الْكُبْرَى / O kimsedir ki en büyük ateşe girecektir” (el-A'lâ 87/12) âyetini tefsir ederken “Öyle şanı zelil kimseler var ki yakıcı ateş tabakasından süflî tabakaya dahil olur. Bunların ilki Firavun'un, münâfıkların ve Hz. İsa'yı (a.s) inkar edenlerin tabakasıdır. Nitekim suğra olan tabaka da ümmeti Muhammed'e asi olanların tabakasıdır” şeklinde açıklamalarını yaptıktan sonra bu sözüne Hz. Peygamber'in (s.a.s.) “إِنَّ نَارَكُمْ هَذِهِ جُزْءٌ مِنْ سَبْعِينَ جُزْءًا مِنْ نَارِ جَهَنَّمَ”¹⁰⁰ / Sizin (şu dünya) ateşiniz cehennem ateşinin yetmiş parçasından bir parçadır”¹⁰⁰ hadisini delil getirmiştir. Osman Necâtî, âyete ifade edilen “en büyük ateşi” hadisle tefsir etmiş ve bu ateşin dünya ateşinden yetmiş kat daha yakıcı olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca müfessir, bazı âlimlerin “النَّارَ الْكُبْرَى” sözünü “cehennem ateşi”; “النَّارَ الصَّغْرَى” sözünü ise “dünya ateşi” şeklinde tefsir ettiklerini söylemiştir.¹⁰¹

Müellif, bazen âyetlerde anlatılmak isteneni hadis yardımıyla açıklamaya çalışırken bazen de âyette geçen tek bir kelimeyi hadisle tefsir etmeyi tercih etmiştir. Buna “إِنَّا أَنْعَمْنَا بِكَ الْكَوْثَرُ / Şüphesiz biz sana kevseri verdik” (el-Kevser 108/1) âyetini örnek olarak zikredebiliriz. Osman Necâtî, bu âyette geçen “الْكَوْثَرُ” lafzının “nehir” mânasına geldiğini zikretmiş ve bu lafzı Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şu sözüyle açıklamıştır: “الْكَوْثَرُ نَهْرٌ / Kevser, bir nehirdir. Rabbim onu bana vaad etmiş olup, onda

⁹⁹ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 131.

¹⁰⁰ Buhârî, “Bedî'l-halk”, 10; Hadisin tercümesi için bk. Mehmed Sofuoğlu, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1987), 7: 3064.

¹⁰¹ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 230.

çok hayır vardır”.¹⁰² Ayrıca “كَوْثَرٌ” lafzını, mahşer yerinde bulunan Hz. Peygamber’in (s.a.s.) havuzu şeklinde tefsir etmiş ve açıklamasına şu hadisi delil getirmiştir: “هُوَ / O, benim havuzumdur. Kıyamet günü, o havuza benim ümmetim ulaşır”.¹⁰³ Müellif yukarıda belirtilen iki hadis-i şerife nisbetle nehrin cennette, havuzun ise mahşer yerinde olduğunu bildirmiş, cennette bulunan nehrin diğer ayağının mahşerde olan havuzun içine döküldüğünü söyleyerek hadisleri yorumlamıştır.¹⁰⁴

2.2.1. Hadisin Kaynağını Zikretmesi

Osman Necâtî’nin kaynağını belirttiği hadisler genellikle güvenilir hadis kitaplarında yer almaktadır. Müellif bu kaynakları eser ismi zikretmeksizin Buhârî,¹⁰⁵ Müslim,¹⁰⁶ İbn Mâce,¹⁰⁷ Ebû Dâvûd,¹⁰⁸ Tirmizî¹⁰⁹ ve Nesâî¹¹⁰ şeklinde yazarın adıyla belirtmiştir. Müellif eserinde hadisle tefsir yöntemine sıkça başvurmuş ancak az sayıda hadislerin kaynağını belirtmiştir. Yine eserinde râvilerin ismine yer vermeyi önemseyen Osman Necâtî, kaynak belirttiği hadisleri ilk râvileriyle zikretmeyi tercih etmiştir.

Osman Necâtî, “وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ، فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ” / Kim de, Rabbinin huzurunda duracağından korkar ve nefsinin arzularından alıkoysa, şüphesiz, cennet onun sığınağıdır” (en-Nâziât 79/40-41) âyetinin tefsirinde, ahirette Allah’ın (c.c.) huzuruna durup hesaba çekilmekten korkan ve nefs-i emmârenin isteklerinden uzak duran kimselerin makamlarının cennet olduğunu söylemiştir. Bu açıklamasını teyit etmek üzere Ebû Hüreyre’den (r.a.) rivâyet edilen ve Buhârî’de geçen Hz. Peygamber’in (s.a.s.) şu sözünü aktarmıştır: “سَبْعَةٌ: عَنْ النَّبِيِّ قَالَ: سَبْعَةٌ: يُظِلُّهُمْ اللَّهُ تَعَالَى فِي ظِلِّهِ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ، إِمَامٌ عَدْلٌ وَشَابٌّ نَشَأَ فِي عِبَادَةِ اللَّهِ، وَرَجُلٌ قَلْبُهُ مُعَلَّقٌ فِي الْمَسَاجِدِ، وَرَجُلَانِ تَحَابَّا فِي اللَّهِ اجْتَمَعَا عَلَيْهِ وَتَفَرَّقَا عَلَيْهِ، وَرَجُلٌ دَعَتْهُ امْرَأَةٌ ذَاتُ مَنْصِبٍ وَجَمَالٍ، فَقَالَ: إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ، وَرَجُلٌ تَصَدَّقَ بِصَدَقَةٍ

¹⁰² İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, 21: 58.

¹⁰³ İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, 21: 58.

¹⁰⁴ Necâtî, *Teşîru’n-Necât*, 394-395.

¹⁰⁵ Necâtî, *Teşîru’n-Necât*, 7, 89, 133, 188, 203.

¹⁰⁶ Necâtî, *Teşîru’n-Necât*, 89, 139, 188, 203, 405.

¹⁰⁷ Necâtî, *Teşîru’n-Necât*, 154.

¹⁰⁸ Necâtî, *Teşîru’n-Necât*, 82.

¹⁰⁹ Necâtî, *Teşîru’n-Necât*, 82.

¹¹⁰ Necâtî, *Teşîru’n-Necât*, 133.

فَأَخْفَاهَا حَتَّى لَا تَعْلَمَ شِمَالُهُ مَا تُنْفِقُ يَمِينُهُ، وَرَجُلٌ ذَكَرَ اللَّهَ حَالِيًا فَقَاضَتْ عَيْنَاهُ / Yedi sınıf insan vardır ki,

Allah kendi gölgesinden başka hiçbir gölge bulunmayan kıyamet gününde, bunları kendi arşının gölgesinde gölgelendirir. Bunlar: Adil imam (yani devlet başkanı), Allah’a ibadet ederek temiz bir hayat içinde serpilip büyüyen genç, gönlü mescitlere -sevgiyle- bağlanmış olan namazlı kimse, Allah için seven ve bu sevgi ile birleşip, bu sevgi ile ayrılan iki kişi, içtimaî mevki sahibi ve güzelliği olan bir kadın tarafından çağırılıp da kadınlığını kendisine arz ettiğinde; “Ben Allah’tan korkarım” cevabı ile karşılık veren er kişi; sağ elinin verdiği sadakayı sol eli duymayacak derecede gizli sadaka veren zengin kişi; insanlardan uzak bir yerde Allah’ı anıp gözleri yaş döken takvâlı kişi”.¹¹¹ Müfessir âyetle bahsedilen mükâfata erişecek olanların hadiste ifade edilen yedi sınıf kimseler olduğunu bildirmiştir.

Yine Osman Necâtî, إِذَا السَّمَاءُ انْقَطَرَتْ / Gökyüzü yarıldığı zaman” (el-İnfitâr 82/1)

âyetinin tefsirinde meleklerin inmesinden yahut Allah korkusundan dolayı semanın yarıldığını söylemiş ve o vakit her nefsin yaptığı amelleri, sadakaları ve ertelediği yahut terkettiği amelleri karşısında bulacağını bildirmiştir. Bunun sonucunda ise insanların hayırlı amelleri vesilesiyle mutlu, geciktirdikleri yahut terkettikleri sebebiyle de üzüntü içerisinde olacaklarını ifade etmiştir.¹¹² Müellif bu açıklamalarının devamında yorumunu teyit etmek üzere Şeddâd b. Evs’den (r.a.) rivâyetle gelen ve İbn Mâce’de zikredilen şu hadisi metniyle aktarmıştır: “حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ الْخَمِصِيُّ، حَدَّثَنَا بَقِيَّةُ بْنُ الْوَلِيدِ،

حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، عَنْ صَمْرَةَ بْنِ حَبِيبٍ، عَنْ أَبِي يَعْلَى شَدَّادِ بْنِ أَوْسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ : " الْكَيِّسُ مَنْ دَانَ نَفْسَهُ

/ Akıllı (şuurlu adam) o kimsedir ki nefsinin (Allah’a karşı) köleleşir (veya hesaba çeker)”.¹¹³ Müfessir, âyetle vuku bulan olayın kıyametin kopmasına, kıyametin kopmasıyla da hesabın başlamasına işaret olduğunu, ancak zikrettiği hadise nisbetle sadece nefsinin hesaba çeken akıllı kimselerin ahirette mutlu olacağını beyan etmiştir.

2.2.2. Hadisin Metnini Zikretmesi

Osman Necâtî, âyetleri sünnetle tefsir etmeyi önemsemiş ve eserinde sayısız hadise yer vermiştir. Hadis ilmine oldukça vâkıf olan müellif, ilmî birikimiyle eserinde hadislerin

¹¹¹ Buhârî, “Ezan”, 36; Hadisin tercümesi için bk. Sofuoğlu, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, 2: 693.

¹¹² Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 154.

¹¹³ İbn Mâce, “Zühhd”, 31; Hadisin tercümesi için bk. Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2012), 10: 54.

gerek sadece metnine gerekse de hem metin hem de râvisine yer vermiştir. Bazen râvi zikretmeksizin “Hz. Peygamber’den (s.a.s.) rivâyetle” diyerek hadisi doğrudan Hz. Peygamber’e atfetmiş ve söylediği sözün hadis olduğunu bu şekilde ifade etmiştir. Osman Necâtî’nin âyetleri sünnetle tefsir ederken genellikle bu yöntemi kullandığını görmekteyiz.

Müellifin âyetlerin tefsirinde hadisi hem metin hem de râvi ismi zikrederek aktarmasına “وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُّسْفِرَةٌ / O gün birtakım yüzler vardır ki pırıl pırıl parlarlar” (Abese 80/38)

âyetini örnek olarak zikredebiliriz. Osman Necâtî bu âyetin tefsirinde, o gün bir takım yüzlerin teheccüd namazı ve gece ibadetlerinden dolayı parıldayacağını yine bazı yüzlerin de kıyamet gününde Allah yolunda cihad ettiklerinden dolayı şereflendirileceğini ifade etmiştir.¹¹⁴ Açıklamalarını teyit eden Ebû Hüreyre’den rivâyetle gelen hadisi ise metni ile aktarmıştır: “حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ حُمَيْدٍ بْنُ كَاسِبٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ مَوْلَى آلِ طَلْحَةَ، عَنْ عِيسَى بْنِ طَلْحَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ قَالَ: " لَا يَجْتَمِعُ عُبَارٌ فِي

سَبِيلِ اللَّهِ، وَدُخَانُ جَهَنَّمَ فِي جَوْفِ عَبْدٍ مُّسْلِمٍ / Allah yolundaki bir toz ve cehennem dumanı Müslüman bir kulun içinde toplanmaz”.¹¹⁵ Osman Necâtî, âyeti hadisle tefsir ederek âyette ifade edilen kimselerin Müslümanlar olduğunu ve bu kimselerin kıyamet gününde yüzlerindeki aydınlığı gölgeleyecek hiçbir toza yahut dumana izin verilmeyeceğini beyan etmiştir.

Yine Osman Necâtî, “وَإِذَا الْمُبُورُ بُعِثِرَتْ / Kabirlerin içindekiler dışarı çıkarıldığı zaman” (el-İnfîtâr 82/4) âyetini “Yerin içindeki ölümlerin dışarı çıkarılacağı o günde her nefis yaptığı veya geciktirdiği her amelini bilir. Ölümler dahi dışarı çıktıktan sonra herkes amelinin gereği üzere kimi binekli, kimi yürüyerek ve kimi yüzü üzerinde mahşere sevk edilir” şeklinde tefsir etmiştir.¹¹⁶ Müellif, bu açıklamasının ardından Ebû Hüreyre’den rivâyetle gelen şu hadisi metni ile aktarmıştır: “حَدَّثَنَا عَبْدُ بْنُ حُمَيْدٍ، حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ مُوسَى، وَسُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ،

قَالَا: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ زَيْدٍ، عَنْ أَوْسٍ بْنِ خَالِدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ : يُخْشَرُ النَّاسُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثَلَاثَةَ أَصْنَافٍ: صِنْفًا مُّشَاءً، وَصِنْفًا رُّكْبَانًا، وَصِنْفًا عَلَى وُجُوهِهِمْ

¹¹⁴ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 128.

¹¹⁵ İbn Mâce, “Cihad”, 9; Hadisin tercümesi için bk. Hatipoğlu, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, 7: 486.

¹¹⁶ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 155-156.

halinde mahşer yerinde toplanacaklardır; Bir grup binitli, bir grup yaya, bir grup da sürünür durumdadır”.¹¹⁷ Müfessir, âyette ifade edilen kıyamet vakti geldiğinde tüm insanların mahşer yerinde toplanacağını ve bu kimselerin durumunu hadislerle beyan etmiştir.

Osman Necâtî’nin râvi ismi zikretmeksizin hadisin metnini aktarmasına ise “وَلَيَالٍ عَشْرٍ / ve on geceye” (el-Fecr 89/2) âyetini örnek olarak zikredebiliriz. Müellif, bu âyeti “On gece, on delildir ve o en büyük faziletleri ve en büyük sevapları kendisinde toplamıştır” şeklinde açıklamıştır.¹¹⁸ Açıklamasının devamında yorumunu destekleyici, bu gecelerin faziletini bildiren Hz. Peygamber’in (s.a.s.) şu hadisini râvi ismi zikretmeksizin nakletmiştir: “مَا مِنْ عَمَلٍ أَرْكَى عِنْدَ اللَّهِ وَلَا أَعْظَمَ أَجْرًا مِنْ خَيْرٍ يَعْمَلُهُ فِي عَشْرِ الْأَضْحَى .” قِيلَ: وَلَا الْجِهَادُ فِي (Başka) günlerde (yapılan) hiçbir amel, Zilhicce (ayının ilk) on gününde (yapılan) amelden daha faziletli değildir! ‘Allah (c.c.) yolunda cihad da mı?’ denildi. (Evet), Allah (c.c.) yolunda cihad da. Sadece, canını ve malını Allah (c.c.) yolunda cihada çıkarıp da hiçbir şey geri getirmeyen adamın (cihadı) hariç”.¹¹⁹ Osman Necâtî, âyette mübhem olarak ifade edilen on gecenin, zilhicce ayının ilk on günü olduğunu hadislerle tefsir etmiş ve aktardığı hadisin ravisini ve kaynağını zikretmeyi tercih etmemiştir.

Müellif yine “فَأَمَّا مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ يَمِينَهُ , فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا / Fakat kitabı sağından verilen kimse ise kolay bir hesaplara hesaba çekilecek” (el-İnşikâk 84/7-8) âyetinin tefsirinde, amel defteri sağ elinden verilecek olan müminin, hesabının kolay olacağını ve hesabında münâkaşa ve itirazın olmayacağını bildirmiştir. Ayrıca müfessir açıklamalarını yaptıktan sonra Hz. Peygamber’in (s.a.s.) “اللَّهُمَّ حَاسِبْنِي حِسَابًا يَسِيرًا / Allah’ım hesabımı kolay hesaplardan eyle”¹²⁰ şeklinde dua ettiğini ve ümmetine de böyle dua etmeyi tavsiye ettiğini bildirmiştir.¹²¹

¹¹⁷ Tirmizî, “Tefsir”, 18; Hadisin tercümesi için bk. Abdullah Parlıyan, *Sünen-i Tirmizi Tercemesi* (Konya: Konya Kitapçılık, 2004), 3: 117.

¹¹⁸ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 247.

¹¹⁹ Dârimî, “Oruç”, 52; Hadisin tercümesi için bk. Abdullah Aydın, *Sünen-i Dârimî Tercüme Şerhi* (İstanbul: Madve Yayınları, 1996), 4: 89.

¹²⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 40: 260.

¹²¹ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 184.

2.2.3. Hadisin Mânasını Zikretmesi

Osman Necâtî'nin eserinde hadisleri aktarırken kullandığı bir diğer üslûb hadislerin mânasını Türkçe olarak ifade etmesidir. Müellif, eserinde bazen râvi ismini zikrederek hadisin mânasını aktarmış, bazen de hem râvisini hem de metnini zikretmeksizin sadece mânasını aktarmıştır. Osman Necâtî, bu metodu uygularken aktardığının hadis olduğunu beyan etmek için bazen 'Resûl-i Ekrem efendimiz', bazen de 'Peygamber efendimiz şöyle buyurdu' diyerek söze başlamıştır. Ayrıca müellif, mâna ile naklettiği hadisleri genellikle sahâbeye atfederek zikretmeyi tercih etmiştir.

Müellifin hadisi râvi ve mânasıyla zikretmesine “*فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ* / Yüksek bir cennettedirler”

(el-Gâşiye 88/10) âyetini örnek olarak zikredebiliriz. Müfessir bu âyeti, “Onlar cennette yüksek derecededirler. Her derecenin aralığı gâyet geniş olup, cennet ehlinin her biri bulunduğu köşk ve uzaklıktan birbirine bakarlar” şeklinde tefsir etmiştir.¹²² Âyete delil

olarak ise Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a.) rivâyetle gelen Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şu sözünü mâna ile aktarmıştır: “*حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ بْنِ يَحْيَى بْنِ خَالِدٍ، حَدَّثَنَا مَعْنٌ، حَدَّثَنَا مَالِكٌ. ح*

وَحَدَّثَنِي هَارُونُ بْنُ سَعِيدٍ الْأَنْبَلِيُّ وَاللَّفْظُ لَهُ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ سُلَيْمٍ، عَنْ

عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: إِنَّ أَهْلَ الْجَنَّةِ لَيَتَرَاءَوْنَ أَهْلَ الْعُرْفِ مِنْ قُوفِهِمْ، كَمَا تَتَرَاءَوْنَ

الْكَوْكَبَ الدَّرَجِيِّ الْعَابِرَ مِنَ الْأُفُقِ مِنَ الْمَشْرِقِ أَوْ الْمَغْرِبِ لِيَتَفَاضِلَ مَا بَيْنَهُمْ ، قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، تِلْكَ مَنَازِلُ الْأَنْبِيَاءِ لَا

يَبْلُغُهَا غَيْرُهُمْ، قَالَ: بَلَى، وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ رِجَالٌ آمَنُوا بِاللَّهِ وَصَدَّقُوا الْمُرْسَلِينَ

ahalisi cennette kendilerinden yükseklerdeki Ehlü Guref denilen bir takım köşkların sahiplerini aralarındaki mesafe farkından dolayı güçlkle görebileceklerdir. Nasıl ki (gündüz) şark yahut garb ufkundan ışıklı kalan parlak iri yıldızı, kendileri ile yıldız arasındaki mesafe uzaklığından dolayı ancak dikkatle bakanlar, seçip görebilirler, buyurdu. Sahabiler: Ya Rasulallah! O yüksek köşklar Peygamberlerin menzilleri midir? Başkaları oralara erişemez mi? dediler. Resûlullah (s.a.s.), evet, o köşklar Peygamberlerin menzilleridir. Fakat (Allah başkalarına da verebilir) hayatım elinde olan Allah'a yemin ederim ki (o, peygamberlerden başkaları) öyle erlerdir ki onlar, Allah'a iman etmişler, gönderilmiş peygamberleri de tasdik etmişlerdir”.¹²³ Osman Necâtî

¹²² Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 239.

¹²³ Müslim, “Cennet”, 11; Hadisin tercümesi için bk. Sofuoğlu, *Sahîh-i Muslim ve Tercemesi*, 8: 357.

âyette bildirilen yüksek cennetlere peygamberler dışında Allah’a ve Hz. Peygamber’e iman eden kimselerin de ulaşabileceğini hadis doğrultusunda beyan etmiştir.

Müellif yine “وَمَا هُمْ عَنْهَا بِغَائِبِينَ” / Onlar oradan kaybolup kurtulacak da degillerdir” (el-İnfitâr 82/16) âyetinin tefsirinde fâcirlerin dünyadaki küfür ve yalanlarından dolayı ahirette cezalarını alacaklarını bildirmiştir. Nitekim onlar, Allah’ın verdiği nimetlere nankörlük ve Hz. Peygamber’e (s.a.s.) isyan etmiş, mucize olan Kur’ân-ı Kerîm yolundan ayrılmış ve Allah (c.c.) dışında ne varsa ona rağbet göstermişlerdir. Bilinir ki Allah’ı küfürden daha büyük günah ve cehennem azabından daha büyük bir azap yoktur. Buna nisbetle müellif, onların, en büyük azap olan cehennem azabı ile azaplanmaları gerekmektedir, demiştir. Osman Necâtî, açıklamalarının devamında Allah’a isyan edip mahlûka itaat etmenin caiz olmadığını belirtmiştir.¹²⁴ Bu sözüne delil olarak Hz. Ali’den (r.a.) rivâyette gelen şu hadisi mâna ile aktarmıştır: “حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا عَنْ عَبْدِ الْوَّاحِدِ، حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَعْدُ بْنُ عُبَيْدَةَ، عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: بَعَثَ النَّبِيُّ سَرِيَّةً، فَاسْتَعْمَلَ رَجُلًا مِنَ الْأَنْصَارِ وَأَمَرَهُمْ أَنْ يُطِيعُوهُ، فَعَضِبَ، فَقَالَ: أَلَيْسَ أَمْرُكُمْ النَّبِيِّ أَنْ تُطِيعُونِي؟ قَالُوا: بَلَى، قَالَ: فَاجْمَعُوا لِي حَطَبًا، فَجَمَعُوا، فَقَالَ: أَوْقِدُوا نَارًا، فَأَوْقَدُوهَا، فَقَالَ: ادْخُلُوهَا، فَهَمُّوا، وَجَعَلَ بَعْضُهُمْ يُمَسِّكُ بَعْضًا، وَيَقُولُونَ: فَرَزْنَا إِلَى النَّبِيِّ مِنَ النَّارِ، فَمَا زَالُوا حَتَّى حَمَدَتِ النَّارُ، فَسَكَنَ غَضَبُهُ، فَبَلَغَ النَّبِيُّ فَقَالَ: لَوْ دَخَلُوهَا مَا خَرَجُوا مِنْهَا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ، الطَّاعَةُ فِي الْمَعْرُوفِ”

Peygamber (s.a.s.) bir seriyye gönderdi de başlarına ensardan bir adamı kumandan tayin etti ve askerlere kumandanlarına itaat etmelerini emretti. Yolda kumandan maiyyetine öfkelen-di de: ‘Hz. Peygamber (s.a.s) bana itaat etmenizi emretmiş değil mi?’ dedi. Askerler: ‘Evet emretti!’ dediler. Kumandan: ‘Kat’i olarak size emrettim ki, muhakkak odun toplayacaksınız ve bir ateş yakacaksınız, sonra da ateşin içine gireceksiniz!’ dedi. Sahabiler odun topladılar, bir ateş yaktılar. Bazısı ateşin içine girmeyi kastettikleri zaman, bir kısmı diğer bir kısmına bakmaya ve ‘Bizler Hz. Peygamber’e (s.a.s.) ancak ateşten kaçmak için tabi olmuşuzdur; böyle iken şimdi biz bu ateşe girer miyiz?’ dedi. Onlar böyle konuşma yaptıkları sırada ateşin alevi söndü ve kumandanın da öfkesi sakinleşti. Sonra bu olay Hz. Peygamber’e (s.a.s.) anlatılınca Peygamber (s.a.s.): ‘Eğer mücahitler bu ateşe girselerdi, ebediyen ondan dışarı çıkamazlardı. Çünkü amire itaat, ancak makul ve meşru olan emirler hakkındadır”

¹²⁴ Necâtî, *Tefsîru’n-Necâtî*, 164-165.

تَعَالَى: إِنَّمَا يَعْمرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ / Ey Sahâbe Topluluğu! Eğer siz mescide hizmet, tamir ve onarma işine hemen girişen bir kimseyi görürseniz, onun imanına şahitlik ediniz. Zira Cenâb-ı Allah mescitleri Allah'ın varlığına ve birliğine, kıyamet gününe iman eden kimselerin zâhirî veya bâtinî tamir edeceğini bildirmiş ve en faziletli ibadetin mescitlerde makbul olduğunu duyurmuştur".¹²⁹ Müellif bu açıklamasıyla mümin kulların bu dünyadaki barınaklarının mescit; ahiretteki barınaklarının ise cennet olduğunu bildirmiştir.

2.2.4. Hadisin Çeşidini Zikretmesi

Müellif, eserinde hadisle tefsir yöntemini uygularken zikrettiği hadislerin bazen çeşidine yer vermiştir. Hadis ilminde hadisler kaynaklarına göre çeşitlere ayrılmaktadır. Bunlardan birisi de kutsî hadislerdir. Eser incelendiğinde müellifin sadece kutsî hadisleri “hadîs-i kudî” lafzıyla ifade ettiğini görmekteyiz. Kutsî hadisi, “Hz. Peygamber’in (s.a.s.), Kur’ân dışında Allah’a dayandırarak söylediği hadislerdir” şeklinde tanımlayabiliriz.¹³⁰ Müellif, kutsî hadisleri naklederken bazen hadis metnini zikretmiş, bazen de hadisi mâna ile nakletmiştir.

Buna örnek olarak Osman Necâtî, “...الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ...” / O Allah ki, göklerin ve yerin mülkü kendisine aittir” (el-Burûc 85/9) âyetini “Göklerin ve yerin sahibi Allah’tır. Dünya ve ahirette ki her türlü malın tasarrufu da kendisine mahsustur. Onun için Allah (c.c.) kimini yaratır, kimini öldürür; kimini zengin, kimini fakir; kimini aziz, kimini zelil eder. Kendisinin engel olduğu yahut verdiği kimse dışında hiç kimse zarara veya faydaya sahip olamaz” şeklinde tefsir etmiş ve sözlerini teyit eden şu hadîs-i kudîyi metniyle beraber zikretmiştir:¹³¹ “إِنِّي أَنَا اللَّهُ مَالِكُ الْمُلْكِ، قُلُوبُ الْمُلُوكِ بِيَدِي وَ”

رَضِيْتُ عَنْهُمْ جَعَلْتُ قُلُوبَ الْمُلُوكِ عَلَيْهِمْ رَحْمَةً، وَأَيُّمَا قَوْمٍ سَخَطْتُ عَلَيْهِمْ جَعَلْتُ قُلُوبَ الْمُلُوكِ نَوَاصِيَهُمْ، فَأَيُّمَا قَوْمٍ

شُؤِبَتِ عَلَيْهِمْ نَقَمَةٌ، فَلَا تَشْعَلُوا أَنْفُسَكُمْ بِلَعْنِ الْمُلُوكِ وَتُؤْتُوا إِلَى أَرْفَاقِهِمْ عَلَيْهِمْ

Allahım! Devlet büyüklerinin kalbleri benim elimdedir. Ben hangi milletten râzı olursam, devlet büyüklerinin kalblerini onlar için bir rahmet kılarım. Hangi millete de

¹²⁹ Tirmizî, “Tefsir”, 10.

¹³⁰ Hayati Yılmaz, “Kutsî Hadis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV. Yayınları, 2002), 26: 318-320.

¹³¹ Necâtî, *Tefsîru'n-Necâtî*, 202-203.

öfkelenirsem onlara da devlet büyüklerinin kalblerini bir musibet kılarım. Kendinizi onlara lânetler yağdırmakla meşgul etmeyiniz. Onların, size daha mülâyim ve daha yakın olanlarına dönünüz”.¹³² Müfessir, göklerin, yerin yani herşeyin mülkünün Allah’a ait olduğunu hadisle beyan etmiş, hadise nisbetle Allah dilemedikçe hiçbir yarara yahut zarara ulaşamayacağını bidirmiştir.

Öyle ki müfessir “وَلِسَانًا وَشَفَتَيْنِ / Bir dil ve iki dudak” (el-Beled 90/9) âyetinin tefsirinde de hadisin kudsî oluşuna değinmiş ve Allah’ın insanlar için bir dil ve iki dudak yarattığını, bu âzalarda ağzını örtmek, yemek, içmek ve konuşmak gibi hikmetlerin olduğunu ve kişinin hangisine ihtiyacı varsa ona göre bu âzalardan yardım istemesi gerektiğini bildirmiş¹³³ ve açıklamalarını destekleyen şu hadîs-i kudsîyi, hadisin metnini vermeksizin mâna ile nakletmiştir: “إِنَّ آدَمَ إِنَّ نَارِعَكَ لِسَانَكَ فِيمَا حُرِّمْتَ عَلَيْكَ فَقَدْ أَعْتَنَّاكَ عَلَيْهِ ، وَإِنَّ نَارِعَكَ بِطَبَقَتَيْنِ فَأَطِيقْ ، فَقَدْ أَعْتَنَّاكَ عَلَيْهِ بِطَبَقَتَيْنِ ، فَأَطِيقْ ، وَإِنَّ نَارِعَكَ بَصْرَكَ إِلَى بَعْضِ مَا حُرِّمْتَ عَلَيْكَ ، فَقَدْ أَعْتَنَّاكَ عَلَيْهِ بِطَبَقَتَيْنِ فَأَطِيقْ / Ey Ademoğlu! Sana haram kıldığım bir hususta dilin seninle çekişirse sana iki kapak (dudak) verdim. Onlarla dilini kapat. Gözün karşına dikilir, haram kıldığım şeylere bakmak için seninle çekişirse sana iki kapak verdim. Onlarla gözünü kapat”.¹³⁴ Osman Necâtî, dil ve dudağın yaratılışında pek çok hikmetlerin olduğunu ve bu hikmetlerin yerli yerinde kullanılması gerektiğini hadisle beyan etmiştir.

2.2.5. Sûrenin Faziletiyle ilgili Hadisi Zikretmesi

Hiz. Peygamber’e (s.a.s.) gönderilen en büyük mucize şüphesiz Allah’ın (c.c.) yüce kelâmı olan Kur’ân-ı Kerîm’dir. İnsanlığa bir rehber olarak gönderilmiştir. Kur’ân’ın her kelimesi, âyeti veya sûresi Müslümanlar nezdinde aynı değerdedir. Ancak bazı âyetler ve sûreler vardır ki, onlarda insanların kurtuluşu için bazı sırlar vardır.

Hiz. Peygamber (s.a.s.), insanlığa bir şifa olması sebebiyle bazı âyet ve sûreler hakkında sözler söylemiştir. Bu sözler, Kur’ân-ı Kerîm’in üstünlüklerini, onun tamamını veya bazı sûre ya da âyetlerini öğrenip okuyan, öğreten, dinleyen, ezberleyen ve hükümlerine

¹³² Ebü'l-Leys Es-Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilîn*, thk. es-Seyyidi'l-Arabî (Kâhire: Mektebetü'l-imân ve'l-mansûr, 1998), 63; Bk. Yaman Arıkan, *Gafletten Kurtuluş* (İstanbul: Uyanış Yayınevi, 1987), 100-101.

¹³³ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 273; Diğer örnekler için bk. 206, 310.

¹³⁴ Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 8: 431.

göre amel edenlerin kazanacağı sevapları ifade eden “fezâilü’l-Kur’ân” ilminin ortaya çıkmasına vesile olmuştur.¹³⁵

Müellif, Kur’ân’ın sünnetle tefsir yöntemini uygularken sûrenin faziletiyle ilgili hadisleri genelde sûre sonunda zikretmiş ve bununla insanların dikkatini çekmeyi, sûrenin önemine vurgu yapmayı yahut tefsiri okuyup anladıktan sonra sûrelerin çokça okunmasını sağlamayı amaçlamıştır. Hadisleri zikretmeden önce “sûrenin faydası” şeklinde söze başlayıp ardından hadisi nakletmiştir. Naklettiği hadislerin genelde râvi ve metnini zikretmeksizin mânasına yer vermiştir. Ayrıca eserde sûrelerin faziletiyle ilgili aktardığı hadisler çok az sayıdadır.

Osman Necâtî, Nebe’ sûresinin tefsirinde sûrenin tamamını tefsir ettikten sonra sûrenin faziletini bildiren “عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ / وَمَنْ قَرَأَ عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ، سَقَاهُ اللَّهُ بَرْدَ الشَّرَابِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ” okursa, Allah (c.c.), o kulunu kıyamet gününde soğuk bir içecek ile sular, sıddıklar ve şehitlerle beraber arş-ı a‘lâ gölgesinde haşr eder”¹³⁶ hadîs-i şerifini aktarmıştır.¹³⁷ Osman Necâtî bu hadisle, Nebe’ sûresinin devamlı okunmasının ne kadar mühim olduğunu ve onu okumakla insanların ahirette yüksek makamlara erişeceğini beyan etmiştir.

Yine müellif, İnfitâr sûresinin tefsirini yaptıktan sonra¹³⁸ “مَنْ قَرَأَ إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ أَعْطَاهُ اللَّهُ” / Her kim İnfitâr sûresini okursa Allah Teâlâ ona bütün kabir sayısı kadar hasene ve bütün su damlası sayısınca hasene verir. Ayrıca kıyamet günü onun durumunu düzeltir”¹³⁹ hadisini aktarmıştır. Osman Necâtî, İnfitâr sûresinin devamlı okunmasının insanlar nezdinde ne kadar mühim olduğunu bu hadisle ortaya koymuştur.

Osman Necâtî, bazen de âyeti okumanın veya mânasının önemini ortaya koymak için âyetin faziletine dair hadisleri aktarmıştır. Bu hadisleri zikretmeden önce “sözün sevabı, âyetin faydası” gibi ifadeler kullanarak âyetin faziletini beyan ettiğini ortaya koymuştur.

¹³⁵ Süyûtî, *el-İtkân*, 2:395; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 201-203; Abdullah Aydemir, “Fezâilü’l-Kur’ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 2002), 12: 532-534.

¹³⁶ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa‘lebî en-Nîsâbü’rî, *el-Keşf ve’l-beyân ‘an tefsîri’l-Kur’ân*, thk. Ebû Muhammed İbn Âşûr (Beyrut: Dâru İhya’it-Terâsi’l-Arabî, 2002), 10: 113.

¹³⁷ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 47.

¹³⁸ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 165.

¹³⁹ İbn Hacer, *el-Kâfi*, 4: 717.

Buna örnek olarak “سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى” / Yüce Rabbinin adını tesbih et” (el-A’lâ 87/1) âyetini zikredebiliriz. Müellif, Hz. Peygamber’e (s.a.s.) hitaben bu âyeti “Ya Muhammed! Allah’ın (c.c.) ismini her türlü değişikliklerden uzak eyle” şeklinde tefsir etmiş ve Allah’a şirk koşulacak her türlü şeyden insanın uzak durması gerektiğini ifade etmiştir. Sözünün devamında, sûrenin nüzûl sebebine vurgu yapmış, Hz. Peygamber’in (s.a.s.), bu âyet nâzil olduğunda sahâbeye, namaz kılarken secde “سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى” demelerini emrettiğini bildirmiştir.¹⁴⁰ Osman Necâtî, bu âyeti çokça zikretmenin sevabıyla ilgili ise şu hadisi aktarmıştır: “وَقِيلَ إِنَّ أَوَّلَ مَنْ قَالَ سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى مِيكَائِيلُ عَلَيْهِ” السلام، وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِحَبْرِيلَ يَا حَبْرِيْلُ أَخْبِرْنِي بِثَوَابِ مَنْ قَالَ سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى فِي صَلَاتِهِ أَوْ فِي غَيْرِ صَلَاتِهِ؟ فَقَالَ يَا مُحَمَّدُ مَا مِنْ مُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ يَقُولُهَا فِي سُجُودِهِ أَوْ فِي غَيْرِ سُجُودِهِ إِلَّا كَانَتْ لَهُ فِي مِيزَانِهِ أَثْقَلُ مِنَ الْعَرْشِ وَالْكَرْسِيِّ وَجِبَالِ الدُّنْيَا، وَيَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى صَدَقَ عَبْدِي أَنَا فَوْقَ كُلِّ شَيْءٍ وَلَيْسَ فَوْقِي شَيْءٌ: اشْهَدُوا يَا مَلَائِكَتِي إِنِّي قَدْ عَفَرْتُ لَهُ وَأَدْخَلْتُهُ الْجَنَّةَ، فَإِذَا مَاتَ رَأَاهُ مِيكَائِيلُ كُلَّ يَوْمٍ: فَإِذَا كَانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَمَلَهُ عَلَى جَنَاحِهِ فَأَوْقَفَهُ بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ” diyen, “سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى” İlk / تَعَالَى فَيَقُولُ يَا رَبِّ شَفِّعْنِي فِيهِ، فَيَقُولُ قَدْ شَفَّعْتُكَ فِيهِ فَأَذْهَبَ بِهِ إِلَى الْجَنَّةِ Mîkâil (a.s.) olmuştur. Bir kere Resûlullah (s.a.s.), Cebrâil’e (a.s.): Ey cibril! Bu tesbihi namazında yahut namazının dışında söyleyenin sevabını bana haber ver deyince, o: Ya Muhammed! Secdesinde veya secdesinin dışında söyleyen her bir imanlı erkek ve kadının mîzân-ı, arştan ve dünyanın tüm dağlarından daha ağır olur. Allah (c.c.): “Kulum doğru söylemiştir. En yüce benim ve herşeyin fevkindeyim, benim fevkimde hiçbir şey yoktur. Ey meleklerim! Şahit olun ki muhakkak Ben bu kulumu bağışladım ve onu cennetime girdirdim” buyurur. O kul ölünce Mîkâil (a.s.) hergün ziyaretine gelir. Kıyamet günü olunca onu iki kanadında taşıyarak Allah’ın (c.c.) huzurunda durdurur ve “Ya Rabbi! Beni buna şefaati eyle” der. Allah (c.c.): “Muhakkak ki seni ona şefaati kıldım. Al onu cennete götür”¹⁴¹ buyurur. Müfessir, âyetin sebebi nüzûlünden münasebetle âyetin faziletine vurgu yapmıştır. Zikredilen hadis, âyette geçen “Yüce Rabbin adını her türlü eksikliklerden tenzih et” sözünün karşılığının cennet nimetleri olduğunu haber vermektedir. Buna nisbetle Osman Necâtî, her gün beş vakit namazda

¹⁴⁰ Necâtî, *Tefsîru'n-Necâtî*, 222-223.

¹⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 18: 326.

seksen kez yapılan secde halinde en az üç kez zikredilen bu sözün önemini bu şekilde ortaya koymuştur.

2.3. Âyetleri Sahâbe Sözüyle Tefsiri

Sözlükte sahâbe, arkadaş, dost anlamına gelmektedir.¹⁴² Hz. Peygamber'in sohbetine katılanlar anlamında bir terim olup¹⁴³ mânası, Hz. Peygamber zamanında yaşamış, O'na arkadaşlık yapmış, iman üzere ölmüş şeklinde daha da genişletilebilir.¹⁴⁴ Sahâbe, Hz. Peygamber'in her daim yanında bulunmuş, İslâm'ı bizzat Resûlullah'tan öğrenip hayatlarında tatbik etmiş, Kur'ân'ın indiriliş sürecinin bizzat şahitleri olmuş, Allah katında değerli kabul edilmiş, Hz. Peygamber tarafından övülmüş özel şahsiyetlerdir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Kur'ân'ın anlaşılmasına ve yaşanmasına yönelik çalışmalara devam eden sahâbenin konumu ve sözleri tefsir ilminde önemli bir yere sahiptir. Bunun yanında sahâbe sözleri tefsir ilminde Kur'ân ve sünnetten sonra başvurulacak ilk kaynaktır. Çünkü sahâbe, Kur'ân âyetlerinin inişine sebep olan hadiselerle bizâtihî şahit olmuşlar ve âyetlerin hükmü ile hadiseler arasındaki bağlantıyı çok iyi kurabilmişlerdir.¹⁴⁵ Aynı zamanda Arap dili ve edebiyatına, kültür ve geleneklerine ve örfe olan vukufiyetleri de onların Kur'ân'ı anlamalarında büyük rol oynamıştır.¹⁴⁶ Bunun neticesinde Kur'ân'ın ilk tebliğ edildiği sahabe toplumu Kur'ân'ın anlaşılmasında büyük öneme sahip olmuş ve Kur'ân'ın en doğru şekilde anlaşılması için müfessirler âyetlere sahâbe sözleriyle açıklık getirmişlerdir.

Müellif Osman Necâtî'de âyetlerin tefsirinde sahâbe sözlerine başvurmuştur. Eserinde daha çok Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634), Hz. Ömer (ö. 23/644), Hz. Osman (ö. 35/656), Hz. Ali (ö. 40/661), Hz. Ebû Hüreyre (ö. 58/678), Hz. İbn Abbas (ö. 68/687-88), Hz. Avf b. Mâlik (ö. 73/692), Hz. Ebû Dücâne (ö. 12/633) ve Hz. Sa'd b. Ubâde (ö. 14/635) gibi sahâbîlerin sözlerine yer vermiştir. Sahâbe sözlerine yer verirken hadisleri bazen mâna ile bazen de metni ile nakletmiştir.

¹⁴² İsfahânî, "s-h-b", 578.

¹⁴³ İbn Mânzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1:519; Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, trc. Âsım Efendi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 1: 497; Mehmet Efendioğlu, "Sahâbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 2008), 35: 491.

¹⁴⁴ Seyyid Şerîf Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, trc. Arif Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), 140; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009), 226.

¹⁴⁵ İbn Teymiyye, *Mukaddime fî uşûli't-tefsîr*, 40; Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 2: 176.

¹⁴⁶ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*, 1: 61-62.

Osman Necâtî'nin âyetleri sahâbe sözleriyle tefsirine “وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ, فَمَنْ يَعْمَلْ

مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ / Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse, onun mükâfatını görecektir.

Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse, onun cezasını görecektir” (ez-Zilzâl 99/7-8) âyetini örnek olarak zikredebiliriz. Müfessir bu âyeti “bir kimse küçük karınca miktarı bir hayırlı amel işlemiş olsa, ahirette onun sevabını alır, bir kimse ki küçük bir karınca miktarından az şer işlemiş olsa da ahirette onun azabını görür” şeklinde tefsir etmiştir. Ayrıca kâfirlerin, hayırlı amellerinin Allah (c.c.) katında reddedilip, işlediği günahlar üzere azab edileceğini bildirmiştir.¹⁴⁷ Osman Necâtî, açıklamalarını sahâbîden İbn Abbas'ın (r.a.) şu sözüyle desteklemiştir: “قَالَ إِبْنُ عَبَّاسٍ: لَيْسَ مُؤْمِنٌ وَلَا كَافِرٌ عَمَلٌ خَيْرًا أَوْ شَرًّا فِي

الدُّنْيَا إِلَّا أَرَاهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، فَأَمَّا الْمُؤْمِنُ: فَيَرَى حَسَنَاتِهِ وَسَيِّئَاتِهِ، فَيَغْفِرُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِ، وَيُثَبِّتُ بِحَسَنَاتِهِ، وَأَمَّا الْكَافِرُ: فَتُرَدُّ

حَسَنَاتُهُ / İbn Abbas'ın (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Mümin ve kâfirin işlediği iyi ya da kötü hiçbir amel yok ki Allah onu ahirette kendisine göstermesin. Mümin'in iyi ve kötü amelleri gösterilir. Kötü amelleri af olunur. Kâfire gelince, iyi amelleri reddedilir, kötü amelleri ile azap edilir”.¹⁴⁸ Âyet, yapılan hayırlı işlerin sadece Allah'a iman ile değerli olacağını bildirir. Kâfirlerin ise dünyada yapmış olduğu hiçbir hayırlı işin, ahirette geçerliliğinin olmadığını ifade eder.¹⁴⁹

Osman Necâtî “وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ” / Eksik ölçüp tartanların vay haline!” (el-Mutaffifîn 83/1)

âyetinin tefsirinde yine sahabî sözüne yer vermiş ve bu âyette kilo ve ölçüde eksik yapanların şiddetli azaba uğrayacağını ve helâk olacağını bildirildiğini söylemiştir. Ayrıca eksik yapılan ölçü az bir miktar olsa da bu davranışın ahiretteki azabının yine de çok olduğunu ve bu davranışın, helal olan malı haram etmekten ve bereketini yok etmekten başka bir şey olmadığını ifade etmiştir. Bu açıklamalarından sonra müellif, sahâbeden İkrime'nin (r.a.) şu sözünü mâna ile nakletmiştir: “عَنْ عِكْرِمَةَ: أَشْهَدُ أَنَّ كُلَّ كَيْلٍ

وَوَزَانٍ فِي النَّارِ، فَقِيلَ لَهُ: إِنَّ إِبْنَكَ كَيْلٌ أَوْ وَزَانٌ، فَقَالَ: أَشْهَدُ أَنَّهُ فِي النَّارِ

ölçü ile uğraşan kimselerin cehennemde olduğuna şahitlik ederim”. Ashab: “Ey İkrime! Kilo ve ölçü ile uğraşan kimse senin oğlun olsa ne dersin?” diye sorar. İkrime (r.a.) ise

¹⁴⁷ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 359. Diğer örnekler için bk. 68, 75, 92, 242.

¹⁴⁸ Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 8: 502-503.

¹⁴⁹ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 359. Diğer örnekler için bk. 68, 75, 92, 242.

“Onlar oğlum bile olsa yine de cehennemle azap edileceğine şahitlik ederim” buyurdu”.¹⁵⁰ Zikredilen bu hadis, kilo ve ölçü işinde uğraşanların çok dikkatli olmaları gerektiğini ve ölçü ve tartıda yapılacak en küçük bir eksikliğin dahi ahiretteki karşılığının azap olacağını bildirmektedir. Müellife göre, ölçü ve tartıda eksik yapma davranışından uzak durmak, insanoğlu üzerine vaciptir.¹⁵¹

2.4. Âyetleri Tâbiîn Sözüyle Tefsiri

Sözlükte “bir kimsenin yolundan gitmek, onu izlemek, uymak”¹⁵² anlamına gelen tâbiîn, sahâbeyi müslüman olarak gören, müslüman olarak ölen ve sahâbeden sonraki nesli ifade eden bir terimdir.¹⁵³ Sahâbe sözlerinden sonra en önemli kaynak tâbiîn sözleridir. Zira tâbiîn, İslâm’ı bizzat vahyin şahitleri olan sahâbeden öğrenmiş ve onlardan öğrendikleri bilgileri kendinden sonra gelen nesillere aktarmayı düstur edinmişlerdir. Sahâbe döneminde sözlü bir tefsir anlayışı devam ederken, tâbiîn nesli öğrendiklerini sadece ezberleyerek değil, yazıya da geçirerek Hz. Peygamber’den (s.a.s.) tüm insanlığa kalan mirasın güvenilir bir şekilde nesiller boyu aktarılmasında öncülük etmişlerdir.

Tâbiîn sözleri, âyetlerin anlaşılmasında büyük öneme sahiptir. Osman Necâtî’nin de eserinde zaman zaman tâbiîn sözlerine yer verdiğini görmekteyiz. Tefsirinde daha çok Hasan-ı Basrî’nin (ö. 110/728) sözlerine yer veren müellif, onun dışında Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713), Tâvûs b. Keysân (ö. 106/725) gibi tâbiîlerin sözlerini de zikretmiştir.

Müellif, eserinde tâbiîn sözlerini genellikle “falanca buyurur” ifadesiyle zikretmiştir. Tâbiîn sözlerini de sahâbe sözleri gibi metin olarak değil de mâna ile nakletmiştir. Buna örnek olarak “الَّذِينَ إِذَا أَكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ، وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ” / Onlar insanlardan (bir şey) ölçüp aldıkları zaman, tam ölçerler. Fakat kendileri onlara bir şey ölçüp yahut tartıp verdikleri zaman eksik ölçüp tartarlar” (el-Mutaffifîn 83/2-3) âyetini zikredebiliriz. Osman Necâtî, bu âyetin tefsirinde açıklamalarını yaptıktan sonra tâbiînden Saîd b. Müseyyeb’in “Bir mahallede kilo ve terazi de istikamet var ise, o

¹⁵⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4: 719.

¹⁵¹ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 166.

¹⁵² İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 8: 27; Cürçânî, *et-Ta’rîfât*, 68-69; İsfahânî, “t-b-a”, 192.

¹⁵³ Arif Ulu, “Tâbiîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 2010), 39: 328.

mahallede dur; eğer kilo ve terazi de eksik yapıyor ise o mahalleden ayrıl ki sana da sirâyet etmesin” sözünü aktarmış ve âyeti tâbîînin sözüyle te’kid etmiştir. Osman Necâtî’ye göre zâhir fiili eksik olanın, bâtını tam olmayıp ona yakınlık yüzünden tam olana da eksiklik verir. Özellikle alış ve satış esnasında eksiklik yapanın dini de eksik olur ve dünyada noksan olanın derecesi ahirette de noksan olur.¹⁵⁴ Müfessir, âyette bildirilen kimselerin terazide yaptıkları eksiklik sebebiyle hem bu dünya da hem de ahirette kaybedeceklerine vurgu yapmıştır.

Osman Necâtî yine “كَأَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَّحْجُوبُونَ” / Ve gerçek şu ki onlar, o gün elbette rablerinden mahrum kalacaklardır” (el-Mutaffifîn 83/15) âyetinin tefsirinde tâbîîn sözüne yer vermiştir. Âyetin tefsirinde kâfirlerin kıyamet gününde Allah’tan (c.c.) mahrum kalacaklarını ve onların Allah’ı görmeyeceklerini ifade etmiştir. Müellife göre kâfirler, küfür ve isyana bulaşmıştır. Onların dünya güzelliklerine aldanmış olan kalpleri, küfür karanlığı ile kirlenmiş ve vücutlarına işlemiştir. Bu sûrette hem kalpleriyle hem de dış görünüşleriyle Allah’ın nurundan uzaklaşmış ve Allah’ın cemâlini seyredecek özellikleri kaybetmişlerdir. Osman Necâtî, kâfirlerin bu durumunu müminlerle kıyas etmiş ve “Hasan-ı Basrî şöyle buyurur” diyerek onun şu sözünü aktarmıştır: “Zâhid ve âbidlere dünyada iken sizler Allah’ın cemâlini görmeyeceksiniz denilseydi, onlar şiddetli kederlerinden dolayı dünyada iken ruhlarını teslim ederlerdi. Zira onlar Allah’ın cemâlini görmek için can atarak mecnun misali olmuşlardır”.¹⁵⁵ Müellif, âyette anlatılan kâfirlerin durumuna karşılık, müminlerin durumunu tâbîînden olan Hasan-ı Basrî hazretlerinin sözüyle açıklamıştır.

2.5. Âyetleri Esbâb-ı Nüzûlle Tefsiri

Nüzûl ortamında meydana gelen bir olaya veya Hz. Peygamber’e yöneltilmiş bir soruya, vuku bulduğu günlerde, bir veya daha fazla âyetin veya sûrenin, olayı kapsayan nitelik ve özellikleri içermek, soruya cevap vermek veya hükmünü açıklamak üzere inmesine vesile olan veya vahyin nâzil olduğu ortamı resmeden hâdiseye “esbâb-ı nüzûl” denir.¹⁵⁶

¹⁵⁴ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 167.

¹⁵⁵ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 172-173.

¹⁵⁶ Cürcânî, *et-Ta’rîfât*, 35; Abdülfettâh el-Kâdî, *Sahabe ve Müfessirlere Göre Esbâb-ı Nüzûl*, trc. Salih Akdemir (Ankara: Fecr Yayınları, 1986), 1; Ahmet Nedim Serinsu, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü* (İstanbul: Şule Yayınları, 1994), 335.

Allah Teâla her şeyi bir sebebe bağlamıştır. Bunların bazısını biz görebilir, bazısını da göremeyiz veya izah edemeyiz. İşte Kur’ân-ı Kerîm’in âyetleri de bu yönden iki kısma ayrılır. Birincisi, Kur’ân’ın çoğunu teşkil eden ve Cenâb-ı Hak tarafından bir sebebe bağlayamadığımız veya doğrudan doğruya indirildiğini söylediğimiz âyetlerdir. İkincisi ise bir sebebe bağlayabildiğimiz âyetlerdir.¹⁵⁷

Allah Teâla’nın yarattığı herşeyin bir hikmeti olduğu gibi gönderdiği her âyetinde bir hikmeti vardır. Öyle ki Kur’ân’ın herhangi bir âyetinin sebepsiz ve hikmetsiz şekilde indiği düşünülemezse de esbâb-ı nüzûl tabiri özellikle belirli bir sebebe bağlı olarak inmiş bulunan âyetler için kullanılır.¹⁵⁸ Burada üzerinde durmak istediğimiz konu da budur.

Bir âyetin ne zaman, nerede, hangi şartlar içinde ve hangi olayla ilgili olarak indirildiğinin bilinmesi, bu âyetin Allah’ın muradına daha uygun bir şekilde yorumlanmasını ve mübhemlerin de kolaylıkla anlaşılmasını sağlar. Aynı zamanda âyetlerin yanlış anlaşılmasını engeller ve meydana gelen şüpheyi ortadan kaldırır.¹⁵⁹ İbn Teymiyye de “Sebeb-i nüzûlün bilinmesi, âyeti anlamada yardımcı olur. Çünkü sebebin bilinmesi, müsebbebin bilinmesini sağlar” demiştir.¹⁶⁰

Kur’ân’ı doğru anlamak ve yorumlamak adına müellif, gerek gördüğü yerlerde âyetlerin veya sûrelerin iniş sebeplerini zikretmiştir. Bazen âyet veya sûrenin kim hakkında indiğine vurgu yapmıştır. Bazen de âyet veya sûrenin inmesine sebep olan olayı ayrıntılı bir şekilde aktarmıştır. Müellif, genellikle âyetin tefsirini yaptıktan sonra esbâb-ı nüzûlunu aktarmayı tercih etmiştir.

Âyetlerin esbâb-ı nüzûlle tefsirine “وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ” / Göğe ve târika andolsun” (et-Târik 86/1) âyetini örnek olarak zikredebiliriz. Bu âyetin tefsirinde müellif, Allah’ın semaya ve yıldızlara yemin ettiğini, sema ve yıldızların Allah’ın (c.c.) kudretine delalet ettiğini söylemiştir. Bu açıklamasının ardından âyetin nüzûl sebebini şöyle aktarmıştır: “Bir gün Ebû Tâlib, Resûlullah’a (s.a.s.) geldi ve O’na biraz ekmekle biraz süt verdi. Resûlullah (s.a.s.) oturarak getirilenleri yerken bir yıldız kaydı ve yıldızın aktığı yer ateş oldu. Ebû

¹⁵⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 111.

¹⁵⁸ Muhsin Demirci, “Esbâb-ı Nüzûl” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 1995), 11: 360.

¹⁵⁹ Süyûtî, *el-İtkân*, 1: 108; Fazl Hasan Abbâs, *İtkânü’l-burhân fî ulûmi’l-Kur’ân* (Ürdün: Dârü’n-nefâis, 2010), 1: 313-315; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 117.

¹⁶⁰ Süyûtî, *el-İtkân*, 1: 59-60; Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân fî ulûmi’l-Kur’ân*, 1: 109.

Talib bundan korktu ve: “Bu nedir?” diye sordu. Resûlullah (s.a.s.): “Bu, kendisiyle şeytanların vurulduğu bir yıldızdır ve o Allah’ın âyetlerinden bir âyettir” buyurdu. Müellife göre Allah (c.c.), sema ve yıldızları üzerine yemin edilmeye layık görmüş ve bu olay gerçekleşikten sonra Hz. Peygamber’i (s.a.s.) tasdik etmek maksadıyla bu âyeti indirmiştir. Ayrıca âyette, sema ve yıldızlara yemin edilmesiyle, onlarda büyük nimetler olduğuna da vurgu yapılmıştır.¹⁶¹

Yine Osman Necâtî, “أَهْلَاكُمُ التَّكَاثُرُ، حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ” / Çoklukla övünmek sizi, kabirlere varıncaya (ölünceye) kadar oyaladı” (et-Tekâsür 102/1-2) âyetinin tefsirinde insanların, çokluklarıyla övünmelerinin, dinin emirlerinden uzaklaşmalarına sebep olduğunu söylemiştir. Öyle ki insanlar kabirleri ziyaret edip, ölülerini sayıp, ölülerinin çokluğuyla övünmeye başlamaları sonucu ise bu âyet-i kerîmenin nâzil olduğunu bildirmiştir. Müellif, bu âyetin esbâb-ı nüzûlu olarak da şu olayı nakletmiştir:¹⁶² “وَذَلِكَ أَنَّ حَيِينَ مِنْ قُرَيْشٍ

مِنْ بَنِي عَبْدِ مَنَافٍ بْنِ قُصَيٍّ ، وَبَنِي سَهْمٍ بْنِ عَمْرِو بْنِ مَرْثَةَ بْنِ كَعْبٍ ، كَانَ بَيْنَهُمْ لَحَاءٌ فَافْتَنَحُوا ، فَتَعَادَى السَّادَةُ وَالْأَشْأَافُ رِفٌ ، فَقَالَ : بُنُو عَبْدِ مَنَافٍ : نَحْنُ أَكْثَرُ سَيِّدًا ، وَأَعَزُّ عَزِيرًا ، وَأَعْظَمُ شَرَفًا ، وَأَمْنَعُ جَانِبًا ، وَأَكْثَرُ عَدَدًا ، فَقَالَ بُنُو سَهْمٍ لِبَنِي عَبْدِ مَنَافٍ : مِثْلُ ذَلِكَ فَكَاثِرُهُمْ بُنُو عَبْدِ مَنَافٍ بِالْأَحْيَاءِ ، ثُمَّ قَالُوا : تَعَالَوْا نَعُدُّ أَمْوَاتَنَا ، حَتَّى أَتَوِ الْمَقَابِرَ يَعْدُونَهُمْ ، فَقَالُوا : هَذَا قَبْرُ فُلَانٍ ، وَهَذَا قَبْرُ فُلَانٍ ، فَعَدَّ هَؤُلَاءِ وَهَؤُلَاءِ مَوْتَاهُمْ ، فَكَاثِرُهُمْ بُنُو سَهْمٍ بِثَلَاثَةِ أَلْفِ بَنَاتٍ لِأَنَّهُمْ كَانُوا أَكْثَرَ

Kureyş’ten Abdi Menaf b. Kusay

oğulları ile Sehm b. Amr b. Murre b. Ka’b oğulları arasında bir anlaşmazlık vardı. Bu sebeble birbirlerine karşı övünmeye koyuldular. Efendileri ve eşrafı da birbirlerine karşı düşmanca tutumlar takındılar. Abdi Menaf oğulları, “Bizim efendilerimiz daha çok, güçlülerimiz daha güçlü, şerefimiz daha büyük, kendimizi zarara karşı daha çok koruyabilen ve sayıca daha çok kimseleriz” dediler. Sehm oğulları da benzeri şeyler söylediler. Abdi Menaf oğulları, müntesiblerinin sayısıyla onlara karşı çokluk iddiasında bulunup, “Haydi gelin, ölülerimizi sayalım” dediler. Nihâyet kabristana gidip ölülerini saymaya koyuldular: “Bu falanın kabri, şu filanın kabri” dediler. Sehm oğulları öbürlerinden üç hane çok çıktı. Çünkü cahiliye döneminde Abdi Menaf oğullarından

¹⁶¹ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 212.

¹⁶² Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 370.

sayıca çok idiler”. İşte Allah (c.c.) bu iki boy hakkında “çoklukla övünmeniz sizi oyaladı” âyetini indirdi.¹⁶³

Müellif, bazen de âyetin iniş sebebini, âyetin kim hakkında indiğine vurgu yaparak belirtmiştir. Örneğin; “فُتِلَ الْإِنْسَانُ مَا أَكْفَرُهُ / Kahrolası (inkârcı) insan! Ne nankördür o!”

(Abese 80/17) âyetinin tefsirinde müellif, kâfirin küfründe şiddetle devam ettiğini söylemiş ve bu âyetin Utbe b. Ebû Leheb hakkında indiğini zikretmiştir.¹⁶⁴ Yine Osman

Necâtî, “أَنَّ رَأَاهُ اسْتَعَى / Gerçek şu ki, insan kendini kendine yeterli görerek azar” (el-Alak

96/7) âyetinde kendisini zengin gören, nimetleri inkar edip Allah’ın sınırlarını aşan ve nefislerine tabi olmaları yüzünden ömrünü faydasız bir şekilde geçiren insanlardan bahsedildiğini söylemiştir. Açıklamalarını yaptıktan sonra ise bu âyetin Ebû Cehil hakkında indiğini bildirmiştir.¹⁶⁵

Müellif, bazen de sûrenin sebebi nüzûlüne sûrenin başında zikrederek âyetlere açıklık getirmiştir. Osman Necâtî’nin sûrenin esbâb-ı nüzûlünü sûre başında nakletmiş olması, sûrenin anlaşılmasını kolaylaştırmıştır. Burada örnek olarak Âdiyât Sûresi’ni zikredebiliriz. Müellif, Âdiyât Sûresi’nin tefsirini yapmadan önce sûrenin esbâb-ı nüzûlünü: “Hz. Peygamber (s.a.s) Kinâne Oğullarından bazı kimselere karşı bir seriyye göndermişti. Gittiklerinden bu yana bir ay geçtiği halde onlardan bir haber alınamamıştı. Hz. Peygamber, seriyyeye ensardan Münzir b. Amr’ı başkan tayin etmişti. Onların ne yaptıklarına dair bir haber alınamayınca münafiklar, “Onlar öldürülmüşlerdir” dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber’e seriyyenin selâmette olduğunu bildirmek ve ona seriyyenin gönderildikleri kavme karşı akın ettiğini müjdelemek için bu âyet-i kerime nazil oldu”¹⁶⁶ şeklinde aktarmıştır.¹⁶⁷

Eserde belirtilen sûrenin sebebi nüzûlüne bir başka örnek olarak İhlâs Sûresini zikredebiliriz. Müellif, sûrenin esbâb-ı nüzûlünü yine sûre başında aktarmış ve sûrenin esbâb-ı nüzûlü olarak, “Müşrikler bir gün Hz. Peygamber’e (s.a.s) gelip, ‘Bize Rabbini tanı’ dediler. Bunun üzerine Allah (c.c.), bu sûreyi indirdi”¹⁶⁸ rivâyetini aktarmıştır.

¹⁶³ Ebû’l-Hasen Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîrû’l-kebîr* (Beyrut: İlim Kitabevi, 2003), 3: 514; Mukatil b. Süleyman, *Tefsîr-i Kebîr*, terc. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: İşaret Yayınları, 2006), 4: 445.

¹⁶⁴ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 108-109.

¹⁶⁵ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 330.

¹⁶⁶ Kâdî, *Sahabe ve Müfessirlere Göre Esbâb-ı Nüzûl*, 394.

¹⁶⁷ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 361.

¹⁶⁸ Kâdî, *Sahabe ve Müfessirlere Göre Esbâb-ı Nüzûl*, 403.

Müellif, bu sûrenin müşriklerin cehaletine karşılık, Allah'ın (c.c.) onlara cevap olarak indirdiğini nakletmiştir.¹⁶⁹

2.6. İsrâiliyat'a Yer Vermesi

İsrâiliyat, isrâiliyye kelimesinin çoğuludur ve büyük oranda yahudi, kısmen de hristiyan kaynaklarından nakledilen “efsane, kıssa, olay veya bilgi” anlamında kullanılır. Tefsir ilminde İsrâiliyat, yahudi, hristiyan ve diğer kültürlerden İslâmiyete giren rivâyetler anlamına gelmektedir.¹⁷⁰ Zehebî'ye göre İsrâiliyat, rivâyetin aslı Yahudi, Hristiyan gibi farklı kaynaklara ait olan eski masalların tefsir ya da hadis alanına girmiş olmasıdır.¹⁷¹

İsrâiliyat'ın İslam kaynaklarına girmiş olmasının sebebi daha çok Arapların Müslüman olmadan önce de olduktan sonra da Yahudilerle ilişki içerisinde olmalarıdır. Öyle ki Kur'an'da geçen kıssaların büyük bir kısmı Tevrat'ta da geçmektedir. Müslümanlar Kur'an'da veciz bir şekilde ifade edilen kıssaların tafsilini merak etmiş ve bunun sonucu olarak diğer dinlerden gelen haberleri önemsemişlerdir.¹⁷² İşte burada devreye giren Hz. Peygamber'in (s.a.s.) “Ehl-i Kitabı tasdikte, tekzibde etmeyin, Allah'a ve onun tarafından indirilene inandık deyin”¹⁷³ sözü Müslümanların İsrâiliyat'a karşı tutumunun nasıl olması gerektiğini haber vermektedir. Sahâbe arasında Kur'an'ın yorumu için İsrâiliyat'ı kullananların sayısı çok az iken tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn devrinde bu sayı artmış, onların kullandığı şüpheli rivâyetler, İsrâiliyat'la ilgisi olmayan merfû ve mevkuf rivâyetlerin yerini alacak duruma gelmiştir. Mukâtil b. Süleyman gibi erken dönem müfessirlerin eserleri bunun açık örneğidir.¹⁷⁴ İsrâiliyat'ın tefsir kaynaklarında fazlaca yer alması İslâm dışı bilgilerin İslâm'danmış gibi görünmesi tehlikesini de beraberinde getirmiştir. Bu sebeple müfessirlere düşen görev, bu tarz rivâyetleri tenkitten geçirmeleri ve Kur'an'ın ruhuna uygun olanlarını almaları yahut Kur'an'da mücmel bırakılmış bir husus ile ilgili onu tafsil eden bir âyet yada hadis varsa onu alıp

¹⁶⁹ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 413.

¹⁷⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 244; İbrahim Hatiboğlu, “İsrâiliyât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 2001), 23: 195.

¹⁷¹ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 24.

¹⁷² Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 246.

¹⁷³ Buhârî, “Tefsir”, 11.

¹⁷⁴ Abdulhamit Bırışık, “İsrâiliyat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 2001), 23: 199.

ehl-i kitaptan gelen nakillere müracaat etmemeleridir. Öyle ki müfessir için en hayırlısı mümkün mertebe isrâiliyattan içtinâb etmesidir.¹⁷⁵

Osman Necâtî eserinde İsrâiliyat’a dair rivâyetlere yer vermiştir. Müellif, bu tarz rivâyetleri sınırlı sayıda aktarmış ve “İbrahim’in (a.s.) suhufu”,¹⁷⁶ “Musa’nın (a.s.) suhufu”,¹⁷⁷ yahut “Tevrat’ta şöyle buyrulmuştur” gibi ifadelerle aktardığı rivâyetin İsrâiliyat olduğunu haber vermiştir. Ancak bu rivâyetleri aktarmasının sebebiyle yahut rivâyetleri tenkide tabi tutup tutmamasıyla ilgili herhangi bir izah yapmamıştır.

Osman Necâtî’nin eserinde İsrâiliyat’a yer vermesinin örneği olarak “إِنَّ هَذَا لَفِي الصُّحُفِ”

الأولى / Şüphesiz bu hükümler ilk sayfalarda, İbrahim ve Mûsâ’nın sayfalarında da vardır” (el-A’lâ 87/18-19) âyetini zikredebiliriz. Bu âyetin tefsirinde müellif hem Hz. İbrahim’in (a.s) hem de Hz. Musa’nın (a.s) suhuflarından rivâyetler aktarmıştır. Öyle ki Allah (c.c.) Hz. İbrahim’in suhufunda “Akıl sahibi kimselerin zamanının şartlarına ve diline hakim olması, kendi konumunu da koruması gerektiğini” bildirmiştir. Yine Allah (c.c.), Hz. Musa’nın suhufunda da “Ey Ademoğlu, ölüm sana gelmeden amellerini tamamla ve dünya hayatı seni tevbe etmekte geciktirip te oyalamasın. Öyle ki geciktirdiğin tevbenin sana bir faydası yoktur. Ey Ademoğlu, benim sana verdiğim rızıktan ve maldan fakire vermeyip bunu engellersen bende senin üzerine bir zalimi musallat ederim. Böylece o hakkı senden alırım ve sana da sevabı dokunmaz, zekat sevabı da sayılmaz” buyurmuştur.¹⁷⁸

Müellifin aktardığı rivâyetler İslam hususlarına zıt düşmeyecek şekildedir. Ancak aktardığı bu rivâyetlerin İsrâiliyat olması hususunu değiştirmemektedir. Buna karşılık müellifin aktardığı İsrâiliyat rivâyetlerinin İsmâil Hakkı Bursevî’nin *Rûhu’l-beyân*’ında da zikrediliyor olması, bu eserin *Tefsîru’n-Necât*’ın kaynakları arasında da yer alması sebebiyle Osman Necâtî’nin *Rûhu’l-beyân*’ın etkisinde kaldığını ortaya koymaktadır.

¹⁷⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 253.

¹⁷⁶ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 87, 235, 403.

¹⁷⁷ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 235.

¹⁷⁸ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 235.

BÖLÜM 3: DİRÂYET YÖNÜNDEN TEFSÎRU'N-NECÂT

Dirâyet tefsiri, müfessirin sadece nakille kalmayıp Arap dilinin inceliklerini, Arap şiirlerini, Arapça lafızları ve delâlet tarzlarını, nüzûl sebeplerini, nâsîh ve mensûh âyetleri vb. tefsir yapanın ihtiyaç duyacağı bilgileri edindikten sonra içtihadıyla Kur'ân'ı tefsir etmesidir.¹⁷⁹ Bu tefsir çeşidine re'y ve ma'kûl tefsir de denilir. Yine dirâyet tefsiri, rivâyetlerin nakledilmesinin yanında dil, edebiyat, din ve çeşitli bilgilere dayanılarak yapılan, aklında devreye girdiği bir tefsir çeşididir.¹⁸⁰ Bu tefsir yönteminde müfessir rivâyet tefsirinin kaynaklarını ve yöntemini kullanmakla yetinmez; yer yer bu kaynakların verilerini eleştirir, rivâyetin ortaya koyduğu bilginin yetersiz kalacağı düşüncesiyle ilgili âyeti veya sûreyi yorumlamaya çalışır.¹⁸¹ Bu tefsir çeşidi, âyetin öncesine yahut sonrasına ters düşmemek şartıyla müfessirin, kendi görüş ve içtihadına istinaden yapmış olduğu tefsirlerdir.¹⁸²

Dirâyet tefsiri, ulemânın sonradan çıkardığı bir yöntem olmayıp kaynağını bizzat Kur'ân'ın kendisinden ve Resûl-i Ekrem'in Kur'ân'ı yorumlama biçiminden alır. Zira Allah birçok âyette insanı Kur'ân üzerinde düşünmeye teşvik etmekte, Hz. Peygamber de lafzın, günlük dildeki kullanımı dışında başka anlamlara da gelebileceğini söylemekte, kişinin bu konuda dikkatli olmasını ve aklını kullanmasını öğütlemektedir.¹⁸³ Yine ilerleyen zaman içerisinde genişleyen İslâm coğrafyasında kültür erozyonuna sebep olan çeşitli akımlar ve fikir cereyanları da dirâyet metodunun bir zaruret olarak doğmasına sebep olmuştur. Zerkeşî (ö. 794/1392) bu tefsir metodunu uygularken müfessirin bir çok ilme vâkıf olması gerektiğini ve bazı unsurlara dikkat etmesi gerektiğini söylemiştir. Ona göre müfessir, zayıf ve mevzu rivâyetlerden kaçınmakla beraber Resûlullah'dan nakillerde bulunmalı, tefsirde sahâbenin sözlerine yer vermeli ve yapılan tefsir Arapçaya uygun olmalıdır. Zira Kur'ân, apaçık Arap lisanıyla indirilmiş bir kitaptır. Bununla beraber Arap lüğatinin imkan vermediği mânaların alınmaması gerekir.¹⁸⁴ Bu doğrultular çerçevesinde dirâyet metodu, Kur'ân'ı

¹⁷⁹ Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 1: 517; Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, (Beyrut: 1972), 291; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1: 255.

¹⁸⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 230; Gümüş, *Kur'ân Tefsirinin Kaynakları*, 103.

¹⁸¹ Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 1: 517; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1: 255; Abdülhamit Bırışık, "Tefsir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 2011), 40: 286.

¹⁸² Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1: 255; Duman, *Uygulamalı Tefsir Usulü ve Tefsir Tarihi (Başlangıcından Tedvin Dönemine Kadar)*, 170.

¹⁸³ Bırışık, "Tefsir", 40: 286.

¹⁸⁴ Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 2: 471-472.

en doğru şekilde açıklayabilmek için bir yol gösterici olmuş ve müfessirler bu metodu eserlerinde uygulamışlardır. Osman Necâtî de aldığı kaliteli eğitim sayesinde her alanda zengin bir birikime sahip olmuş ve bu birikimini eserinde ortaya koymuştur. Rivâyet metoduyla dirâyet metodunun birlikte uygulandığı *Tefsîru'n-Necât*, içerisinde pek çok ilmin inceliklerinden söz edilen kapsamlı bir eserdir. Müellif, eserinde âyetleri âyetle, hadislerle, sahâbe ve tâbiîn sözleriyle tefsir etmenin yanında ahkâm âyetlerinin tefsirinde fıkıh imamların görüşlerine başvurmuş, fikhî açıklamalarda bulunmuştur.¹⁸⁵ Eserinde kelâm konularına da yer veren müfessir, inanç konuları ile ilgili gerek gördüğü yerlerde açıklamalar yapmıştır.¹⁸⁶ Ayrıca âyetleri dilbilimsel yönden¹⁸⁷ ve şiirlerle tefsir etmiştir.¹⁸⁸

3.1. Tefsîru'n-Necât'ın Kelâm Yönü

Kelâm, İslâm dininin ana ilkeleri olan tevhid, nübüvvet ve ahiret meselelerini konu edinen bir ilimdir. Bir başka ifadeyle kelâm, Allah'ın zâtından ve sıfatlarından, nübüvvet konularından, başlangıç ve sonuç itibarıyla kâinatın hallerinden İslâm kanunu üzere bahseden bir ilimdir.¹⁸⁹ Süyûtî “Usûl/akâid/kelâm âlimi Kur'ân'daki Allah Teâlâ hakkında caiz olan şeyleri gösteren âyetleri, bilgisine dayanarak tefsir eder; Allah hakkında müstahil (imkansız) olan, vacip olan ve caiz olan şeyleri delilleriyle ortaya koyar” demiştir.¹⁹⁰ Bu görüş, kelâm ilminin tefsir ve dolayısıyla müfessir açısından önemini ve gereğini ortaya çıkarmaktadır. Dinin temeli, Kur'ân mesajının özü Allah'a iman ve kulluktur. İmanla ilgili konuları ve amelî konuların inanç temelini bilgi olarak ortaya çıkarmak ve temellendirmek; gerektiğinde bunların naklî ve aklî delillerle müdafaasını yapmak bir tefsircinin en tabîî görevidir.¹⁹¹

Osman Necâtî inanç esaslarıyla ilgili âyetlerin tefsirinde çok fazla açıklamaya veya tartışmaya yer vermeksizin bazen kelâm konularıyla ilgili izahlar yapmıştır. Ancak, bunu yaparken açıklamalarını herhangi bir mezhebe dayandırmamıştır. Eserde, Allah'ın varlığı,¹⁹² kâfirlerin ve Müslümanların ahiretteki durumu,¹⁹³ meleklerin özellikleri,

¹⁸⁵ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 97, 118, 258, 301, 336, 398.

¹⁸⁶ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 45, 117, 293, 304, 357.

¹⁸⁷ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 246, 341.

¹⁸⁸ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 53, 106.

¹⁸⁹ Yusuf Şevki Yavuz, “Kelâm” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV. Yayınları, 2002), 25: 196.

¹⁹⁰ Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 2: 181.

¹⁹¹ Kayhan, *Kur'ân'ı Tefsirde Usûl ve Gerekli İlimler*, 111.

¹⁹² Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 22, 134.

görevleri ve sayısı,¹⁹⁴ insanın iradesi,¹⁹⁵ cennet ve cehennem özellikleri¹⁹⁶ vb. konulara temas edildiği görülmekle birlikte biz burada daha fazla dikkat çeken konulara yer vermeyi tercih ettik.

3.1.1. İman-Amel ilişkisi

Sözlükte gönül huzuru, korkunun bertaraf edilmesi, güven içinde olma gibi mânalara gelen iman, Allah'ı (c.c.) ve emrettiklerini güven duygusu içinde kalp ile tasdik etmek ve inanmak anlamına gelir.¹⁹⁷ Kelam ilminde üzerinde en çok durulan ve ayrıntılı bir şekilde incelenen konulardan biri imandır. Bunun sebebi, dinin merkezinde iman bulunması ve dini hayatın bütün yönlerinin bu merkeze göre anlam ve değer kazanmasıdır. Ehl-i sünnet kelmacılarına göre iman esas kalbin tasdikinden ibarettir, çünkü âyet ve hadislerde iman, dilin ikrarına değil kalbin tasdikine bağlanmıştır.¹⁹⁸ Amel ise dünya ve ahirette ceza veya mükâfat konusu olan her türlü iş ve davranışı ifade etmektedir.¹⁹⁹

Ebû Hanîfe iman ve amelle ilgili “ameli işlemeyen tasdiki kaybetmiş olmaz, amel olmadan da tasdik mevcut olur. Ameli terk eden kimse, ameli terkinden dolayı tasdiki kaybetmiş olsaydı, iman ismi ve hürmetinden de çıkmış olurdu” demiştir.²⁰⁰ Kelmacıların en çok tartıştığı konuların başında da iman-amel ilişkisi vardır. Ehl-i sünnet kelmacıları, “amel iman bir parçası değildir, kişinin mümin olduğunun zâhirî bir işaretidir” demişlerdir. Onlara göre imanı kalbiyle tasdik edip diliyle ikrar eden kimse, amellerden birini veya bir kaçını terk etse dahi günahkâr mümin kabul edilir. Allah böyle bir kimseyi dilerse affeder, dilerse azap eder. Ancak bu kimseler tasdikinden dolayı sonunda cennete girilir.²⁰¹ Bu konuyla ilgili olarak Osman Necâtî, “إِشْتَبَاهُ الْيَوْمَ الْحَقُّ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ إِلَىٰ رَبِّهِ مَآبًا” / İşte bu, kesin olarak gelecek gündür. O halde kim

¹⁹³ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 25, 30, 94, 190, 303, 304.

¹⁹⁴ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 26, 163, 214, 308, 309, 342, 344.

¹⁹⁵ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 152.

¹⁹⁶ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 242, 292.

¹⁹⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 13: 21, 24; İsfahânî, “e-m-n”, 97; Cürçânî, *et-Ta'rifât*, 31; Bekir Topaloğlu, *Nûreddîn es-Sâbûnî Mâtürîdiyye Akaidi* (İstanbul: İFAV. Yayınları, 2011), 184.

¹⁹⁸ Mustafa Sinanoğlu, “İman” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 2000), 22: 212-214.

¹⁹⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 2: 474; İsfahânî, “a-m-l”, 726; Süleyman Uludağ, “Amel” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 1991), 3: 13.

²⁰⁰ Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit, *er-Risâle*, trc. Mustafa Öz (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011), 60.

²⁰¹ Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelam'a Giriş* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2012), 45-46.

dilerse Rabbine varan bir yol tutsun” (en-Nebe’ 78/39) âyetinin tefsirinde, cennete gitmek isteyenlerin iman ve amelleriyle Allah’a ulaştığını, ancak insanların yalnızca iman etmesi yeterli olmayıp düzenli ve sürekli yapılan amellere ihtiyaçları olduğunu söylemiştir. Çünkü müellife göre iman esas olup amel onun içindedir.²⁰² Bu görüşe göre tek başına iman etmek yeterli olmayıp, insanoğlu hayırlı ameller işleme gayretinde olmalıdır. Zira müellif, ameli olmayan iman sahibi kişiyi tek kanatlı bir kuşa benzetmiş ve böyle bir kişinin istediği yere ulaşamayacağını ifade etmiştir.²⁰³ Osman Necâtî’nin bu görüşü onun ehl-i sünnet kelamcılarının görüşüne yakın olduğunu göstermektedir.

Osman Necâtî, imanın cennete girmeye, salih amellerin ise insanın cennetteki derecesinin ve makamının yükselmesine vesile olduğunu söylemiştir. Yine bununla beraber cennete girmenin ne iman ile ne de amel ile olacağını, yalnızca Allah’ın fazlı ve dilemesiyle olacağını sözlerine ilave etmiştir.²⁰⁴ Müslümanların yaptığı amellerin yalnız dünyada kendisine verilen nimetlerin karşılığı olabileceğini ifade eden²⁰⁵ müfessir bu ifadesini Hz. Peygamber’in şu sözü ile desteklemiştir: “لَنْ يُدْخِلَ أَحَدًا عَمَلُهُ الْجَنَّةَ. قَالُوا: وَلَا أَنْتَ؟”

Hz. Peygamber (s.a.s.): Hiçbir kişiyi, onun güzel ameli (ve ibâdeti) cennete girdiremez, buyurdu. Bunun üzerine sahâbîler: Yâ Rasûlallah! Seni de mi girdiremez? diye sordular. Rasûlullah şöyle cevap verdi: Evet, beni de Allah’ın fazlı ve rahmeti bürümedikçe, yalnız ibadetim cennete girdiremez”.²⁰⁶

3.1.2. Büyük Günah

Büyük günah (kebîre), âyet ve hadislerde büyük günah olarak zikredilen, hakkında tehdit edici bir nass (âyet ve hadis) bulunan, işleyenin dünya ve ahirette ceza almasına sebep olan fiiller ile, âyet ve hadislerde belirtilmediği halde fesadı onlar seviyesinde bulunan davranış ve fiillerdir.²⁰⁷ Büyük günah işleyen kimseye ise mürtekib-i kebîre denir.²⁰⁸ Ebû Hanîfe’ye göre günahlar üç gruba ayrılır. Bunlardan ilki “şirkîr”. Bu günahı işleyenin iman dairesinden çıkacağına dair ittifak vardır. İkincisi “kebâir” olarak isimlendirilen büyük günahlardır. Üçüncüsü ise “sağair” adı verilen ve büyük

²⁰² Necâtî, *Teşîru’n-Necât*, 44-45.

²⁰³ Necâtî, *Teşîru’n-Necât*, 44.

²⁰⁴ Necâtî, *Teşîru’n-Necât*, 44-45.

²⁰⁵ Necâtî, *Teşîru’n-Necât*, 45.

²⁰⁶ Buhârî, “Merdâ”, 19.

²⁰⁷ İsfahânî, “k-b-r”, 886: Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelam’a Giriş*, 66; Şerafettin Gölcük - Süleyman Toprak, *Kelam Tarihi Ekoller Problemler* (Konya: Tekin Kitabevi, 2001), 134.

²⁰⁸ Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelam’a Giriş*, 67.

günahların dışında kalan diğer günahlardır.²⁰⁹ Ebû Hanîfe büyük günah işleyenin, işlediği günahı helal kabul etmedikçe iman dairesinden çıkmayacağını belirtmiştir. Böyleleri mümindirler ama günahları sebebiyle fâsık mümindirler. Ebû Hanîfe bu görüşünü Kur’ân, sünnet, sahabe kavli ve uygulamaları ile desteklemiş ve delillendirmiştir. Mâtürîdî’ye (ö. 333/944) göre imanın zıddı olan küfür ve şirk, kişiden mümin vasfını yok ettiği için diğer büyük günahlardan farklı olmalıdır. Mâtürîdî bu sebeple büyük günahları, itikadda kebâir ve fiillerde kebâir olarak ikiye ayırmış; itikadda kebâir olarak isimlendirdiği büyük günahların fâilinden mümin vasfını yok edeceğini, fiillerde kebâir olarak isimlendirdiği büyük günahların fâilinin ise mümin vasfını taşımaya devam edeceğini belirtmiştir.²¹⁰

Müslümanlar arasında ortaya çıkan ilk ihtilafların en önemlisi büyük günah işleyen kişinin durumudur.²¹¹ Ehl-i sünnet âlimlerine göre büyük günah işleyen kimse imandan çıkmaz ve küfre düşmez. Bu kişi kâfir değil mümin olarak kabul edilir. Çünkü iman tasdikten ibarettir ve amel imandan bir cüz değildir.²¹²

Osman Necâtî, büyük günah meselesiyle ilgili olarak “كَلَّا لَمَّا يُفْضِ مَا أَمَرُهُ / Hayır hayır o, Allah’ın kendisine emrettiğini yerine getirmedir” (Abese 80/23) âyetinin tefsirinde, büyük günahın imandan çıkarmayacağını bildirmiştir. Ayrıca tefsirinin devamında yalnız küçük günahların değil, büyük günahların dahi Allah’ın dilemesiyle ve mağfiretiyle, dünyada helalleşmek yahut tevbe etmek sûretiyle ya da bir şefaatinin şefaatiyle affolunacağını bildirmiştir.²¹³

Yine büyük günahla ilgili olarak müellif, “لَا يَصْلِيهَا إِلَّا الْأَشْقَى الَّذِي كَذَّبَ وَتَوَلَّى / O ateşe, ancak kötü olan girer. Öyle kötü ki, yalanlayıp ve yüz çevirmiştir” (el-Leyl 92/15-16) âyetinin tefsirinde, insanların büyük günah yüzünden ateşe atılsa da orada devamlı

²⁰⁹ Ebû Hanîfe Nu’mân b. Sâbit, *el-Fıkhu’l-ekber*, trc. Mustafa Öz (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2011), 60.

²¹⁰ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, trc. Bekir Topaloğlu (İstanbul: İsam Yayınları, 2015), 510, 511.

²¹¹ Adil Bebek, “Kebîre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV. Yayınları, 2002), 25: 163.

²¹² Gölcük-Toprak, *Kelam Tarihi Ekoller Problemler*, 136.

²¹³ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 116-117.

kalmayacağını söylemiştir. Ayrıca büyük günahın insanı imandan çıkarmayacağını ve sadece büyük günahla da küfre varılmayacağını bildirmiştir.²¹⁴

Osman Necâtî'nin açıklamalarına bakıldığında onun ehl-i sünnet çerçevesinde bir düşünce yapısına sahip olduğunu görmekteyiz. Müellif, açıklamalarıyla kelam ilminde tartışma konusu olan büyük günah işleyen kimsenin durumunun ebedî cehennem olmadığını beyan etmiştir. Ayrıca büyük günah işleyen bir kimsenin çeşitli vesilelerle affolunabileceğini, böyle bir kimsenin küfre düşmeyip, günahkar mümin olarak kabul edildiğini ve iman etmesi vesilesiyle de sonunda cennete ulaşacağını ifade etmiştir.

Yüce Allah Kur'ân'da hangi fiillerin küçük günah olduğunu belirtmemiş ise de bazı fiillerin büyük günah olduğunu belirterek, müminlere bu fiilleri işlemekten kaçınmalarını emretmiştir. Her ne kadar günahların hafife alınmaması için naslarda küçük günah ayrımı yapılmamış olsa bile işlenen günahın hangi niyetle ve hangi yollarla işlendiğinin dikkate alınarak büyük ve küçük günah ayrımının yapılması mümkündür. Dolayısıyla sonuç olarak denilebilir ki kötü fiillerin birbirine izafe edilerek ve hangi koşullar ve sebeplerle işlendiği de göz önünde bulundurularak büyük ve küçük günah olarak ayrılması daha doğru olacaktır.

3.1.3. Şefaât

Sözlükte şefaât, suçun bağışlanması veya dileğinin yerine getirilmesi için birine aracılık etmek, mânasına gelir.²¹⁵ Terim olarak, ahirette günahı olan müminlerin günahlarının affedilmesi, günahı olmayanların ise daha yüksek derecelere erişmeleri için peygamberlerin ve Allah katında dereceleri yüksek olan kimselerin Allah'a yalvarmaları, dua etmeleri ve bağışlanmayı istemeleri anlamına gelmektedir.²¹⁶ Şefaât konusuyla ilgili tartışmalar daha çok tövbe etmeden ölen veya büyük günah işlemiş olan bir mümine şefaât edilip edilemeyeceği üzerinde şekillenmiştir.²¹⁷ Ehl-i sünnete göre müminlerden büyük günah sahibi olanlar için de şefaât söz konusudur. Ancak Allah'ın izni olmadan hiç kimse şefaât edemeyeceği gibi, Allah'ın izin vermeyeceği hiç kimse

²¹⁴ Necâtî, *Teşîru'n-Necât*, 293.

²¹⁵ İsfahânî, “ş-f-a”, 555; Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 130; Mustafa Alıcı, “Şefaât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 2010), 38: 411.

²¹⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 8: 183-185; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, 3: 307-309; Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, nşr. Mehmet Boynukalın - Bekir Topaloğlu, (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), 1: 464; Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelam'a Giriş*, 343.

²¹⁷ Emrullah Yüksel, *Sistematik Kelam*, (İstanbul: İz yayınları, 2015), 211-218; Ayrıca bk. Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Mâtürîdî Akaidi (Bahrü'l-kelâm Tercümesi)*, trc. Ramazan Biçer, (İstanbul: Gelenek Yayınları, 2010).

için de şefaât edilemeyecektir.²¹⁸ Osman Necâtî de şeffatle ilgili olarak Ehl-i sünnetin görüşünü benimsemiş ve büyük günah işleyen kimseler için dahi şefaatin söz konusu olduğunu ifade etmiştir.

Müellif, eserinde Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şefaâtlerini zikretmiştir. Bunların birincisi, Şefâât-i Uzmâ'dır ki bu en büyük şefaattir.²¹⁹ İkincisi, birçok kimsenin hesapsız ve azapsız cennete girmesine vesile olan şefaât; üçüncüsü, azaba müstehak olan birçok kimsenin azaptan kurtulmasına vesile olan şefaât; dördüncüsü, günahları sebebiyle cehenneme girip oradan kurtulmasına vesile olan şefaât; beşincisi, Allah'ın (c.c.) fazlıyla cennete girmiş olup, derecelerinin yükselmesine vesile olan şefaattir. Altıncısı ise bazı kâfirlerin ahiretteki azaplarının hafiflemesine vesile olan şefaattir. Müellif, bu şefaate Hz. Peygamber'in (s.a.s.) amcası Ebû Tâlib'i örnek göstermiştir.²²⁰

Osman Necâtî, “وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰ” / Şüphesiz, Rabbin sana verecek ve sen de hoşnut olacaksın” (ed-Duhâ 93/5) âyetinin tefsirinde, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) miraçta iken ümmeti hakkında Allah'tan (c.c.) istekte bulunduğunu bildirmiştir. Müellif açıklamalarında Rasul-i Ekrem'in (s.a.s.) miraçta “Ya Rabbi! Ben mahşerde ümmetimin yanında olmadıkça onları hesaba çekme” duasında bulunduğunu ve Allah'ın (c.c.) Rasulünün bu duasını bu âyetle kabul ettiğini aktarmıştır. Yani bu âyetle Müslümanlara, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ümmetinin başında bulunmadıkça hesaba çekilmeyeceklerinin müjdesi verilmiştir. Kıyamet günü Ümmet-i Muhammed için dertlilerin devası, hastaların şifası olan Resûlullah ile karşılaşma günüdür. O gün mahşer yerinde Resûlullah, livâü'l-hamd sancağı altında bulunan ümmetlerine şefaatiyle muamele edecektir.²²¹ Müellif bu açıklamalarıyla küçük ve büyük günah ayrımı yapmaksızın o büyük günde Hz. Peygamber'in sancağı altında toplananlara şefaâtçi olacağını ifade etmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.s.), “Benimle beraber ümmetimi de cennete nail eyle, zira ümmetim cehennemde azap edilirken, cennet nimetlerinden yemem benim için mutluluk

²¹⁸ Yüksel, *Sistematik Kelam*, 215-218; Gölcük-Toprak, *Kelam Tarihi Ekoller Problemler*, 479.

²¹⁹ Ahmet Lütfi Kazancı, *İslâm Akaidi* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2011), 251.

²²⁰ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 304-305.

²²¹ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 302-304.

değildir”²²² demiştir. Rivâyetten anlaşılacağı üzere Resûlullah (s.a.s.) hiçbir ümmetinin ateşe atılmasına razı değildir ve o büyük gün geldiğinde ümmeti üzerinde şefaatine Allah (c.c.) izin vermiştir.

Ayrıca Osman Necâtî, eserinde Resûlullah’ın (s.a.s.) anne ve babasına şefaathçi olması hususuna da değinmiştir. Ona göre, Hz. Peygamber’in anne-babasına istiğfarda bulunması yasaklanmışsa da onların kabirlerini ziyaret etmesine izin verilmiştir. Çünkü onlar fetret zamanında bulunup nübüvvetin dirildiği döneme ulaşamamışlardır.²²³ Öyle ki, “وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا” / Biz, bir peygamber göndermedikçe azap edici değiliz”

(el-İsrâ 17/15) âyeti bu durumu teyit etmektedir.²²⁴ Osman Necâtî, Hz. Peygamber’in anne-babasının ahiretteki durumuna temas etmiş ve onların bu durumunu henüz İslâm’ın gelmediği dönemde yaşamış olmalarıyla ve Allah’ın peygamber göndermedikçe azap edici olmayışıyla açıklamıştır. Bu açıklamalarıyla Osman Necâtî, Hz. Peygamber’in anne ve babasının Allah’ın azabına dâçar olmayacaklarını bildirmiştir.

3.1.4. Kıyamet ve Kıyamet Alâmetleri

Kıyamet kelimesi sözlükte, kalkmak, dikilmek, ayaklanmak, doğrulmak ve dirilmek anlamlarına gelmektedir.²²⁵ Terim olarak ise, kainatın düzeninin bozulması ve her şeyin altüst edilerek yok olması, yok olan ve ölen şeylerin yeniden diriltilerek ayağa kalkması ve mahşere doğru yönelmesi demektir.²²⁶ Allah (c.c.) insanlara kıyametin zamanını bildirmemiş ancak ölüme ve kıyamete daha çok hazırlanmalarını sağlamak için kıyametin yaklaştığını bildiren bir takım alâmetleri Hz. Peygamber (s.a.s.) vasıtasıyla haber vermiştir.²²⁷ Bu alâmetler görülmedikçe kıyamet kopmayacaktır.²²⁸

²²² Bu hadisin asıl metni kaynaklarda bulunamamıştır. Ancak “لَا يَرْضَىٰ مُحَمَّدٌ وَاحِدٌ مِنْ أُمَّتِهِ فِي النَّارِ” hadis-i şerifin yukarıda zikrettiğimiz hadisle yakın mâna ifade etmektedir. Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, *ed-Dürri’l-Mensûr* (Beyrut: Dârü’l-Fikri’l-Arabî, ts.), 8: 542.

²²³ Necâtî, *Teşîru’n-Necât*, 307.

²²⁴ Necâtî, *Teşîru’n-Necât*, 307.

²²⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 10: 506.

²²⁶ Bekir Topaloğlu, “Kıyamet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV. Yayınları, 2002), 25: 516; Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelam’a Giriş*, 322; Gölcük - Toprak, *Kelam Tarihi Ekoller Problemler*, 457.

²²⁷ Gölcük-Toprak, *Kelam Tarihi Ekoller Problemler*, 460.

²²⁸ Kazancı, *İslâm Akaidi*, 224.

Konuyla ilgili olarak Osman Necâtî tefsirinde, kıyametin diğer isimlerinden, alâmetlerinden ve kıyamet günü geldiğinde insanların amelleri üzerine şahitlik yapan yedi âdil şahitten söz etmektedir.

Müellif, “فَإِذَا جَاءَتِ الصَّاعَةُ” / kulakları sağır edencesine şiddetli ses geldiği vakit” (Abese 80/33) âyetinin tefsirinde, kıyametin çeşitli isimlerini aktarmış ve bunları: “Hasret günü, yemin günü, saat günü, korku günü, büyük gün, pişmanlık günü, din günü, dirilme günü, dağılma günü, çıkış günü, toplanma günü, mahşer günü, vaad günü, hüzn günü, hesap günü, hak günü, kâria günü, vâkıa günü, tâmmе günü, gâşiye günü, sâhha günü” şeklinde sıralamıştır. Burada kıyametin isimlerinin çokluğunu ön plana çıkaran müellif, bu isimlerin çok olmasının o günün büyüklüğüne ve yüceliğine delalet ettiğini söylemiştir.²²⁹ O büyük günü haber veren bazı alâmetlerin olduğuna değinen Osman Necâtî bunları şu şekilde sıralamıştır: “Deccâl’in çıkışı, birbiri ardınca üç gün ay tutulması yaşanması, büyük dumanın kaplaması, İsa’nın (a.s.) Şam’da beyaz minarenin üzerine inip deccâli öldürmesi ve Hz. Muhammed’in (s.a.s.) şeriatı ile amel etmesi, Mehdi’nin zuhur etmesi, dâbbetü’l-arz, Ye’cûc ve Me’cûc’ün çıkışı ve İskender’in seddini istila etmesi, Hz. İsa’nın (a.s.) Mekke’ye gelip ondan sonra ahirete gitmesi, Kâbe’nin yıkılması ve güneşin batıdan doğmasıdır”.²³⁰ Müellif, bütün bu zikredilen işaretler ve alâmetler gerçekleştikten sonra “kulakları sağır edencesine şiddetli ses geldiği vakit” (Abese 80/33) âyetinde de ifade edilen o şiddetli sesin vuku bulacağını bildirmiştir.²³¹

Yine müfessir, “يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا” / İşte o gün, yer, kendi haberlerini anlatır” (ez-Zilzâl 99/4) âyetinin tefsirinde kıyamette insanın amelleri üzerine şahitlik yapan yedi adaletli şahitlerin varlığından söz etmiştir. Bunların birincisi, günahların ve iyiliklerin vuku bulduğu mekan; ikincisi, gece ve gündüz; üçüncüsü, dil; dördüncüsü, insanın bütün âzâları; beşincisi, gece-gündüz bizi takip eden ve koruyan melekler; altıncısı, amellerinin yazıldığı defter ve yedincisi, her şeyi bilen Yüce Allah’tır.²³² Osman Necâtî bu açıklamalarıyla insanların hesap gününde yapacakları itiraz ve münakaşalara karşılık, insanların itirazlarına cevap olarak onların amelleri üzerine şahitlik yapan yedi adaletli

²²⁹ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 123.

²³⁰ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 122.

²³¹ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 123.

²³² Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 357-358.

şahitin var olduğunu beyan etmiştir. Müellif bu açıklamalarıyla insanların bu dünyada o büyük gün için hazırlanmaları gerektiğini öğütlemiştir. Öyle büyük gün ki sayısız isimlerle sıfatlanmış ve o günle ilgili yalnızca Allah'ın bize bildirdiği kadar bilgi mevcuttur. Onun bildirdiğinin dışında kimsenin bilgisi yoktur. Allah (c.c.) o büyük günü bazı alâmetlerle belli etmiş ve insanların o güne ulaşmadan önce tevbe etmeleri gerektiğini bildirmiştir. Müellif, kıyamet günü, insanlar bu dünyada yaptıkları iyi-kötü her davranışın karşılığını alacağını ve bu davranışların o büyük günde şahitleriyle insanların karşısına çıkacağını ifade etmiştir.

3.2. Tefsîrû'n-Necât'ın Fıkıh Yönü

Fıkhî Tefsir, Kur'ân-ı Kerîm'in ibadet ve muamelât konularıyla ilgili âyetleri açıklayan ve bu âyetlerden hüküm çıkarmaya çalışan bir tefsir çeşididir.²³³ Tefsir ilminin tedvininden itibaren günümüze kadar telif edilmiş olan eserlerde ahkâm âyetlerin tefsirine de yer verilmiş, bu âyetlerin ihtiva ettiği hükümlere ve fakihlerin bunlardan çıkardığı farklı neticelere işaret edilmiştir. Hicri üçüncü asırdan itibaren bazı İslâm âlimleri elde ettikleri fıkıh bilgisiyle, bu alandaki Kur'ân âyetlerini özellikle açıklama yoluna gitmişler ve yazdıkları tefsirlere de “Ahkâmü'l-Kur'ân” ismini vermişlerdir.²³⁴ Kur'ân'daki amelle alakalı hüküm, kaide ve prensipleri belirleyen bu tefsir türü, âyetlerin hayata nasıl tatbik edileceğini öğretmesi bakımından son derece önemlidir. Bu sahada yazılan müstakil eserlerin başında Mukâtil b. Süleymân'ın *Tefsîrû'l-hamsi mie âye mine'l-Kur'ân* adlı eseri gelirken, Şâfiî, Tahâvî (ö. 321/933) ve el-Cessâs (ö. 370/981) *Ahkâmü'l-Kur'ân* isimli eserleriyle ve Kurtubî (ö. 671/1272) de *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân* adlı eseriyle onu takip etmektedir.

Süyûtî, Kur'ân tefsiri ile meşgul olanlara gerekli olan ilimleri sayarken fıkıh ilminin sadece ismini zikretmekle yetinmiş, ayrıntıya girmemiştir.²³⁵ Âlimlerimiz de müfessirin daha önce bu sahada yapılmış, elde mevcut çalışmalardan haberdar olup gerektiğinde bunlardan istifade etmesinin lüzumuna ve yararlı olacağına işaret etmişlerdir. Osman Necâtî de eserinde zaman zaman ahkâm âyetlerini tefsir etmiştir. Ahkâm âyetlerinin tefsirinde bir çok âlimin görüşüne başvuran müellif, herhangi bir mezheb taassubu

²³³ Mevlüt Güngör, *Kur'ân Tefsirinde Fıkhî Tefsir Hareketi ve İlk Fıkhî Tefsir*, (İstanbul: Kur'ân Kitaplığı, 1996), 51; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 463.

²³⁴ Bedreddin Çetiner, “Ahkâmü'l-Kur'ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 1988), 1: 551.

²³⁵ Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 2: 181.

yapmaksızın mezheplerin görüşlerini aktarmıştır. Osman Necâtî, kendisinin de ifade ettiği üzere Hanefî Mezhebine mensup olup²³⁶ fıkıh konularına temas ederken mezhep imamı Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin yanında İmâm-ı Şâfiî, İmâm-ı Mâlik, Ahmed b. Hanbel, İmâm-ı Ebû Yûsuf, İmâm-ı Muhammed, İmâm-ı Nevevî gibi önemli fıkıh âlimlerinin görüşlerine de yer vermiştir. Ayrıca müfessir, *el-Mebsût* adlı eseriyle tanınan Hanefî fakihi Serahsî'den (ö. 483/1090) de alıntılar yapmıştır. Bazen de kendi görüşünü ileri süren Osman Necâtî, bu görüşleriyle insanların işledikleri günahları yahut terkettikleri amelleri hatırlatmış, yaptıkları bu davranışların sonucunun hükmüne ve ahiretteki karşılığına temas etmiştir.

3.2.1. Kendi Görüşüne Yer Vermesi

Müellif, eserinde ahkâm âyetlerinin tefsirinde bazen mezhep ismi zikretmeksizin kendi fikhî görüşünü beyan etmiş, beyan ettiği hükmün delillerine de değinmeyi ihmal etmemiştir. Osman Necâtî, eserinde kaş-göz işareti ile alay etmenin,²³⁷ insanları ibadet ve hayırlı işlerde yasaklamanın,²³⁸ arafatta gece uyumanın,²³⁹ tartıda hile yapmanın,²⁴⁰ fitır sadakası vermenin,²⁴¹ yetim malı yemenin,²⁴² Allah yolunda infak etmenin,²⁴³ mest üzerine mesh etmenin²⁴⁴ hükümlerini bildirmiş ve teheccüt namazı,²⁴⁵ bayram namazı²⁴⁶ gibi konularla ilgili de izahlarda bulunmuştur. Ayrıca Kadir Gecesi Namazı hakkında bilgiler sunmuş²⁴⁷ ve Kadir gecesinin nasıl geçirilmesi gerektiğine dair öğütlerde bulunmuştur.²⁴⁸ Görülüyor ki Osman Necâtî insanların hem bu dünyadaki hem de ahiretteki mutluluklarıyla ilgilenmiş, iki cihanda da güvence altına almak adına onları belli konularda ayrıca uyarmıştır. Özellikle toplum içinde sosyal hayatı devam ettirirken yaşanan sıkıntılara değinen müellif, insanların zaaf noktalarına temas ederek işledikleri günahların sonuçlarının nereye varacağı konusunda insanları bilgilendirmeyi amaç edinmiştir.

²³⁶ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 295.

²³⁷ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 178-180

²³⁸ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 333-334

²³⁹ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 127.

²⁴⁰ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 166.

²⁴¹ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 232.

²⁴² Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 258.

²⁴³ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 293.

²⁴⁴ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 301.

²⁴⁵ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 299.

²⁴⁶ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 398.

²⁴⁷ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 341.

²⁴⁸ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 346.

Osman Necâtî, “وَإِذَا مَرُّوا بِهِمْ يَتَغَامَزُونَ” / Onlara uğradıkları vakit birbirlerine göz kırpyorlardı” (el-Mutaffifîn 83/30) âyetinin tefsirinde, kaş göz işaretiyle alay etmenin haram olduğunu bildirmiştir.²⁴⁹ Bu görüşüne delil olarak da Hz. Peygamber’in (s.a.s.) şu hadisini nakletmiştir: “Bir gün kâfirin biri Hz. Peygamber’i görüp arkasından dudaklarını toplayarak alay etti. Hz. Peygamber ise nasıl ki önünde olanı görüyorsa, Allah’ın lütfuyla mânevî olarak arkasında olanı da öyle görürdü. Hz. Peygamber, kâfirin kendisini arkasından alay ettiğini gördüğünde ‘Ey kâfir! O hal üzere baki kalasın’ buyurdu.²⁵⁰ O kimse ki, helâk oluşuna kadar o hal üzere baki kalıp, etrafındakilere karşılık mahcup ve rezil olmuştu. Müellif, bu hal ile vasıflanan kimselerin “هَلْ تُؤْتِي الْكُفَّارُ

مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ” / Nasıl kâfirler yaptıklarının cezasını buldular mı” (el-Mutaffifîn 83/36) âyetiyle de tehdit altında olduklarını söylemiştir.²⁵¹ Toplum içinde insanların birbirini küçük düşürüp, arkalarından birbirleriyle alay etmelerinin ne kadar büyük bir günah olduğunu ifade etmek üzere Hz. Peygamber’in (s.a.s.) hadisine başvuran Osman Necâtî, bu konuyla ilgili net bir ifade kullanarak bu davranışın hükmünün haram oluşunu beyan etmiştir. Ayrıca âyetin tefsirinde birbiri arkasından alay edenlerin, Hz. Peygamber’in bedduasına nail olabileceğine de işaret etmiştir.

Yine “أَلَمْ يَعْلَم بِأَنَّ اللَّهَ يَرَى” / O Allah’ın, her şeyi gördüğünü bilmiyor mu?” (el-Alak 96/14) âyetini Osman Necâtî, “O yasaklayan kimse bilmez mi ki, Allah (c.c.), insanları namazdan ve diğer ibadetlerden nehyeden kimseleri görür ve onun hak ettiği cezayı verir” şeklinde tefsir ettikten sonra, âyetin Ebû Cehil hakkında nazil olduğunu söylemiştir. Bununla birlikte, âyette tüm insanlar için vaaz ve nasihat olduğunu ifade eden yazar, müminleri ibadetlerden ve hayırlı işlerden alıkoymanın caiz olmadığını bildirmiştir.²⁵² Bu hükmüne delil olarak da sahâbenin şu sözünü nakletmiştir: “Hz. Ali (r.a.), bayram namazını kılma maksadıyla mescide gitti. Bayram namazından önce bir takım kimselerin nâfile namaz kıldığını görünce, ‘Resûlullah’ın (s.a.s.) bayram namazından önce nâfile namaz kıldığını hiç görmedim” dedi. O vakit ‘Ey emîrül-müminîn insanlar niçin yasaklamıyorsun?’ dediler. Emîrül-müminîn: “Kulları

²⁴⁹ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 178-180.

²⁵⁰ Osman Necat’in zikrettiği hadis-i şerif, zengin hadis mirasına sahip olduğumuz hadis kitaplarından araştırılmış, ancak bu hadise yakın mânalı bir hadisle dahi karşılaşılmamıştır.

²⁵¹ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 180.

²⁵² Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 333-334.

ibadetten engellemek Ebû Cehil'in hali idi. Ben de onun yaptığı gibi yaparsam âyetin tehdidine dahil olurum” diyerek bu davranışı sergilemekten ictinab ettiğini ifade etmiştir.²⁵³ Osman Necâtî insanları yaptıkları hayırlı işlerden engelleyen kimsenin Ebû Cehil'e benzediğini, bu sebeple insanların bu davranışları sergilemekten Hz. Ali misâli utanmaları gerektiğini bildirmiştir.

Zikredilen örneklerde görüldüğü üzere Osman Necâtî, kendi fikhî görüşünü beyan ettiği yerlerde herhangi bir mezhep görüşüne yer vermeksizin âyetlerden fikhî hüküm çıkarmış, ortaya koyduğu hükmü de hadislerle delillendirmeyi ihmal etmemiştir.

3.2.2. Mezhep İmamlarının Görüşlerine Yer Vermesi

Müellif, ahkâmla ilgili âyetlerin tefsirinde bazen fıkıh imamlarının görüşlerine yer vermiştir. Bu esnada bazen tek bir mezhep imamının görüşüne yer verirken, bazen de birden fazla imamın görüşünü ayrı ayrı zikretmiştir. Mezhep imamlarının görüşlerini naklederken ise bunlar arasında bir tercihte bulunmamıştır. Yazar, aşağıda vereceğimiz örneklerin dışında zina,²⁵⁴ faiz²⁵⁵ gibi konuların hükümlerini de beyan ederken âlimlerin görüşlerine başvurmuştur.

Osman Necâtî, “وَالضُّحَىٰ / Kuşluk vaktine andolsun” (ed-Duhâ, 93/1) âyetini “güneşin yükselme vaktine yemin ederim” şeklinde tefsir etmesinin ardından duhâ vaktinde, kılınması sünnet olan bir “duhâ namazı” olduğunu ve bu namazın kaç rekât olduğuna dair âlimlerin ihtilaf ettiğini bildirmiştir. Müfessir, İmâm-ı Ebû Hanîfe'nin görüşünün yanında diğer fıkıh imamlarının görüşlerine de yer vermiştir. Müellifin aktardığına göre: “Ebû Hanîfe'ye göre duhâ namazı, bir selam ile iki rek'at yahut dört rek'at şeklinde; İmâm-ı Mâlik ise rek'at sayısı belirlemeksizin, namaz kılanın kendi isteğine göre kılınabileceğini tayin etmiştir. İmâm-ı Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel ise en az iki rekât kılınabileceğine dair ittifak etmiş ancak İmâm-ı Şâfiî en çok on iki rek'at; Ahmed b. Hanbel ise en çok sekiz rek'at olarak kılınabileceğini söylemiştir. Ulemânın çoğunluğuna göre de en çok sekiz rek'at olarak kılınmaktadır”.²⁵⁶

Osman Necâtî, âlimlerin görüşlerini zikrettikten sonra İmâm-ı Nevevî'den naklettiği bir hâdiseden hareketle, Mekke'nin fethi günü Hz. Peygamber'in (s.a.s.) duhâ namazını

²⁵³ Osman b. Hasan el-Hopevî, *Dürretü'n-nâsihîn*, (İstanbul: Dâru İhyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, 1918), 42.

²⁵⁴ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 97.

²⁵⁵ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 118.

²⁵⁶ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 295.

sekiz rek'ât kıldığını aktarmıştır. Müellif, duhâ namazıyla ilgili fikhî görüşleri naklettikten sonra duha namazını devamlı kılan kimselerin, Allah'ın (c.c.) mağfiretiyle müjdelendiğini sözlerine ilave etmiştir.²⁵⁷

Yukarıda verilen örnekte de görüldüğü üzere Osman Necâtî, birden çok âlimin görüşüne yer vermiştir. Duhâ namazının kaç rek'at olduğu hususunda ise kendisi bir tercih yapmamıştır. Ancak Hanefî mezhebine mensup oluşu, onun bu hususta İmam Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih ettiğini göstermektedir.

Yine müfessir “وَالْحَزْ / kurban kes” (el-Kevser 108/2) âyetini mezhep imamlarının görüşlerine yer vererek tefsir etmiştir. Müellif bu âyeti, Hz. Peygamber'e (s.a.s) hitaben “Ey Habibim! Arabın mallarından ziyade en hayırlısı olan bedenini kurban edip etlerini ihtiyaç sahibi olanlara verilmesini tasdik eyle” şeklinde tefsir etmiştir. Açıklamasının devamında kurban edilecek hayvanda bulunmaması gereken on iki kusuru zikrettikten sonra konuyla ilgili fıkıh imamlarının görüşlerini nakletmiştir. Bu kusurlar; kurban edilecek hayvanın burnu kesik, gözü kör, topal olup mezbahaya kadar yürümekten aciz, çok zayıf, eti bozuk ve uyuz, hasta, eli, ayağı, kuyruğu ve kulağı kesik olmamalıdır. Eğer kesilen kısım yarısından az ise, İmâm-ı Yusuf, İmâm-ı Muhammed ve Ebû Abdullah'ın görüşlerine göre o hayvanı kurban etmek caizdir. İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'ye göre ise üçte bir miktarı kesilmiş ise o hayvanı kurban etmek caiz değildir.²⁵⁸

Müfessir, ahkam âyetlerinin tefsirini yaparken bazen de kendi görüşünü beyan etmeksizin tek bir âlimin görüşünü vermekle yetinmiştir.²⁵⁹ Buna örnek olarak “كَلَّا

تُطِيعُهُ وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ / Hayır! Sakın sen ona uyma; secde et ve Rabbine yaklaş” (el-Alak 96/19) âyetini zikredebiliriz. Osman Necâtî bu âyetin tefsirinde, “Sana namaz kılmayı yasaklayanlara itaat etme. Allah'a itaat ve salih ameller üzerinde devamlı ol ve Allah'a (c.c.) manevi bir şekilde yaklaş. Zira kulun Allah'a (c.c.) yakın olması ancak Rahmân'a secde etmesiyle hâsıl olur” şeklinde izahlarda bulunmuştur. Allah'a secde etmenin bazı şekilleri olduğunu ifade eden müellif bunları; namaz, tilâvet, sehv, tâzim, tazarru' ve münacaat secdesi şeklinde sıraladıktan sonra İmâm-ı Mâlik'in şükür secdesi ile ilgili

²⁵⁷ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 295.

²⁵⁸ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 398.

²⁵⁹ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 336, 340.

görüşünü nakletmeyi ihmal etmemiştir. İmâm-ı Mâlik’e göre; “Şükür secdesi mekruhtur ve dil ile şükretmek yeterlidir”.²⁶⁰

Yine Osman Necâtî, “لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ / Kadir gecesi bin aydan daha hayırlıdır” (el-Kadr 97/3) âyetinin tefsirinde, Kadir gecesinde yapılan ibadetlerin daha faziletli olduğunu ve bu gecenin insanlara bir lütuf olarak haber verildiğini bildirmiştir.²⁶¹ Ayrıca bu gecenin bütün gecelerin seyyidi, yani diğer gecelerin en üstünü olduğunu aktarmıştır. Açıklamasının devamında bu gece kılınan Kadir Gecesi Namazının olduğunu söyleyen müfessir, Ebü'l-Leys hazretlerinin Kadir Gecesi Namazı hakkındaki izahlarına yer vermiş ve bu namazı “en azı iki rek’at, en çoğu bin rek’at, ortası ise yüz rek’attır, her rek’atında Fatıha sûresini okuduktan sonra bir kere Kadir sûresi ve üç kere İhlas sûresi okunup iki rek’atta bir selam verilir” şeklinde açıklamıştır. Açıklamasının ardından müellif, eğer bir mümin o geceyi bu şekilde geçirirse, ona sayısız sevap ve büyük ihsanlar olacağını bildirmiştir.²⁶²

Müfessir aynı âyetin tefsirinde cemaatle nâfile namaz kılmanın hükmünü isim zikretmeksizin, bazı ehli tefsire göre cemaat ile nâfile namaz kılmanın doğru olmadığını, alimlerin çoğunluğuna göre ise cemaatle nâfile namaz kılmaya izin verildiğini aktarmıştır.²⁶³

Yine aynı âyetin tefsirinde “Muhit sahibi”, “Şerh sahibi” diyerek eser isimini zikreden Osman Necâtî, bu eser sahiplerinin Kadir Gecesi, Berat Gecesi ve Regâib Gecesi namazlarının cemaatle kılınmasını caiz kabul ettiklerini bildirmiştir.²⁶⁴

Müellif tefsirinin sonunda “insanın bu namazı ister tek başına ister cemaatle kılması, bu vakitleri ihya etmesi ve kötülüklerden kendisini uzak tutması bir müminin elbisesi ve ehli arifin abasıdır” diyerek bu gecenin ve bu gecede yapılan ibadetlerin önemine işaret etmiştir.²⁶⁵

²⁶⁰ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 336.

²⁶¹ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 340.

²⁶² Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 341.

²⁶³ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 341.

²⁶⁴ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 341.

²⁶⁵ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 341.

3.3. Tefsîru'n-Necât'ın Dilbilimsel Yönü

Kur'ân'ın Arap diliyle inmiş olması, hadislerinde Arapça olması, Kur'ân tefsirinde Arap dilinin önemini ortaya koyar. Yüce Allah'ın (c.c.) “إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ” / Anlayasınız diye biz onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik” (Yûsuf 12/2) âyetinde ve benzeri birçok âyette bildirdiği üzere Kur'ân Arap diliyle indirilmiş bir kitaptır.²⁶⁶ Dolayısıyla âyetlerin en doğru şekilde tefsir edilmesi, müfessirlerin Arap diline vâkıf olmalarına bağlıdır. Kelimelerin mânalarının zaman içinde değişebileceği gerçeği de göz önünde bulundurulduğunda Kur'ân-ı Kerîm'deki lafızların Hz. Peygamber dönemindeki medlûllerini, mânalarını tespitinin ne denli önemli olduğu anlaşılabacaktır. Bu yüzden kelimelerin sözlükteki anlamlarından çok kronolojik araştırmaların da yardımıyla bunlar arasından isabetli olan mânayı çıkarmak şarttır. Bunu temin de yine bu ilmin metotlarıyla olacaktır. Öyle ki müfessir, âyetin mânasını rivâyet yoluyla gelen kaynaklardan elde edemediği takdirde, Arapça lafızların Kur'ân'ın indiği dönemde delalet ettiği mânaları düşünerek tefsir etmeye yönelir. Bu bağlamda âyetlerin doğru açıklanabilmesi için müfessirin lügat, sarf, nahiv, belâgat vb. ilimlerden yararlanarak tefsir etmesi ve bu ilimlerle âyette geçen anlamı kapalı olan lafızların mânasına açıklık getirmesi gerekir.²⁶⁷

Osman Necâtî, mukaddimesinde de ifade ettiği üzere eserini, etrafında bulunan insanların talebi üzerine, insanların Kur'ân'ı yaşamalarını kolaylaştırmak amacıyla telif etmiştir. Bu sebeple eserini anlaşılır, sade bir üsluptan uzaklaşmadan oluşturan müellif, eserinde dilbilimsel kurallara, nahiv, sarf kaidelerine ve belâgata çok fazla yer vermemiş, kıraatlere ise değinmemiştir.

Müellif, eserinde dilbilimsel kaidelere çok fazla yer vermemekle beraber gerek gördüğü yerlerde tafsilata girmeksizin bazen “i'rabını Arapça tefsiri olan *Tefsîru'n-Necât* adlı eserinde ifade ettiğini” zikrederek okuyucuyu Arapça çalışmasına yönlendirmiştir.²⁶⁸

3.3.1. Kelimenin Mânasını Lügavî Yönden Açıklaması

Zerkeşî, müfessirin ilk başta bilmesi gereken şeyin lafızla ilgili ilimler; bunlardan ilkinin de müfret lafızların hakikatının öğrenilmesi olduğunu söyler.²⁶⁹ Süyûtî ise

²⁶⁶ Bk. Ra'd 12/37; Tâhâ 20/113; Zümer 39/28; Fussilet 41/3; Şûrâ 42/7; Zuhuruf 43/3; Ahkâf 46/12.

²⁶⁷ Gümüş, *Kur'ân Tefsirinin Kaynakları*, 104.

²⁶⁸ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 113.

lafızların müfredatının açıklanmasını ve delalet ettiği mânaların bilinmesini lügat ilmi sağlar, demiştir.²⁷⁰ Âlimler, müfessirlerin lügat ilmine vâkıf olmalarını önemsemiş ve âyette geçen kelimeyi hem lafız olarak bilmek gerektiğini hemde lafzın geçtiği yerdeki konuyu bütünlük içerisinde ele almak gerektiğini ifade etmişlerdir. Lafzı tek yönlü bilmek tefsir için yeterli olmayıp, bu bilgiyi elde etmenin yollarını aramalı ve eskisiyle-yenisıyla kâmus ve mu'cemlere başvurmalıdır.²⁷¹ Âyetlerin en doğru şekilde açıklanması, anlaşılması ve anlatılması için bu yola başvurmak gereklidir.

Osman Necâtî, dil bilimsel yönden detaylara başvurmamış, ancak âyetlerde geçen izaha muhtaç olan bazı kelimeler üzerinde açıklama yapmıştır. Osman Necâtî'nin lügat mânasını açıklamaya çalıştığı kelimeler, genellikle birden fazla anlam ifade eden kelimelerdir. O, bu nitelikteki kelimelerin ifade ettiği farklı anlamları da zikretmeyi tercih etmiştir. Bazen de tek bir mânasını vermekle yetinmiştir.

Osman Necâtî “وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ” / Eksik ölçüp tartanların vay haline!” (el-Mutaffifîn 83/1) âyetinde geçen “تُطْفِفُ” kelimesinin lügat mânasını “gerek kiloda ve gerek vezinde bir miktar eksiklik yaparak hıyanet etmektir” şeklinde ifade etmiştir. Müellif bu âyetle ticaretle uğraşan kimseleri uyarmış, alış-verişte, tartıda eksik tartarak cimrilik eden kimselerin helal olan mallarını harama dönüştürdüklerini bildirmiştir.²⁷²

Yine müellif, “وَالْفَجْرِ” / Tan yerinin ağarmasına andolsun” (el-Fecr 89/1) âyetinin tefsirinde fecr kelimesinin mânasını “tan yerinin ağarıp sabah olması” şeklinde aktarmış ve bu kelimenin “arefe sabahı, kurban bayramının ilk sabahı, buluttan akan yağmur, sur'a üflendiğinde kabirlerinden çıkan ölümler” gibi mânalara geldiğini bildirmiştir.²⁷³ Osman Necâtî bu örnekte âyette ifade edilen kelimeyle ilgili kendisinin tercih ettiği mânayı zikrettikten sonra kelimenin farklı mânalarını da zikretmeyi tercih etmiştir.

²⁶⁹ Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 2: 173.

²⁷⁰ Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 2: 181.

²⁷¹ Kayhan, *Kur'ân'ı Tefsirde Usûl ve Gerekli İlimler*, 65.

²⁷² Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 166.

²⁷³ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 246-247.

3.3.2. Kelimenin Mânasını Belâgat ve Sarf Yönünden Açıklaması

Sözlükte sözün fasih ve açık seçik olması anlamına gelen belâgat, ilim olarak düzgün ve yerinde söz söyleme usul ve kaidelerini inceleme anlamına gelir.²⁷⁴ Kazvînî (ö. 739/1338) belâgatı “kelâmın müktezâ-i hâle uygun ve fesâhatli olmasıdır” şeklinde tanımlamıştır.²⁷⁵ Belâgat ilmi lafzın az anlamın çok olması mânasına da gelmekle birlikte, âyetlerdeki incelikler bu ilimle ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Zerkeşî sarf ilmiyle ilgili “Muhtelif mânalara delâlet eden müfredatın, kelimelerin aldığı şekiller, girdiği çatılarla ve kalıplarla Sarf ilmi ilgilenir” demiştir.²⁷⁶ Süyûtî ise sarf ilmini, çatıların ve kalıpların bilinmesidir, şeklinde tarif etmiştir.²⁷⁷ Her iki ilimde lafızları farklı yönleriyle incelemekte, lafızlardan çıkan farklı mânalara temas etmektedir. Bu ilimler âyetlerin ilk bakışta farkedilemeyen mânalarını ortaya çıkarır, ancak bu mânaları bu ilimlerin bilgisine vâkıf olanlar bulabilir. Osman Necâtî Arapça’ya vâkıf bir âlimdir, ancak Osmanlıca tefsirinde Arap dilinin özelliklerini ortaya koyan belâgat ve sarf kaidelerine sınırlı değinmektedir.

Belagat ilminin inceliklerine vurgu yaparak tefsir ettiği “إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ / Şüphesiz, biz onu (Kur’ân’ı) Kadir gecesinde indirdik” (el-Kadr 97/1) âyetini Osman Necâtî, âyette geçen “و” mütekellim zamirinin Allah’ı yüceltmeyi ifade ettiğini, buna nispetle “ن” harfinin Allah’ın büyüklüğünü ifade etmek için olduğunu bildirmiştir. Ayrıca müfessir, âyette geçen “و” zamirinin, Kur’ân’ın iniş sürecinde meleklerin de bu işe dahil oluşunu yahut Cebrail’e (a.s.) işaret ettiğini söylemiştir. Yine bu zamirin, ümmetin Kur’ân’ın tamamını okuyarak mükâfatını aldığı gibi iki âyet dahi okumuş olsa yine onun sevabına nail olacağını haber verdiğini bildirmiştir.²⁷⁸ Müellif, az sözle çok şey ifade etme anlamına da gelen belagatı eserinde bu şekilde ortaya koymuş, “و” zamirinden çıkan farklı mânaları bu şekilde aktarmıştır.

²⁷⁴ Hulusi Kılıç, “Belâgat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 1992), 5: 380.

²⁷⁵ Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed el-Kazvînî, *el-İzâh fî ‘ulûmi’l-belâga* (Beyrut: Dâru İhyâi’l-Ulûm, 1998), 13.

²⁷⁶ Zerkeşî, *el-Burhân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, 2: 173.

²⁷⁷ Süyûtî, *el-İtkân*, 2: 181.

²⁷⁸ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 336-337.

Yine müfessir, “إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ / Şüphesiz biz sana Kevser’i verdik” (el-Kevser 108/1) âyetinde geçen “كَوْثَرَ” kelimesini sarf yönüyle açıklamıştır. Osman Necâtî “كَوْثَرَ” lafzıyla ilgili: “Âyette çokluk, mübalağa vezni olan “فُعُول” sığasıyla ifade edilmiştir. Zira Allah (c.c.), âyette “كَوْثَرَ” buyurmuş, “كَثِيرٌ” buyurmamıştır. Çünkü “فُعُول” vezni “فَعِيل” vezninden belagat açısından daha üstündür” demiştir. Müellif, âyette ifade edilen Kevser’in çok hayırlar içerdiğini bu şekilde ortaya koymuştur. Ayrıca Osman Necâtî’ye göre “أَعْطَيْنَاكَ” âyetinde ifade edilen “veren kimsenin” Allah (c.c.) olması, “veren ve verilen kimsenin de” büyüklüğüne delalet eder. Zira kevseri veren azîm olan Rabbimiz ise O’nun verdiği kimse de azîm olur. Bu âyetteki “ن” lafzının mânasında büyüklük vardır.²⁷⁹ Müellif, bu âyetle Allah tarafından Hz. Peygamber’e ikram edilen Kevser’e nisbetle Hz. Peygamber’in de büyüklüğüne işaret etmiştir.

3.3.3. Kelimenin Mânasını Şiirle Açıklaması

Edebî, hukukî metinlerin anlaşılmasında şüphesiz o dilin kültür, gelenek, örf, edebiyat ve şiirinin de önemli bir yeri vardır. Bu açıdan Arap şiirinin Kur’ân’daki bazı kelimeleri anlamamızda yardımcı bir unsur olduğu, ilk dönemden itibaren dile getirilmiştir. Öyle ki sahâbe “Şiir Arab’ın divanıdır” demiş²⁸⁰ ve Kur’ân tefsirinde ondan istifade etmeyi ihmal etmemiştir. Zira Arap şiiri onların sosyal ve ahlaki davranışları, âdetleri, dini inançları ve fikrî yapıları hakkında bilgiler sunan önemli bir kaynaktır.²⁸¹ Bu açıdan şiirin Kur’ân tefsirinde önemli bir yeri vardır ve başlangıçtan günümüze kadar meydana getirilmiş tefsirlerde âyetleri şiirle tefsir etme yöntemi uygulanmıştır. Osman Necâtî, eserinde az sayıda âyeti şiirle tefsir etmeyi tercih etmiştir. Eserinde yer verdiği şiirler daha çok âyetin mânasını destekler niteliktedir. Ayrıca naklettiği şiirler âyette geçen kelimenin açıklamasına yöneliktir. Müellif şiirleri, şair ismi ile zikrettiği gibi bazen de şairin ismini nakletmeksizin “قَالَ الشَّاعِرُ” ifadesiyle zikretmiştir.²⁸²

²⁷⁹ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 394.

²⁸⁰ Zerkeşî, *el-Burhân fî ‘ulûmi’l-‘Kur’ân*, 1: 294.

²⁸¹ Gümüş, *Kur’ân Tefsîrinin Kaynakları*, 111.

²⁸² Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 388.

Osman Necâtî'nin âyeti şiirle tefsirine “قُلُوبٌ يَوْمَئِذٍ وَاجِفَةٌ / O gün bir takım kalpler şiddetle çarpacaktır” (en-Nâziât 79/8) âyetini örnek olarak zikredebiliriz. Bu âyetin tefsirinde müellif, kıyamet gününde kâfirlerin ıstırap ve korku içinde olacaklarını, müminlerin ise ıstırap içinde olmayıp, kıyametin onlara kolay olacağını söylemiştir. Ayrıca müminlerin sırf Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ümmeti olmasından dolayı hürmet ve ta'zim göreceğini ifade etmiştir. Bu açıklamalarının ardından müfessir, Muhammed b. Saîd el-Bûsîrî'nin (ö. 695/1296) şu şiirine yer vererek açıklamasını teyit etmiştir:²⁸³

لَمَّا دَعَا اللَّهُ دَاعِينَا لِطَاعَتِهِ

بِأَكْرَمِ الرُّسُلِ كُنَّا أَكْرَمَ الْأُمَمِ

“Bizi davet edeni Hak da davet edince,

Oldu Ekreme'r-rusûl, biz ümmetler ekremi”²⁸⁴

Osman Necâtî, müminlerin sırf Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ümmeti oldukları için o büyük günde işlerinin kolay olacağını, şiirde ifade edilen mânayla teyit etmiştir.

Müfessir, “فَمَنْ شَاءَ ذَكَرَهُ / Dileyen ondan öğüt alır” (Abese 80/12) âyetinin tefsirinde Kur'ân'ı öven âyetleri zikretmiş, Kur'ân'ın nasıl bir kitap olduğunu diğer âyetlerle açıklamıştır. Açıklamasının ardından İmam Bûsîrî'nin şu şiirini naklederek Kur'ân'ın eşsizliğini ve mucize oluşunu dile getirmiştir:²⁸⁵

فَلَا تُعَدُّ وَلَا تُحْصَا عَجَائِبُهَا

وَلَا تُسَامَى عَلَيَّ إِلَّا كُنَّارِ السَّامِ

“Rakamlar âciz kalır saymağa fezâilin,

Ömürlerce okunur zevkinin yok doyumunu!”²⁸⁶

²⁸³ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 53.

²⁸⁴ Muhammed b. Saîd el-Bûsîrî, *Kasîdetü'l-bürde*, terc. İlhan Armutçuoğlu (İstanbul: Erkam Yayınları, 2009), 84.

²⁸⁵ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 106-107.

²⁸⁶ Bûsîrî, *Kasîdetü'l-bürde*, 74.

Osman Necâtî, öğüt alınması gereken Kur’ân’da sayılamayacak kadar faziletlerin bulunduğuna şiirle vurgu yapmış, ayrıca onun eşsiz ve mucize bir kelam oluşunu da “yıllarca okunsa bile aynı hissi uyandıracığı” ifadesiyle açıklık getirmiştir.

BÖLÜM 4: İŞÂRÎ (TASAVVUFÎ) YÖNDEN TEFSÎRU'N-NECÂT

Tasavvuf kelimesinin, hangi kelimeden türediği hususunda birçok görüş öne sürülmüştür. Bu kelimenin Arapça herhangi bir kelimeden türemiş olmadığını; ancak câmid bir lakab olabileceği yönünde görüşler²⁸⁷ olmakla birlikte kelimenin Arapça bir kökten türemiş olabileceğini ifade edenler de vardır.²⁸⁸ Tasavvufu ilk tarif edenlerden olan Muhammed b. Vâsi (ö. 123/741) tasavvufu “huşû, nefsi hor görme, kanaatkârlık ve alçak gönüllülük” şeklinde tanımlamıştır.²⁸⁹ Ebû Nasr Serrâc (ö. 378/988), tasavvufla ilgili “Allah’ın ilâhî kelâmını anlamak ve ilâhî hitabından hüküm çıkarmak üzere dostlarının gönlünü açtığı bir keşf ve ilham ilmidir”²⁹⁰ derken İbnü’l-Arabî (ö. 638/1241) tasavvufu “İlâhî ahlâkla ahlâklanmaktır”²⁹¹ şeklinde tanımlamıştır. Kâşânî (ö. 736/1335) ise “Tasavvuf zâhirde ve bâtında şeriatın edeplerini yerine getirmektir” demiş ve şeriatın edepleri “ilâhî ahlâk” olarak tanımlandığından, o da tasavvufu ilâhî ahlâkla ahlâklanmak şeklinde kabul etmiştir.²⁹² İslâm dininin temel amacı da insanların ahlâkî olgunluğa erişip kâmil insanlar olmasını sağlamaktır. Asr-ı saâdetde ashâb Kur’ân ahlâkıyla ahlaklanmış olan Hz. Peygamber’i model alarak hayatlarını O’nun örneğinde şekillendirmişlerdir ki bu da tasavvufun ilgi alanına girmektedir.

Tasavvuf, İslâm’ın ruh hayatı ve İslâm Peygamberi’nin şahsında temsil ettiği mânevî otoritenin müesseseseleşmiş ve günümüze kadar yaygınlaşarak gelmiş şeklidir.²⁹³ Tasavvuf ilmi zamanla gelişerek Kur’ân âyetlerinin anlaşılmasında da etkili bir ilim haline gelmiş ve işârî (tasavvufî) tefsirler telif edilmeye başlanmıştır. Osman Necâtî’nin eseri de tasavvuf yönü öne çıkan bir çalışmadır. Müellif, âyetlerin bazen zâhirî mânası üzerinde durmuş, bazen de işârî mânalarını ortaya koymuştur.²⁹⁴ Müfessir âyetlerin tefsirinde te’vil yoluyla görünmeyen anlamları dile getirmesinin yanında, sûflerin

²⁸⁷ Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risâle*, tah. Maruf Zerrîk – Abdulhamid Baltacı (Beyrut: 1413/1993), 2: 550; Ali b. Osmân el-Hücûrî, *Keşfü’l-mahcûb -Hakikat Bilgisi*, trc. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 233.

²⁸⁸ Ebû Bekr Tâcülislâm Muhammed b. İbrahim el-Kelâbâzî, *et-Ta’arruf*, trc. Süleyman Uludağ, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta’arruf* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 21; Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî, *el-Lûma*, trc. Hasan Kamil Yılmaz, *İslâm Tasavvufu* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2012), 22.

²⁸⁹ Reşat Öngören, “Tasavvuf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV. Yayınları, 2011), 40: 119.

²⁹⁰ Serrâc, *el-Lûma*, 20.

²⁹¹ Muhyiddîn İbnü’l-Arabî, *el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye*, (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabiyye, 1997), 2: 351.

²⁹² Abdürrezzâk el-Kâşânî, *Leâ’ifü’l-i’lâm fî işârâtü’l-ilhâm-Tasavvuf Sözlüğü*, trc. Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayınları, 2004), 135.

²⁹³ Hasan Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004), 17.

²⁹⁴ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 12, 141, 273, 322, 353.

sözlerine,²⁹⁵ hayatlarından kesitlere²⁹⁶ ve tasavvuf terimleriyle ilgili izahlara²⁹⁷ da yer vermiştir.

1.1. Âyetleri İşârî Tefsiri

Keşf ve ilham yoluyla Kur'ân âyetlerinin bir kısmının veya tamamının yorumlandığı tefsirlere işârî (tasavvufî) tefsir denir. Bu tefsir çeşidi, sûfinin kalbine doğduğu kabul edilen işaretlere dayanarak âyetleri yorumlamasından ibarettir.²⁹⁸ *Tefsîru'n-Necât*, genel itibariyle işârî tefsir niteliğine sahip olup, müellif eserinin genelinde âyetlerin zâhirî mânalarını zikrettikten sonra zâhirine muhalif olmaksızın işârî mânalarını da ortaya koymuştur.

Müellifin âyetleri işârî tefsirine “وَهَذَا الْبَلَدُ الْأَمِينُ” / Bu güvenli şehre andolsun ki” (et-Tîn 95/3) âyetini örnek olarak zikredebiliriz. Osman Necâtî bu âyetin tefsirinde zâhirî mânaya göre güvenli şehrin Mekke şehri olduğunu ve oraya giden kimsenin de güvende olduğunu beyan etmiştir. Ancak açıklamasının devamında âyette ifade edilen güvenli şehrin insan-ı kamilin vücuduna işaret ettiğini söylemiştir. Zira ona göre vücudu beytullah olanın kalbi de beytullahtır ve o kalp şeytanın aldatmalarından ve kötü işler yapmaktan güvende olur.²⁹⁹

Yine Osman Necâtî, “أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ” / Artık develere bakmazlar mı nasıl yaratılmış?” (el-Gâşiye 88/17) âyetinin tefsirinde, “الْإِبِلِ” lafzının “deve” mânasına geldiğini ve o deve de mûcizevî bazı özelliklerin varlığından söz ettikten sonra “الْإِبِلِ” lafzının nefis-i emmâreye işaret ettiğini söyleyerek âyette geçen kelimeyi işârî tefsir etmiştir.³⁰⁰

İşârî tefsire bir başka örnekte “إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا” / Gerçekten, güçlükle beraber bir kolaylık vardır” (el-İnşirâh 94/6) âyetidir. Müfessir, âyette geçen “عُسْر” ve “يُسْر” kelimeleri

²⁹⁵ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 31, 184, 248, 340.

²⁹⁶ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 83, 158.

²⁹⁷ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 14, 141, 234, 280, 391.

²⁹⁸ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 3: 18; Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 1: 546; Süleyman Uludağ, “İşârî Tefsir” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 2001), 23: 424.

²⁹⁹ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 321.

³⁰⁰ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 244.

üzerinde durmuş ve kelimelerin farklı anlamlarını zikretmiştir. Müellife göre “عُسْر” ifadesi ile Mekke halkının Hz. Peygamber’i (s.a.s.) Mekke’den çıkarması, “يُسْر” ifadesiyle de Hz. Peygamber’in (s.a.s.) Medine-i Münevvere’ye girişi kastedilmektedir. Yine başka bir ifadeyle müfessir “يُسْر” yahut “عُسْر” kelimesinden kastın, Hz. Peygamber (s.a.s.) ve ashabının Mekke’ye girişi yani orayı fethetmesi olduğunu söylemektedir. Âyette geçen “عُسْر” ve “يُسْر” kelimeleri “zorluk ve kolaylık” anlamına gelen iki zıt kavram olmasına karşılık müellif kelimelerin asıl mânasını aktarmanın yanında âyeti işârî yorumlamıştır. Osman Necâtî, bu âyette Hz. Peygamber’in Mekke’den Medine’ye hicret ederken karşılaştığı zorlukların ardından, Mekke’nin sıkıntı çekilmeksizin kolaylıkla fethedilmesine temas etmektedir.

1.2. Âyetleri Sûfilerin Sözleriyle Tefsiri

Sözlükte “yün ve aba giyen” anlamına gelen sûfî, gönlü saf kişi, eren, ermiş, nefisinden fânî, Hak ile bâkî, zâhirde halk ile bâtında Hakk ile olan, nefsinde ölen, Hakk ile diri kalan demektir.³⁰¹ Tasavvuf yolunda nefis mücadelesini sürdürmekte olanlara mürîd ve mutasavvıf, bu mücadeleyi tamamlayıp kemâle ermiş olanlara ise sûfî denilmektedir.³⁰²

Osman Necâtî, sûfilerin sözlerini önemsemiş ve âyetlerin tefsirini onların görüşleriyle zenginleştirmiştir. Müfessir, sûfilerin sözlerini bazen âyetlerin anlaşılmasını kolaylaştırmak için dile getirmiş, bazen de kendi yorumunu delillendirmek için aktarmıştır. Sûfilerin hayatlarından kesitlere eserinde fazlaca yer veren müellif, bu kesitlerle okuyucunun öğüt almasını yahut aktardığı bu kesitlerle âyetin mânasını akılda kalıcı hale getirmeyi amaçlamaktadır. Müellif eserinde İbrâhim b. Edhem (ö. 161/778),³⁰³ Şakîk-ı Belhî (ö. 194/810),³⁰⁴ Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 234/848),³⁰⁵ Zünnûn el-Mısırî (ö. 245/859),³⁰⁶ Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909),³⁰⁷ Hallâc-ı Mansûr (ö.

³⁰¹ Cürcânî, *et-Ta’rifât*, 124; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 14: 462; Serrâc, *el-Lüma*, 41; Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 1152.

³⁰² Hücvîrî, *Keşfü’l-mahcûb*, 115; Süleyman Ateş, *Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî’nin Risâleleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981), 10.

³⁰³ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 76, 155, 332.

³⁰⁴ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 86.

³⁰⁵ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 7, 41, 88, 113, 252, 340.

³⁰⁶ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 18, 288.

³⁰⁷ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 120, 178, 248.

309/922),³⁰⁸ İbn Atâ Hazretleri (ö. 309/922),³⁰⁹ Şeyh Şiblî (ö. 334/949),³¹⁰ İmam Gazzâlî (ö. 505/1111)³¹¹ ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273)³¹² gibi sûfîlerin isimlerini zikretmiş ve onların sözlerine ve hayatlarından kesitlere yer vermiştir. Şimdi biz burada ayrıntıya çok fazla yer vermeksizin müellifin, sûfîlerin sözlerine yahut hayatlarından kesitlere eserinde nasıl yer verdiğinin örneklerine değineceğiz.

Osman Necâtî, “إِنَّ الَّذِينَ أَجْرَمُوا كَانُوا مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا يَضْحَكُونَ” / Şüphesiz günahkârlar, (dünyada) iman edenlere gülüyorlardı” (el-Mutaffifîn 83/29) âyetinde bahsedilen kimselerin Kureyşli kâfirler olduğunu ve onların iman edenlerle alay ettiklerini söylemiş ve şu olayı nakletmiştir: “Hz. Peygamber’in risalet görevini açıktan tebliğ ettiği günlerde Resûlullah’ın düşmanı olan Ebû Cehil, Velîd b. Mugîre, Âs b. Vâil gibi kimseler, Bilâl-i Habeşî, Ammâr b. Yâsir ve diğer sahâbileri gördüklerinde onların fakirliklerini başlarına vurarak onlarla alay ediyorlardı. Öyle ki onlar Allah’ın (c.c.) gazabıyla gazaplanmışlar ancak kendi kusurlarını kibirlerinden dolayı görmüyorlardı. Ashâb-ı kirâm ise Hz. Peygamber’e (s.a.s.) olan bağlılıkları ve ahiret inançlarından dolayı dünyaya rağbet etmiyorlar, Allah aşkı ile yanıp, dünyada gördükleri sıkıntılara sabrediyorlardı”. Müellif, yukarıda zikrettiğimiz olayı naklettikten sonra âşığın vazifesinin, mâşuku yüzünden ortaya çıkan her türlü sıkıntıyı sefa olarak görüp, onu sabr-ı cemîl üzere karşılamak olduğunu söylemiş ve Cüneyd-i Bağdâdî’nin hayatından bir kesitle açıklamalarını teyit etmiştir. “Bir gün büyük evliyalardan Cüneyd-i Bağdâdî mücâhede ve riyâzattan dolayı kendinden geçip dünyayı unutmuş bir halde iken, azizin halini görenler onu hasta yahut mecnun zannedip onu ziyaret etmek maksadıyla yanına geldiler. O vakit aziz: “Siz kimlersiniz bana haber verin” dediğinde, Onlar: “Ya Cüneyd! Bizler senin candan arkadaşlarınız ve sevgili dostlarınız” dediklerinde, Cüneyd-i Bağdâdî yerden bir taş alıp onlara attı ve onların her biri oradan uzaklaştılar. Cüneyd-i Bağdâdî’nin yanına gelen bu arkadaşları onun hakkında aklında noksanlık ve şuurunda bozukluk var diye sû-i zanda bulundular. O vakit Cüneyd-i Bağdâdî hazretleri: “Ey dostlar! Sizler bana, candan arkadaş ve sevgili dost olduğunuzu söylediniz. Halbuki dost ve arkadaş tarafından gelen bir taş ve sıkıntısına sabretmezsiniz. Oysa, âşık, mâşuku yüzünden ortaya çıkan her türlü zorluğa sabr-ı cemîl ile sabreder” dedi. Müellif,

³⁰⁸ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 17, 75, 155, 305, 328, 332.

³⁰⁹ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 173.

³¹⁰ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 18, 83, 181, 328, 331.

³¹¹ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 268, 291.

³¹² Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 31, 184, 241, 249.

bu olaylardan yola çıkarak nasıl ki Ashâb-ı kirâm Yüce Allah’a olan sevgileri sebebiyle karşılaştıkları eziyet ve sıkıntılara sabr-ı cemîl üzere sabrettilerse ve dinlerinden vazgeçmeyip, Allah’a karşı muhabbetlerinde sabit kaldılsa, bizlerde dünyada gördüğümüz her türlü sıkıntılara sabr-ı cemîl üzere sabretmeliyiz demek istemiştir.³¹³

Osman Necâtî, “وَإِنَّ لَنَا لِلْآخِرَةِ وَالْأُولَى / Şüphesiz ahiret de, dünya da bizimdir” (el-Leyl 92/13) âyetinin tefsirinde, ahiretin de dünyanın da Rabbimize ait olduğunu, her şeyin Yüce Allah’ı hatırlatması gerektiğini ifade etmek üzere İmam Gazzâlî’nin şu sözünü nakletmiştir: “Bir kimse kendisini yaratanı yani Allah’ı (c.c.), kendi nefsiyle bilirse, o kimse zındık olur; eğer akli ile bilirse, o kimse hakîm olur; eğer ki kalbi ile bilirse, o kimse sâdık olur; eğer sırrı ile bilirse o kimse mümin olur; eğer ruhu ile bilirse işte o ârif billah olur. Eğer Mevla’sını O’nun sıfatlarıyla bilirse, o kimse müferrid³¹⁴ olur; eğer o kimse Allah’ı yine Allah ile bilirse, işte o kimse hakiki tevhid ile sıfatlanmış olur”.³¹⁵

Genellikle sûfîlerin isimlerini zikrederek nakilde bulunan Osman Necâtî, bazen de “bazı ârifîn”³¹⁶ yahut “bazı ulemâ”³¹⁷ lafızlarını kullanarak isim zikretmeksizin nakillerde bulunmuştur. Buna örnek olarak “فَيَوْمَئِذٍ لَا يُعَذِّبُ عَذَابَهُ أَحَدٌ / Artık o gün, Allah’ın edeceği azabı kimse edemez” (el-Fecr 89/25) âyetini zikredebiliriz. Müfessir, bu âyeti “Bazı ârif şöyle der” diyerek, onların şu sözüyle tekid etmiştir: “Allah’ın azâbı bütün azapların üstündedir”.³¹⁸ Müellif, âyette ifade edilen mânayı, sûfîlerin sözleriyle tefsir etmiş ve azapların en büyüğünün Allah’ın azabı olduğunu bildirmiştir.

Yine müfessir, “أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِ / Biz ona iki göz vermedik mi?” (Beled 90/8) âyetinin tefsirinde iki gözün Allah’ın insanlara verdiği nimetlerden olduğunu ve bu nimetlerin hikmetlerinin zâhirde ve bâtında farklı olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca bâtın göz ile yapılan salih amelin zâhir göz ile yapılan amele nisbetle on derece daha sevap olduğunu söylemiştir. Bununla birlikte müellif, gözü görmeyen bir kimsenin Allah yolundaki gayretleri, gören kimseye nisbetle daha sınırlıdır ancak böyle bir kimse gözleri görmez bir şekilde ölürse de, Allah’ın (c.c.) o kimsenin eksiklerini ahirette tamamlayacağını ve

³¹³ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 177-178.

³¹⁴ Müferrid: Kendini din işlerine kaptırarak, bir yana çekilip Allah’a ibadet etmekle meşgul olan kimseye denir. Bk. Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 850.

³¹⁵ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 291-292.

³¹⁶ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 12, 263, 271, 311, 339, 360.

³¹⁷ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 360.

³¹⁸ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 263.

sevabını da vereceğini bildirmiştir. Osman Necâtî, tefsirin devamında yorumlarını desteklemek üzere konuyla ilgili “bazı ârif şöyle buyurmuştur” diyerek şu sözleri aktarmıştır: “İlim tahsili ve ahiret için uğraşan kimseler, hedeflerine ulaşmadan vefat etseler, Allah (c.c.) onların eksiklerini berzah hayatında tamamlar. Nitekim hac yolunda olup henüz hac vazifesini tamamlayamadan ölen kimselerin mükafatını iki katı mükafat ve sevap olarak tamamladığı gibi”.³¹⁹

1.3. Bazı Tasavvuf Kavramlarına Yer Vermesi

Teşîru'n-Necât, tasavvuf kavramlarıyla ilgili açıklamaları içermesi yönüyle de tasavvufî tefsir niteliğine sahiptir. Müellif eserinde sûfîlerin sözlerinin yanında tasavvuf terimleriyle ilgili açıklamalara da yer vermiştir. Tasavvufla ilgili kaynaklara bakıldığında tasavvuf kavramları başlığı altında ibadet, takvâ, vera, tevbe, zikir, murâkabe, sabır, tevvekkül, seyrü sülûk, havf ve reca, mücâhede ve riyâzat gibi kavramlar yer almaktadır. Osman Necâtî de eserinde zikir, tevbe, nefis, kalp, takvâ, seyrü sülûk, huşû, insan-ı kâmil gibi kavramların açıklamalarına yer vermiştir. Müfessirin bu kavramların açıklamalarına yer vermesindeki amaç, lügat bilgisi vermek değil, daha çok insanların bu özelliklere sahip olmalarını, hayatlarını bu kavramlar çerçevesinde düzenlemelerini ve ibadetlerini de bu hallerle süslemelerini öğütlemek içindir.

1.3.1. Nefis ve Mertebeleri

Sözlükte nefis, ruh, can, hayat, nefes, varlık, zat, insan, kişi, hevâ, heves, kan, beden ve bedenden kaynaklanan süflî arzular gibi mânalara gelmektedir.³²⁰ Tasavvufta ise şer ve günahın kaynağı olan, “kötü huy ve süflî arzuların tamamı” anlamına gelen ve kötülüğü emreden nefis mânasındadır.³²¹ Gazzâlî de nefsi “insanda öfke ve şehvet gücünü toplayan şey, insanın hakikatından ibaret olan latîfe ve insanın bizzat kendisidir” diye tanımlamıştır.³²² Nefsin yedi mertebesi bulunmaktadır. Bunlar: Nefs-i emmâre, nefis-i levvâme, nefis-i mülhime, nefis-i mutmainne, nefis-i râziye, nefis-i merdiyye ve nefis-i

³¹⁹ Necâtî, *Teşîru'n-Necât*, 270-271.

³²⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 6:233; Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 239; İsfahânî, “N-f-s”, 1076.

³²¹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 87; Kâşânî, *Leṭâ'ifü'l-lâm fî işârâtî'l-ilhâm-Tasavvuf Sözlüğü*, 557; Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 239-240; Süleyman Uludağ, “Nefis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 2006), 32: 526.

³²² Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, trc. Sıtkı Gülle (İstanbul: Huzur Yayınları, 1998), 3: 4.

kâmiledir.³²³ Nefs-i emmâre, kötü ve günah olan şeyleri işlemeyi teşvik eden nefistir. Nefs-i levvâme, yapılan kötülüklerin ardından zaman zaman pişmanlık duyan ve tövbe etmeye temayül gösteren nefistir. Nefs-i mülhime, neyin hayır neyin şer olduğunu idrak edebilme özelliğine sahip olan ve şehvetin isteklerine karşı direnme gücü bulunan nefistir. Nefs-i mutmainne, kötü ve çirkin sıfatlardan kurtulup güzel ahlak ile hemhal olandır. Nefs-i râziye, kendisi ve başkaları hakkında tecelli eden kaza hükümlerine tereddütsüz teslim olup rıza gösterendir. Nefs-i merdiyye, Allah ile kul arasında rızanın müşterek bir vasıf olduğu, kulun Allah'tan (c.c.), Allah'ın (c.c.) kuldan razı olduğu nefis yani mertebedir. Nefs-i kâmile ise bütün ma'rifet sıfatlarının kazanıldığı mertebedir.³²⁴

Müfessir Osman Necâtî, âyetlerin tefsirinde nefse ve nefsin mertebelerine değinmekle birlikte o daha çok kötülüğe sevk eden nefs-i emmâre ile ilgili izahlar yapmış, Müslümanları nefs-i emmâreye uymamaları hususunda uyarmış ve ona uyanların ahiretteki kötü durumlarından haber vermiştir.

Osman Necâtî, “وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّيَهَا” / Nefse ve onu şekillendirip düzenleyene” (eş-Şems 91/7) âyetinin tefsirinde nefsin mertebelerinden söz etmektedir. Müfessir, nefsin mertebeleri ile ilgili: “Nefs-i mutlak,³²⁵ doğrudan Cenâb-ı Allah'a bir yönelmedir ve böyle bir kimse Allah'ın (c.c.) hükmüne itaatkâr olur. Nefs-i mutmainne, Allah'ın hitabına mazhar olan mertebedir, onda cömertlik, tevekkül, tevazu, ibadetlerde itaat, nimetlere şükür ve Rabbinin rızasına ulaşma gayreti vardır. Nefs-i emmâre ise nefs-i mutlaktaki tam yönelmenin insan tabiatında bulunan kesb ve heva yüzünden olmasıyla ve o daima sahibini çeşitli kötülöklere ve shevi duygulara yönlendirir. Çeşitli hilelerle insanı şerre ve fesada davet eder. Akıllı kimse, onun oyun ve hilelerini anlayıp daima onunla savaşıdır. Eğer nefs-i mutlak bazen Cenâb-ı Allah'a bazen de insanın kendi yaratılışına yönelip, onunla meşgul olursa o nefis, nefs-i levvâmedir ve o, nefs-i emmâre ve nefs-i mutmainne arasındadır”³²⁶ şeklinde açıklamalarda bulunmuştur. Müellif, nefs-i levvâmenin, iki yüzü olduğunu, bir yüzünün nefs-i emmâre, bir yüzünün ise nefs-i

³²³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 271.

³²⁴ Kâşânî, *Leâ'ifü'l-i'lâm fi işârâtı'l-ilhâm-Tasavvuf Sözlüğü*, 558; Hasan Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004), 234-236; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 271.

³²⁵ Müellif, “nefs-i mutlak” diye bir ifade kullanmaktadır, ancak kaynaklarda nefs-i mutlak diye bir ifade geçmemektedir. Ancak biz müfessirin açıklamalarına binaen nefs-i mutlak'tan kastın, yukarıda tanımını verdiğimiz nefis kavramını anlıyoruz.

³²⁶ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 281.

mutmainne olduğunu aktarmıştır. İnsanoğlu, nefs-i levvâme sayesinde nefs-i emmâreye İslâm nuruyla bakıp, onu kınar ve kötü görür, geçmiş günlerde de nefs-i emmâre vasıtasıyla yapmaktan uzak durduğu sâlih amelleri ve itaatsizlikleri düşünüp kendisini kınar ve pişmanlık duyar. Buna göre, nefs-i emmâre daima şer olmakla ondan şer ortaya çıkar ve daima kendi sevdasına meyleder.³²⁷

Müellif nefsin mertebelerini açıkladıktan sonra insanların nefsin isteklerini yaparak Allah'ın (c.c.) rızasına ulaşamayacağını bildirmiştir. Ona göre insanoğlu, düşmanların şerrinden kurtulmak istediği gibi nefs-i emmârenin şerrinden de kurtuluşun yollarını aramalıdır.³²⁸ Osman Necâtî, söylediği bu sözleri teyit etmek üzere Hz. Peygamber'den “Cihadın en faziletlisi, kişinin kendi nefsi ve hevasına karşı mücahade etmesidir”³²⁹ hadîs-i şerifini nakletmiştir. Ayrıca her hastalığın bir devası olduğunu dile getiren müfessir, nefsin isteklerine yenik düşme hastalığından kurtulma yolunun da ihlâslı bir kalp ile söylenen kelime-i tevhid olduğunu söylemiştir.³³⁰

Nefs-i emmârenin isteklerinin yapılmaması gerektiğini ve yapıldığı takdirde başa neler geleceğini aktarmak üzere müellif, “فَلْيَدْعُ نَفْسَهُ، سَدْعُ الرَّبَّانِيَّةِ” / O, hemen gidip kendi taraftarlarını çağırсын. Biz de zebânîleri çağıracağız” (el-Alak 96/17-18) âyetinin tefsirinde, insanı kötülüğe sevk eden nefs-i emmâreyi kâfirlerin başı olan Ebû Cehil'e benzetmiş ve şöyle demiştir: “Ebû Cehil taraftarları kötü ahlaklı, kalpleri ise ilahi lütuflardan mahrum kimselerdir. Nefs-i emmâre, böyle bir kalbe Ebû Cehil misali hücum eder. Eğer o nefs-i emmâre dünyada doğru yolu kabul etmeyip Ebû Cehil gibi hevasına tabi olursa o kalbin sahibi ceza gününde zahmet çeker. Böylece nefs-i emmâre ateş hükmünde olup sahibini ateşe sevk eder. Ancak nefs-i emmârenin başı riyâzet³³¹ kılıcıyla kesilirse, o vakit böyle bir kimse nefs-i emmârenin şerrinden emin olur ve ona uymaz”.³³²

³²⁷ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 282.

³²⁸ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 7-8.

³²⁹ Müellif, bu hadisin Buhârî'de geçtiğini ifade etmiştir. Ancak Buhârî'de yer almadığı tespit edilmiştir. Müellifin naklettiği hadis mâna yönüyle benzer bir şekilde Tirmizî'de geçmektedir. Bk. Tirmizî, “Cihad”, 2.

³³⁰ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 282.

³³¹ Nefsin isteklerini kesip, asgariye indirmek ve nefse zor gelen şeyleri yapmaktır. Bk. Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 191.

³³² Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 334-335.

Yine Osman Necâtî, “وَإِذَا الْبَحَارُ سُجِّرَتْ / Denizler kaynatıldığı zaman” (et-Tekvîr 81/6)

âyetinin tefsirinde, nefs-i emmâreyi denizlere benzeterek nefs-i emmâreye uyan kimsenin bu dünyadaki ve ahiretteki durumundan söz etmiştir. Müfessir, insanın nefs-i emmâresinin Karadeniz, kalbinin ise Akdeniz gibi olduğunu söylemiştir. Ayrıca imanın iki deniz arasında bir duvar yahut engel mahiyetinde olduğunu ve o ikisinin birbirine karışmadığını bildirmiştir. Ancak iman duvarının güçlü olmasıyla nefs-i emmâre sularının, kalp sularına karışamayacağını, sağlam bir kalbin iyi bir bedende dirileceğini ve kalbin bozulmasının ise bedenin bozulmasına sebep olacağını aktarmıştır. Ayrıca müellif insanoğlu, ibadette az, günahta çok, Mevla’ya isyanda cesur olup ve zayıf bir iman ile sıfatlanırsa, nefs-i emmâre deryasının o zayıf imanı ve Allah’a sığınan kalbi yıkıp ona karışarak kalbi asıl görevinin dışına çıkaracağını dile getirmiştir. Osman Necâtî bütün bu açıklamalarının ardından “nefs-i emmâre, güçlü bir bedeni harap eder, âzâları bozar ve onların her biri nefs-i emmârenin hizmetçileri haline gelir” demiştir.³³³

Müfessir, bütün âzâların nefs-i emmârenin istekleriyle ve kötülükleriyle hareket edip, onun hizmetçisi haline geldiğinde o kimsenin bedeninin cehennemin ateşine yar olacağını söylemiş³³⁴ ve “وَإِذَا الْجَحِيمُ سُعِّرَتْ / Cehennem alevlendirildiği zaman” (et-Tekvîr 81/12) âyetinin tefsirinde cehennemin azabına dahil olan bu insanların o büyük günde, kendi elleriyle kazandıklarını ve nefsi emmâre’nin belasını en iyi şekilde hissedeceğini bildirmiştir. Müellif, insanın nefs-i emmâresinin bir ateş cinsinden olup, insanı kendi cinsinden olan ateşe doğru sürüklediğini ve insan nefsin şerrinden kurtuluş için şehvât-ı hayvâniyyeden ve kötü amellerden uzak durması gerektiğini söylemiştir. Ayrıca Osman Necâtî insanların, şehvât-ı hayvâniyyeye uymaktan ve kötü amel işlemekten korkmasıyla ateş ürünü olan nefs-i emmârenin sakin, hareketsiz ve o kimseye itaate mecbur olacağını dile getirmiştir. Müellif, nefs-i emmârenin bu durumunu altında suyu azalan bir geminin hareketsiz ve sakin bir şekilde durmasına benzetmiştir. Müellife göre nefs-i emmârenin şerrinden kurtuluşun ilacı, onu harekete geçiren ateşi durdurmaktır.³³⁵

Osman Necâtî insanoğlu hüküm verme işini, nefsi emmâresine bırakırsa o kimsenin ateş ehlinden olmasından korkulduğunu söylemiştir. Ona göre nefs-i emmâre, bedende firavun gibi olursa kalb ve ruh bedende görevini yerine getiremez, bu sûrette beden

³³³ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 135-136.

³³⁴ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 135-136.

³³⁵ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 141-142.

bozulur ve yapılan ameller de geçersiz olmakla beraber kişi, ateş ile azap edilmeye müstehak olur.³³⁶

Müfessir nefs-i emmâreye uymanın insana verdiği zararları zikrettikten sonra, ondan uzak durmayı sağlayacak yolları da aktarmıştır. Örneğin, “يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ” / Ey insan! Şüphesiz, sen Rabbine (kavuşuncaya kadar) didinip duracak ve sonunda didinmenin karşılığına kavuşacaksın” (el-İnşikâk 84/6) âyetinin tefsirinde nefs-i emmâreyi ölüye benzetmiş ve onu yaşatan şeyin zikrullah ve yaratılanlara ibretli bir bakış olduğunu bildirmiştir. Ona göre yaratılan şeylerden hikmetle, onları yaratan Yüce Allah’ın mükemmelliğine tefekkür etmek gerekir. Ayrıca müellif, insanların ateşi düşünerek nefs-i emmâreyi terbiye etmesi ve ahirete hazır olması gerektiğini söylemiştir. Çünkü müellife göre, insan, hüznün evi olan dünyadan ayrıldığına ağlamaz ancak gaflet içinde geçen günlerine ağlar ve ömür bir sermaye-i ilahiyyedir, onu gaflet içinde geçirmek ise apaçık bir ziyandır.³³⁷

Müellif, ruhların kabirde bedenleriyle birleştiğinde o vakit her nefsin dünyada yapıp ettiklerinin gözler önüne serileceğini “وَإِذَا النُّفُوسُ رُؤِجَتْ” / Ruhlar (bedenlerle) eşleştirildiği zaman” (et-Tekvîr 81/7) âyetinin tefsirinde bildirmiş, ayrıca dünyada yapılan salih amellerin nefs-i mutmainneye, kötü amellerin ise nefs-i mütemerrideye karşılık geldiğini söylemiştir.³³⁸ Nefs-i mütemerrid ise günaha girmede dikbaşlılık eden, inatçı nefistir.³³⁹

1.3.2. Kalp

Kalp sözlükte, bir şeyin altını üstüne getirmek mânasına gelmektedir.³⁴⁰ Tasavvufta ise ilahi hitabın mahalli ve muhatabı, marifet ve irfan denilen tasavvufi bilginin kaynağı, keşf ve ilham mahalli, insanın mahiyeti, madde ile mânânın birleştiği yer, akıl, ruh, Allah’ın tecelli ettiği mahal, İlâhî latîfe gibi çok yönlü mânaları ifade eder.³⁴¹ Bir et

³³⁶ Necâtî, *Teşîru’-n-Necât*, 198.

³³⁷ Necâtî, *Teşîru’-n-Necât*, 182-183.

³³⁸ Necâtî, *Teşîru’-n-Necât*, 136.

³³⁹ Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 927.

³⁴⁰ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 1: 687; İsfahânî, “K-l-b”, 862; Firuzâbâdî, *Kâmûsu’l-muhît*, 1: 163; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 145; Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 306.

³⁴¹ Cürcânî, *et-Ta’rifât*, 182; Hucvîrî, *Keşfu’l-Mahcûb-Hakikat Bilgisi*, 179; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 203.

parçasından ibaret olan kalp, ruhun madeni ve kaynağı olarak kabul edilir.³⁴² Kalp idrâk eden, bilen, inanan, dînî sorumluluğa sahip olan, güzel ahlâkın mahalli olan bir idrâk merkezidir.³⁴³

Müfessir eserinde kalbin dört rûknü ve dört kapısının olduğundan söz etmektedir. Ona göre kalbin dört rûknü; tevekkül, tefvîz³⁴⁴, sabır ve Allah rızasıdır. Kalbin dört kapısı ise ilim, hikmet, zikir ve insanın hazır olmasıdır. Bu özelliklere göre müellif, dünyanın en büyük kalbinin ehl-i ârife ait olduğunu söylemiş³⁴⁵ ve ehl-i ârife göre kalbin yedi tabakası olduğunu aktarmış ve bunları: “İslâm cevherinin ocağı olan *sadr*; müşâhede ve mükâşefe ocağı olan *fuâd*; iman ocağı, mümine ait olan *kalb*; ilâhî aşkın ocağı olan *şegaf*; sevginin sadece Allah’a mahsus olduğu *habbetü’l-kalb*; sevda ve ledünnî ilmin ocağı olan *süveydâ* ve ilâhî nurların tecelli ettiği kâmil kimsenin kalbi” şeklinde sıralamıştır.³⁴⁶

Müellif, kalbin dört kapısının dışında başka iki kapısının olduğunu da bildirmiştir. Ona göre bu kapılardan biri, halka yani dünyalık işlere; bir yönü de Hakk’a yani Yüce Allah’a açılmaktadır. Eğer insanın uğradığı kapı Hakk olup giriş ve çıkışları ondan olursa o kimse dârü’l-ukbâda sultan olur. Eğer onun giriş ve çıkışları halka, yani dünyalık şeylere açılan kapıdan olursa orada hüküm nefis-i emmârenin olur. Bu sûrette onun kalbi nifaktan, ameli riâyadan, lisânı yalandan, gözü hıyanetlikten uzak durmaz ve doğru yolu bulamaz. Böyle bir kalp sahibi dârü’l-ukbâda selamet mertebesine ulaşamaz.³⁴⁷

Kalbin dünyalık işlere yönelmesiyle doğru yolu bulamayacağını söyleyen müfessir, nefis-i emmârenin esiri olan kalbi bu hastalıktan kurtaracak deva yollarını da zikretmiştir. Hastalıklı olan kalbin deva bulacağı beş amelden bahseden müellif, bunları “وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا / Geceyi bir örtü yaptık” (en-Nebe’ 78/10) âyetinin tefsirinde şöyle sıralamıştır:

Salih ameller yapmak, devamlı Kur’ân okumak, ibadetleri ihlâs ile yapmaya çalışmak,

³⁴² Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 306.

³⁴³ Gazzâlî, *İhyâ’ü ‘ulûmi’ d-dîn*, 3: 7.

³⁴⁴ Tasavvuf terimi olarak tefvîz kulun bütün işlerini tam bir teslimiyet ve tevekkülle Allah’a havale etmesini anlatır. Bk. Abdussamet Bakkaloğlu, “Tefvîz” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 2011), 40: 310; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 269;

³⁴⁵ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 104.

³⁴⁶ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 17, 280; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 203.

³⁴⁷ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 249.

gece olduğunda kusurları örtmeye çalışmak, tevâzu ile Cenâb-ı Mevla'ya hizmet etmektir.³⁴⁸

Yine zikir konusunda da söz ettiğimiz gibi kalbin gıdasının zikrullah olduğunu ifade eden Osman Necâtî, Allah'ı zikirle donatılmış bir kalbin, Allah'ın cemâline ulaşma yolunda bir rehber olduğunu söylemiştir. Ona göre zikrullah kalbin en çok istediği şeydir,³⁴⁹ öyle ki namazda kalbin huşûsu zikirle meşgul olmak ve devamlı namaza hazır olmakla gerçekleşir.³⁵⁰

1.3.3. Tevbe

Tasavvufta makâmların ilki olarak kabul edilen tevbe, sözlükte “Günahtan Allah’a dönmek, rücu etmek, dönüş yapmak, kötülüğünden dolayı günahı terk etmek, yaptığına pişman olmak, bir daha dönmeyeceğine kesin karar vermek ve düzeltilebilecek olan hareketlerini/amellerini dönüş yaparak düzeltmek” anlamlarına gelmektedir.³⁵¹ İzzeddîn Kâşî (ö. 735/1334) tevbeyi, “isyandan itaate dönmek”³⁵² şeklinde tanımlarken Gazzâlî ise tevbeyi, “geçmiş hataların verdiği iç sancısı, gönülde alevlenen ateş, ciğerde iyileşmeyen bir yaradır” diye tanımlamıştır.³⁵³

Osman Necâtî “إِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَتُوبُوا فَلَهُمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَلَهُمْ عَذَابُ الْحَرِيقِ” / Şüphesiz mümin erkeklerle mümin kadınlara işkence edip, sonra da tövbe etmeyenlere; cehennem azabı ve yangın azabı vardır” âyetinin tefsirinde, tevbe edenlerin tevbelerinin; hatta katilin bile tevbesinin kabul edileceğine işaret edildiğini söylemiş ve Allah'ın (c.c.) dilerse, Rahmân ve Rahîm sıfatıyla küçük ve büyük günahları bağışlayacağını ifade etmiştir. Ancak tevbenin kabul edilebilmesi için bazı şartların olduğunu söyleyen müellif, bunların “Günahı işlememek için bütün gücüyle gayret göstermek, geçmişte yerine getirmedeği farzları kaza etmek, hakkına girdiği kimselerle helalleşmek” olduğunu beyan etmiştir. Osman Necâtî eserinde, günaha düştükten sonra tevbe etmek

³⁴⁸ Necâtî, *Teşîru'n-Necât*, 15.

³⁴⁹ Necâtî, *Teşîru'n-Necât*, 16.

³⁵⁰ Necâtî, *Teşîru'n-Necât*, 234.

³⁵¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1: 233; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 157; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-muhît*, 1:166; Cürçânî, *et-Ta'rifât*, 67; İsfahânî, “T-v-b”, 200; Serrâc, *el-Lüma'*, 68; Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, 107; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 273.

³⁵² İzzeddîn Kâşî, *Tasavvufun Ana Esasları- Misbâhu'l-hidâye ve Miftâhu'l-kifâye*, çev. Hakkı Uygur (İstanbul: Kurtuba Kitap, 2010), 365.

³⁵³ Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, 4:10.

için acele etmenin ve işlenen günahın ardından pişmanlık duymanın da edilen tevbenin kabul edilmesi açısından önemli olduğunu ifade etmiştir.³⁵⁴

Müellif, günahı bir dert olarak atfetmiş her derdin bir devâsı olduğu gibi günah derdinin de devâsı olduğuna değinmiştir. Osman Necâtî bu devâ yollarını “tesbih, tehlîl, istiğfar ve işlenen günahlardan dolayı gözlerden akan yaşlar” şeklinde aktarmıştır.³⁵⁵ Tesbih, Yüce Allah’ı her türlü eksiklik ve noksanlıktan tenzih etmektir;³⁵⁶ tehlîl, Kelime-i tevhidi okuyarak zikretmektir; istiğfar ise günahın kötülüğünü gördükten sonra hem söz hem de fiille bağışlanma istemek ve günden yüz çevirmektir.³⁵⁷ Osman Necâtî zikrettiği bu dört yolla edilen tevbenin kabul edileceğine işaret etmiş, kulun tevbesini bu yollarla süslemesi, tevbedeki samimiyetini hem söz hem de fiille ortaya koyması ve tevbe ederken Allah’ın huzurunda aciziyetini hissetmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca tevbenin kabul edilebilmesi için kişinin içinde bulunduğu olumsuz durumu kalpten değiştirmek istemesi gereklidir. Müellife göre kişinin tevbe makamına tam bir şekilde ulaşabilmesi, kişinin yaşamakta olduğu kötü hâlleri idrak etmesi ve gaflet sınırlarından çıkmayı bizzat gerekli görmesine bağlıdır.

1.3.4. Zikir

Zikir, sözlükte “anmak, hatırlamak, şân, şeref, öğüt, ses, namaz, duâ, övgü” anlamlarına gelir. Unutmanın zıddı olan zikir ayrıca “telaffuz etmek, bir şeyi ezberlemek, unutulmuş bir şeyi dil ve kalp ile hatırlamak, zorunlu olsun veya olmasın bir işte bulunan düzen, insanın bildiği bir şeye sahip olması ve onu koruması anlamlarına gelir.”³⁵⁸

Tasavvuf literatüründe ise zikir “Allah’ı anmak ve hatırlamak, O’nu unutmamak, nisyân ve gaflet halinde olmamak, Allah kelimesini veya “Lâ ilâhe illallah” cümlesini söylemek ve tekrarlamak, Allah’ı belirli cümlelerle veya kelimelerle anmak, Allah’tan başka her şeyi gönülden çıkarmak ve kalbin Rabb’in huzûruyla itmi’nân bulması”

³⁵⁴ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 202-203.

³⁵⁵ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 22.

³⁵⁶ Cürçânî, *et-Ta’rifât*, 59; İsfahânî, “s-b-h”, 475.

³⁵⁷ Cürçânî, *et-Ta’rifât*, 18; İsfahânî, “g-f-r”, 758.

³⁵⁸ İbn Mânzûr, *Lisânü’l-Arab*, 447; İsfahânî, “z-k-r”, 398; Muhammed b. A’la b. Ali el-Fârûkî el-Hanefî Tehânevî, *Keşşâfü ıstılâhâtü’l-fünûn*, (İstanbul: Dârü’l-hilâfeti’l-aliyye İkdam Matbaası, 1317), 1: 825; Cürçânî, *et-Ta’rifât*, 109; Ebü’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-‘Kâmûs*, thk. Abdülkerim İzbâvî, (Kuveyt: Matbaatu’l-Hükûme, 1976), 11: 378-380; Fîrûzâbâdî, *el-‘Kâmûsü’l-muhît*, 2: 34; Âsım Efendi, *Kâmus Tercemesi*, 2, 346; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001), 385; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 299.

mânalarına gelmektedir.³⁵⁹ Kâşânî zikri, “Kulun Rabbi’ne yaklaşmasını sağlayan en büyük ibadet”,³⁶⁰ Kelâbâzî ise “Allah’tan başka her şeyi unutmak” şeklinde tarif etmektedir.³⁶¹ Yüce Allah Kur’ân’da “Beni zikrediniz ki, ben de sizi zikredeyim...” (el-Bakara 2/152) buyurmaktadır. Âyette ifade edilen emre binaen Allah’ı çokça zikretmek bütün Müslümanlara tavsiye edilmiştir. Osman Necâtî çalışmasında, zikirin ne anlama geldiğine, zikir yapmanın önemine ve insanların her zaman zikirle meşgul olmaları gerektiğine değinmiştir.

Müfessir zikri, “Allah rızası için yapılan işlere ve söylenen sözlere sıkıca bağlanmaktır” şeklinde tanımlamıştır. Ona göre zikrin en faziletlisi, korku ve huşû dolu bir kalp ile söylenen kelime-i tevhittir ve Allah’ı (c.c.) zikir, kalplerin sıfatı ve imanın alametlerindendir.³⁶²

Osman Necâtî, “وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا” / Gündüzü de çalışıp kazanma zamanı kıldık” (en-Nebe’ 78/11) âyetin tefsirinde, bedenın gıdası için ne kadar çaba sarf ediliyorsa, kalbin gıdası için de o kadar çaba gösterilmesi gerektiğini beyan etmiştir. Yine tefsirinin devamında zikirle ilgili “Kalbin gıdası olan zikir ne kadar çok yapılırsa o kadar iyidir. Allah’ı zikir, mağfiret elbisesi ve Rahman’ı celbetmektir. Zira zikir, ahirette ve kabirde vücudun elbisesi, sırat köprüsü üzerinde nurlu yol gösterici, Allah’ın cemâlini görmeye vesile, en güçlü amel ve en şiddetli sözdür” izahlarında bulunmuştur.³⁶³

Yine, “فَادْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ” / Öyleyse yalnız beni anın ki ben de sizi anayım” (el-Bakara 2/152) âyetinde bazı hikmetlerin bulunduğunu aktaran müellif, Allah’ı zikrin önemiyle ilgili “Kim Hakk’ı zikrederse, Hak da onu zikreder, kimde Hakk’ı unutursa onun kalbi katılaşıp ve devamlı zikirle meşgul olan kalp ise uyumaz, Hakk’ı unutup gafil olmaz”³⁶⁴ şeklinde açıklamalar yapmıştır.

Tasavvuf kitaplarında zikrin bir çok çeşidi bulunmaktadır. Osman Necâtî de, “إِنَّهُ يَعْلَمُ” / Şüphesiz O, açık olanı da bilir, gizliyi de” (el-A’lâ 87/7) âyetinin tefsirinde

³⁵⁹ Süleyman Ateş, *İslâm Tasavvufu*, (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2004), 171; Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul, Kalem Yayınevi, 2006), 1259.

³⁶⁰ Kâşânî, *Leṭâ’ifü’l-i’lâm fî işârâti’l-ilhâm-Tasavvuf Sözlüğü*, 248.

³⁶¹ Kelâbâzî, *et-Ta’arruf*, 169.

³⁶² Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 37-38.

³⁶³ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 15-16.

³⁶⁴ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 15-16.

zikrin bir çeşidi olan zikr-i cehrî'ye değinmiştir. Zikr-i cehrî, âşikâr, alenî, açıktan, sesli yapılan zikirdir.³⁶⁵ Müellife göre zikr-i cehrî caizdir³⁶⁶ ve Hz. Peygamber (s.a.s.) yüksek sesle zikretmeyi menetmemiş, ancak Kur'ân tilavetinde, cenazede bulunulduğu sırada ve ölünün yanında yüksek sesle zikretmeyi kerih görmüştür.³⁶⁷ Osman Necâtî, sûflilerin zikri cehrî'yi adet haline getirmesindeki hikmet ise şeytanın vesvesesinden kurtulmak ve Allah'ın büyüklüğünü ortaya çıkarmak olduğunu beyan etmiştir.³⁶⁸

Yine Osman Necâtî, Ebû Musâ'dan (r.a.) rivâyetle gelen “Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: “İçerisinde Allah zikredilen evlerin misali ile içerisinde Allah zikredilmeyen evlerin misâli, diri ile ölünün misali gibidir”³⁶⁹ hadis-i şerifinden yola çıkarak, Allah'ı (c.c.) zikredenle zikretmeyen kimsenin halini canlı ile ölü kimsenin haline benzediğini söylemiştir. Müellife göre, hayatta olan kimse dışını hayatın nuruyla, içini de ilmin nuruyla süslediği gibi, Allah'ı zikredenler dışını nurlu bir amel, içini de nurlu bir bilgiyle süslerler. Allah'ı zikretmeyenler ise dışı ölü gibi faydasız, içi ise Allah bilgisinden gâfil olur. Bu sûrette onların dünyadaki durumları pişmanlık, ahiretteki durumları ise hakirlik içinde geçer. Akıllı olan kimseler ise Allah'ın yarattıklarına ibretle bakar.³⁷⁰

1.3.5. Takvâ

Takvâ sözlükte, korkma, sakınma, kaygılanma, Allah'a boyun eğerek, azabından sakınmak, cezayı gerektiren davranışlardan nefsi uzaklaştırmak sûretiyle korunmak mânasına gelmektedir.³⁷¹ Tasavvufta ise kalbi günahlardan temizleme anlamına gelir. Bir başka ifadeyle takvâ, insanın Allah'tan (c.c.) uzaklaştıracak şeylerden geri durması ve kişinin Allah'a (c.c.) itaatle ilahi cezadan sakınmasıdır.³⁷² Takvâ, nefsin, şeri'atın isteklerine muhâlefet etme arzusu karşısında semâhat (boyun eğmeme) göstermesidir.³⁷³

³⁶⁵ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: İFAV. Yayınları, 1994), 128-129; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 300.

³⁶⁶ Necâtî, *Teşîru'n-Necât*, 228.

³⁶⁷ Hadisin metni: “يَكْرَهُونَ رَفَعَ الصَّوْتِ عِنْدَ الْجَنَائِزِ، وَعِنْدَ الْقَتَالِ، وَعِنْدَ الذَّكْرِ”; Bk. Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ* (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2003), 4: 124.

³⁶⁸ Necâtî, *Teşîru'n-Necât*, 228.

³⁶⁹ Buhârî, “Deavât”, 66; trc. Sofuoğlu, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, 14: 6344.

³⁷⁰ Necâtî, *Teşîru'n-Necât*, 121.

³⁷¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 15: 378; İsfahânî, “V-k-y”, 1176; Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 64; Âsım Efendî, *Kâmus Tercemesi*, 3: 951; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 466; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 259.

³⁷² Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 64; Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 159.

³⁷³ Şah Velîyullâh ed-Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-bâliğa*, çev. Mehmet Erdoğan (İstanbul, İz Yayıncılık, 2001), 2: 214.

Kuşeyrî'ye (ö. 465/1073) göre; avamın takvâsı, şirkten sakınmak, havâssın takvâsı, günahları işlemekten korkmak, evliyânın takvâsı, amellerini Hakk'a ulaşmak için değil de sevap kazanmak için vesile kabul etmekten sakınmak Peygamberlerin takvâsı, amellerini Allah'a değil de kendilerine nisbet etmekten korunmaktır. Nebilerin takvâsı ise Allah'tandır ve amellerini de Allah'a dayandırırılar.³⁷⁴

Osman Necâtî, “إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا” / Şüphesiz Allah'a karşı gelmekten sakınanlara bir kurtuluş vardır” (en-Nebe' 78/31) âyetinin tefsirinde takvâ sahiplerinin ulaşacakları cennet nimetlerinden söz ettikten sonra takvânın üç kısma ayrıldığını söylemiş ve bunları “En aşağı takvâ, orta derece takvâ ve en üstün takvâ” şeklinde sıralamıştır. Müellife göre birincisi, kişinin Allah'ı inkardan uzak durması ve O'nun azabından kendini korumasıdır. İkincisi, kişinin küçük olsun büyük olsun her türlü günaha düşmekten korkması ve utanmasıdır. Üçüncüsü ise kişinin kendisini Hakk'a teslim edip, dünya ile ilişkisini kesmesidir. Müfessire göre hakiki takvâ, Allah'a teslim olup dünya ile ilişkinin kesilmesi gerektiğini savunan üçüncü takvâdır.³⁷⁵ Osman Necâtî, insanın Allah katındaki değerinin artmasını ve cennet nimetlerine nail olmasını takva sahibi olunmaya bağlamış ve kişinin dünyalık işlere olan bağlılıklarından kurtulup, sadece Allah'ın rızasını kazanma çabası içerisinde olması gerektiğinden söz etmiştir.

1.3.6. Huşû

Huşû sözlükte, “itaat etmek, boyun bükmek, tevazu göstermek, sessiz ve sakin durmak, Hakk'a boyun eğmek, gönülden yalvarmak, sesini alçaltmak anlamlarına gelir.”³⁷⁶ Huşû, Allah'a karşı devamlı korku içinde olup, O'na gönülden bağlanmaktır.³⁷⁷ Tasavvufta ise dinin emirlerine itaat etmek, Allah'ın huzurunda boynu bükük durmak, ona teslim olmak, kullarına karşı saygılı ve alçakgönüllü olmak, ısrarla güzel fiilleri yapmaya devam etmek anlamlarına gelmektedir.³⁷⁸ Kuşeyrî'de huşûu “İlâhî huzurda hazır

³⁷⁴ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 108.

³⁷⁵ Necâtî, *Teşîru'n-Necât*, 34.

³⁷⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 8: 71; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-muhît*, 713; İsfahânî, “h-ş-a”, 342; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, 11: 94; Âsım Efendi, *Kâmus Tercemesi*, 3: 225; Şemseddîn Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, (İstanbul: Dersaadet İkdâm Matbaası, 1989), 582; Mehmet Şener, “Huşû”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 1998), 18: 422.

³⁷⁷ Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, 103.

³⁷⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 174.

bulunmanın, saygı içerisinde ruhsal boyun eğişin, Allah'ın yüceliğini kalpte hissetmenin ifadesi" olarak tarif etmektedir.³⁷⁹

Huşû, kalbin yumuşaklığı ve nazikliği yanında Allah'a karşı olan tevâzu ve inkiyâdıdır.³⁸⁰ Huşû esas itibariyle içten gelen ve muhatabın heybetinden kaynaklanan mânevî ve ahlâkî bir haldir. İnsanın, Allah'a duyulan saygının gereği olarak başta namaz olmak üzere ibadetlerin edası sırasında sükûnet ve tevâzu içinde bulunması anlamına da gelen huşû³⁸¹ sadece ibadetlerde değil, hayatın her alanında gözetilmesi gereken bir husustur. Mutasavvıflar ibadetlerde, özellikle de namazda huşûa önem vermektedir. Onlara göre huşû namazın şartlarından³⁸² Namazın bir şekli kısmı bir de hakikati vardır ki, o da namazın ruhu ve özüdür. Namazdaki her bir hareketin ve zikrin de ruhu ve hakikati vardır. Eğer namazda ruh olmazsa, o ruhsuz beden gibi olur. Eğer asıl olur, edepleri ve gerekli olan şeyleri tam olmazsa, gözü oyulmuş, kulağı ve burnu kesilmiş adam gibi olur. Şâyet fiillerine riâyet edilir, ruh ve hakikati onu tamamlamazsa, gözü olup görmeyen, kulağı olup duymayan insana benzer.³⁸³

Osman Necâtî de “وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى / Arınan ve Rabbinin adını anıp, namaz kılan kimse mutlaka kurtuluşa erer” (el-A'lâ 87/14-15) âyetinin tefsirinde, namazdayken her bir âzânın huşû içerisinde olması gerektiğini söylemiştir. Gözün huşûsunun secde olduğunu ve namazda gözün bakışlarını sadece secdeye doğru tutup, başka bir yöne bakmaktan utandırılması gerektiğini dile getirmiştir. Ayrıca Osman Necâtî, başın huşûsunun sağa ve sola meyletmemek, kulağın huşûsunun Kur'ân-ı Kerîm'i dinlemek, dilin huşûsunun yavaş bir şekilde Kur'ân okumak, ellerin huşûsunun düzgün bir şekilde tutmak, ayakların huşûsunun olduğu yerde sabit tutmak, nefsin huşûsunun düşünceleri ve istekleri kendinden uzaklaştırmak, kalbin huşûsunun devamlı zikirle meşgul olmak ve ruhun huşûsunun ise muhabbetullah olduğunu söylemiştir.³⁸⁴ Namazda huşûa özellikle önem veren Osman Necâtî, riya ve süm'a karışmış, ihlâs ve huşûdan uzak kılınan namazın fayda vermeyeceğini bildirmiştir.³⁸⁵ Yine Osman Necâtî'ye göre namazda nefs-i emmârenin huşûsu düşünceleri ve istekleri ondan uzak

³⁷⁹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 1: 429.

³⁸⁰ İsmail Ankaravî, *Minhâcû'l-fukarâ*, haz. Saadettin Ekici, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 240.

³⁸¹ Şener, “Huşû”, 422.

³⁸² Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, 1: 407.

³⁸³ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *Kimyâ-yı Sa'âdet*, çev. A. Faruk Meyan, (İstanbul: Bedir Yayınları, 1972), 129.

³⁸⁴ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 233-234.

³⁸⁵ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 353.

tutmakla gerçekleşir.³⁸⁶ Eğer bir kul namazda yönünü dünyalığa çevirirse o kimse hakkında hüküm, nefs-i emmârenin eline geçer. Böyle bir kimse de ahirette mutluluğa ulaşamaz.³⁸⁷

1.3.7. Seyrû Sülûk

Seyr, sözlükte yürümek, gece ve gündüz yolda gitmek, gezmek, seyahat;³⁸⁸ “sülûk” ise bir yola girmek, yolda yürümek ve gitmek anlamındadır.³⁸⁹ Tasavvuf ıstılahında seyr, fena huylardan iyi huylara, cehaletten bilgiye, kendi varlığından geçip Allah Teâlâ’nın varlığına doğru harekettir. Sülûk de tasavvuf yoluna girmiş olan kimsenin, bir mürşidin öncülüğünde, belli bir metodla Hakk’a vuslata ermek için çıktığı manevî yolculuk ve ahlâkî eğitimidir.³⁹⁰ Tasavvuf ehline göre sülûk, Allah Teâlâ’ya ulaşmaya kabiliyet kazanmak için güzel ahlâk sahibi olmaya çalışmaktan ibarettir.³⁹¹ Seyrû sülûk ise tarîkata giren sâlikin, işin başından vuslat makamına ulaşmasına, yani tarîkattaki gayesini gerçekleştirmesine kadar bir mürşid-i kâmil gözetiminde yapmış olduğu manevi yolculuktur.³⁹²

Osman Necâtî eserinde, seyrû sülûk kavramının tanımı hakkında değil, gidilen bu yolda nasıl davranılması gerektiğinden ve seyrû sülûk edecek kişide bulunması gereken özelliklerden bahsetmiştir. Müfessirin âyetlerin tefsirinde bu konularla ilgili açıklama yapmasının sebebi insanların İslâm ahlakını hayatlarına tatbik etmelerine yardımcı olmak ve yol göstermektir.

Müellif çalışmasında, seyrû sülûk edebilmek için üç özelliğe sahip olunması gerektiğinden söz etmektedir. Bu özellikleri ise şöyle sıralamaktadır: İlk olarak seyrû sülûk eden kişinin yemediğini, yani zaruret miktarınca az yediğini söylemiştir. İkinci olarak uyumadığını yani uykunun çok fazla bastırdığı vakitte az uyuduğunu dile getirmiştir. Üçüncü olarak ise konuşmadığını, yani zaruret miktarınca kısa konuştuğunu

³⁸⁶ Necâtî, *Teşîru’-n-Necât*, 234.

³⁸⁷ Necâtî, *Teşîru’-n-Necât*, 249.

³⁸⁸ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 4: 389; İsfahânî, “s-y-r”, 522;

³⁸⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 10: 442-443; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu’l-muhît*, 1: 1218; Âsım Efendi, *Kâmus Tercemesi*, 5: 4250.

³⁹⁰ Kâşânî, *Letâ’ifu’l-lâm fî işârâti’l-ilhâm-Tasavvuf Sözlüğü*, 304; Serrâc, *el-Lüma’*, 456; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, trc. Kasım Yayla (İstanbul: Merve Yayınları, ts.), 1:36; Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 185; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 312; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 238.

³⁹¹ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 317.

³⁹² Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi* (İstanbul: Seha Neşriyat, 1995), 133.

bildirmiştir. Bu özelliklerle kişinin Hakk’a ulaşacağını söyleyen müfessir, kim de çok uyursa onun vücudunun hasta, işlerinin ise zor olacağını beyan etmiştir.³⁹³

Yine “وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا” / Uykunuzu bir dinlenme (sebebi) kıldık” (en-Nebe’ 78/9) âyetinin tefsirinde çok uyumanın boş bir iş ve gaflet olduğunu, çok uyumakla Allah’ın huzurundan ve kendine yararlı olabilecek işlerden mahrum kaldığını aktaran Osman Necâtî, evliyâların az uyuma ve az yeme ile maksatlarına ulaştıklarını bildirmiştir. Buna örnek olarak evliyâların en büyüğü olan Resûlullah’ın her gece yatsı namazından sonra iki saat boyunca ehl-i beyti ile sohbet edip, ailesi ve çocukları yattıktan sonra kalkıp iki rek’at nâfile namaz kıldığını ve seccade üzerinde oturup huşû ile dalıp sabah namazına bir saat kalıncaya dek o hal üzere kendinden geçtiğini, ardından kalkıp on rek’at teheccüt namazı, üç rek’atta vitr namazı kıldığını, ailesini ve çocuklarını uyandırıp, sabah olduğunda sabah namazının sünnetini kılıp mescide gittiğini nakletmiştir.³⁹⁴

1.3.8. İnsan-ı Kâmil

İnsandan maksat, ancak insan-ı kâmil’dir. Onun kemâli sadece ilmen değildir; öyle ki Allah’ın bütün isimlerinin ve sıfatlarının hükümleri kendisinde fiilen açığa çıkan insandır.³⁹⁵ Abdülkerîm el-Cîlî’ye (ö. 832/1428) göre insan-ı kâmil, Hz. Muhammed’dir (s.a.s.) ve bu dünyada Hz. Muhammed (s.a.s.) kadar kemâliyle taayyün eden başka bir kimse zuhûr etmemiştir.³⁹⁶ İnsan-ı kâmil sözlükte, olgun ve yetişkin kişi anlamına gelmektedir. Tasavvufta ise Allah’ın yeryüzündeki halifesi olması sebebiyle onun bütün isim ve sıfatlarına mazhar olan ve varlığın esas mertebelerini tümüyle kendisinde topayan insandır.³⁹⁷

Müellif, eserinde insan-ı kâmile, yani kâmil bir müminin nasıl olması gerektiğine değinmiş ve açıklamalarında kâmil müminin özelliklerini zikretmiştir.

Osman Necâtî, “وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا” / Ve geceyi örtü kıldık” (en-Nebe’ 78/10) âyetinin tefsirinde kâmil mümin ve kâmil insandan söz etmektedir. Müellif âyetin tefsirinde

³⁹³ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 14.

³⁹⁴ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 13.

³⁹⁵ Muhyiddin İbnü’l-Arabî, *Fusûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, trc. Ahmed Avni Konuk (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2005), 78.

³⁹⁶ Abdülkerîm el-Cîlî, *el-İnsânü’l-kâmil*, trc. Abdülaziz Mecdi Tolun (İstanbul: İz Yayıncılık, 2002), 372.

³⁹⁷ Cürcânî, *et-Ta’rîfât*, 30; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 186; Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 309.

“Nasıl ki bir elbise, insanı örter ve ayıplarını gizlerse, kâmil mümin de, mümin kardeşlerinin kusurlarını ve ayıplarını gece gibi örter, mümin kardeşinin üzüntüsüyle üzülmür ve sevinciyle mutlu olur” demiştir. Osman Necâtî’ye göre böyle davranan insanlar, insan-ı kâmil olup tevâzu makamına ulaşır. Böylece kişi Hz. Peygamber’in yolundan gitmiş sayılır ve Hz. Peygamber’in ahlakıyla ahlaklanmış olur. Zira Hz. Peygamber (s.a.s.) yüksek ahlak ve tevâzu sahibi oluşuyla bilinirdi.³⁹⁸ Müellif, insan-ı kâmilin Hz. Peygamber olduğunu ifade etmiş ve insanların insan-ı kâmil mertebesine ulaşabilmeleri için Hz. Peygamber’in yolundan gitmelerini, onun sünnetine uymalarını tavsiye etmiştir. Öyle ki insan-ı kâmil mertebesine ulaşan Allah’a ulaşmış olur, insan-ı kâmil gören de Allah’ı görmüş gibidir.

Yine başka bir âyetin tefsirinde müellif, kâmil müminin bir başka özelliğine değinmiştir. Osman Necâtî, “وَلَا يَجْزُ عَلَى طَعَامِ الْمَسْكِينِ / Ve yoksulu doyurmaya teşvik etmez” (el-Mâûn 107/3) âyetinin tefsirinde, kâmil bir müminin “emir bi’l-ma’rûf nehiy ani’l-münker” üzere yaşadığını ifade etmiştir. Yani insan-ı kâmil, iyiliği emreder ve iyilik yapar, kötülükten meneder ve kendinide kötülüğe düşmekten alıkoyar. Böyle bir kimse Allah (c.c.) neyi yasakladıysa, o şeyle meşgul olmaktan kendisini uzak tutar ve o şeyi yapmaktan dolayı utanır, yine Allah (c.c.) neyi emrettiyse onu yerine getirmemesi hususunda Allah’tan korkar ve o emri yerine getirme hususunda da çok hassas davranır.³⁹⁹

³⁹⁸ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 14.

³⁹⁹ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 391.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm, Allah Teâla'nın insanlığa gönderdiği son ilâhî kitaptır. İnsanları iyiye ve güzele sevk eden kurallar içermesinden dolayı Kur'ân-ı Kerîm, insanların hem bu dünyadaki hem de ahiretteki mutluluğunu güvence altına almayı hedeflemektedir. Bu hedefe ulaşmayı gözetten Müslümanlar için Kur'ân'ın okunması, anlaşılması ve hayata tatbik edilmesi önem arz etmektedir. İşte bu doğrultuda ortaya çıkan tefsir ilmi de insanlar için aynı derece önemlidir.

Asırlar boyunca sayısız tefsirler telif edilmiştir. Bunlardan bazıları ön planda tutulmuş ve kendinden sonra yazılan birçok esere kaynaklık etmiştir. Bazıları da sadece yazıldığı dönemde kendisini hissettirmiş, sonraki dönemlerde etkisini devam ettirememiştir. Ancak Kur'ân'ı toplumla buluşturacak olan müfessirlere her zaman diliminde ihtiyaç vardır. Sürekli değişen toplumlara, Kur'ân'ın evrensel prensiplerini, insanların idrakine uygun tarzda sunmak gereklidir. Her toplumun kendi döneminde Osman Necâtî gibi ışıltı saçan müfessirleri olmuş ancak sonraki nesillerde yeterince tanınmamıştır. Oysa bu ışıklardan tüm insanlığın aydınlanması, insanlık açısından çok önemlidir.

Osman Necâtî 1811-1876 yılları arasında yaşamış, hayatını ilme ve İslâm'a adanmış Osmanlı dönemi müfessirlerindendir. Yaşadığı dönemde çeşitli devlet kademelerinde görevler üstlenmiştir. Toplumun sorunlarıyla içiçe yaşayan ve onların sorunlarına eserinde temas etme gayretinde olan müellif, bu sorunlara, telif ettiği *Tefsîru'n-Necât* isimli eseriyle cevap vermeye çalışmıştır. Ayrıca bu eserini kendisinin, ailesinin ve tüm mümin kardeşlerinin uhrevî ve dünyevî kurtuluşlarına vesile olması gayesiyle telif etmiştir. *Tefsîru'n-Necât*, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde telif edilen ve yaşadığı dönemin sosyal ve ahlakî durumları hakkında önemli bilgiler ihtiva eden bir eserdir. Bu açıdan *Tefsîru'n-Necât* sadece bir tefsir kitabı değil, toplumun iman, ibadet, muâmelât ve ahlak açısından zaafa uğradıkları durumlarda gösterecekleri nefis mücadelesinde bir rehber kitabı mahiyetindedir.

Kur'ân-ı Kerîm'in son cüzünde yer alan Nebe'-Nâs sûrelerinin tefsirini kapsayan *Tefsîru'n-Necât* rivâyet ve dirâyet metodu çerçevesinde oluşturulmuş olup işârî tefsir niteliğine sahiptir. Müfessir, her sûrenin bidâyetinde öncelikle ismini, mekkî veya medenî oluşunu ve âyet sayısını zikretmeyi tercih etmiştir. Yine sûrenin tefsirine başlamadan önce bazen okuyucuya sûrenin içerdiği konuları, sûrenin maksadı yahut

sûre ile ilgili genel bilgileri aktarmıştır. Osman Necâtî, bütün âyetleri tek tek tefsir etme gayretinde olmuş, bunu yaparken bazen bir âyeti çok kısa ve öz tefsir ederken bazen de uzun uzadıya izahlarda bulunmuştur. Müfessir, bazen kendi yorumlarını delillendirmek yahut açıklamak sûretiyle ayrıntılı bilgilere yer vermiş, bu durum âyetin asıl mânasının dışına çıkılmasına neden olmuştur. İzahını uzun tuttuğu yerlerde âyetin anlaşılması zorlaşmış, bu durum âyetten kastetilen mânanın ne olduğunu anlamak adına okuyucuda anlam karışıklığına sebebiyet vermiştir.

Osman Necâtî, tefsirinde takip ettiği metodu genellikle eserin tamamında uygulamıştır. Rivâyet metodu yönüyle eserinde pek çok hadisi senet ve metniyle nakleden müfessirin, aynı oranda hadisi sadece mâna ile naklettiği de görülmektedir. Müellif, hadisleri; tefsirinde açıklayıcı bir unsur olarak kullanmanın yanında, âyetle ilgili yaptığı yorumlarını teyit edici olarak da kullanmayı tercih etmiştir. Müfessir bu konuda hassas davranmış, yorumlarına karşı oluşabilecek itirazlara imkân vermemek için açıklamalarını da delillendirmeyi tercih etmiştir. Ancak hadislerin rivâyet malzemesini sened ve metin bakımından tenkide tabi tutmamış, rivâyetlerin sahih, sağlam veya zayıf oluşları ile ilgili bir nakilde bulunmamış, az sayıda hadisin kaynağına atıfta bulunmuştur.

Osman Necâtî'nin bir çok hadisi metin vermeksizin, sıhhatine bakmaksızın ve kaynaklarını zikretmeksizin nakletmiş olması ve eserinde geçen rivâyetlerde isrâiliyata yer vermesi gibi hususlar onu bu konuda eleştiriye tabi tutmamıza sebep olmuştur. Öyle ki rivâyetlerle telif edilen tefsir kitaplarında gözden kaçırılan en önemli husus isrâilî rivâyetlerin varlığıdır ve Osman Necâtî'de bu yanılgıya düşmüştür. Bu konuda çok fazla hassas davranmayan Osman Necâtî, İslâmiyet'ten önce meydana gelen olaylar hakkında rivâyetler aktarmış, fakat bunları zikrederken bunlara katılıp katılmama hususunda herhangi bir imada bulunmamıştır.

Dirâyet metodu çerçevesinde Osman Necâtî, âyetleri hem bâtınî hem de işârî mânaya temas ederek tefsire başvurmuştur. Kur'ân âyetlerindeki görünmeyen hikmetleri ortaya çıkarmak için işârî tefsir yapan müfessirin açıklamalarından onun, âyetlerin zâhirine muhalif olmaksızın kelimelerin işaret ettiği manalara değinmiş olduğu anlaşılmaktadır. Müfessir şahsi yorumlarını karıştırarak âyetleri asıl mânasından uzaklaştırmamış, âyetlerdeki işaretlerden yola çıkarak Kur'ân'ı anlamaya çalışmıştır. İdrak kuvveti ve kendisine açılan keşif miktarınca âyetlere anlam vermiş bunun yanı sıra eski eserlerden

çokça yararlanmıştır. Osman Necâtî'nin daha çok İsmâil Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-beyân* isimli eserinden nakillerde bulunduğu ve ondan yararlandığı tespit edilmiştir. Ayrıca Osman Necâtî'nin eserinde Bâyezîd-i Bistâmî, Zünnûn el-Mısırî, Cüneyd-i Bağdâdî, Hallâc-ı Mansûr, İmam Gazzâlî ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî gibi sûfîlerin sözlerine ve hayatlarından kesitlere yer vermiş olması, onun tasavvuf görüşlerinin bu sûfîlerin tasavvuf örfüyle şekillendiğini ve onların tasavvuf görüşlerinden etkilendiğini ortaya koymaktadır.

Zengin ilmî birikimiyle dirâyet metodunu uygulayan Osman Necâtî, ahkâm âyetlerinin tefsirinde Hanefî mezhebi dışındaki diğer mezheplerin görüşlerini de mezhep taassubu yapmaksızın yer vermiş, bunu yaparken diğer mezheplerin görüşlerini inkâr etmemiş ve meseleler arasında bir tercihte bulunmamıştır. Bazen mezhep ismi zikretmeksizin hüküm beyan ettiği de olmuştur. İtikâdî meselelerle ilgili âyetleri ise herhangi bir mezhep görüşüne yer vermeksizin tefsir etmeyi tercih eden müfessir, açıklamalarıyla ehl-i sünnet yolundan gittiğini apaçık ortaya koymaktadır. Dilbilimsel izahlara çok az yer veren Osman Necâtî, bu yönüyle Arapça eserinden ayrılmış, bu eserde konu ile ilgili dile getirmediği izahlara Arapça eserinde yer verdiğini bildirmiştir.

Osman Necâtî'nin tefsirini, her seviyeden insanın okuyup anlayabileceği bir üslupla oluşturmuş olması ve hacminin küçük ancak içeriğinin zengin olması, yazıldığı dönemde yaşayan toplumun sorunlarına ışık tutması ve günümüzde de insanların bir çoğunun yaşadığı sorunlara temas etmesi bu eserin günümüzde de okuyucu ile buluşması gerektiğini akla getirmektedir. Ancak *Tefsîru'n-Necât*'ın Osmanlı Türkçesi ile telif edilmiş olması, meşhur bir tefsir hüviyetini kazanamamasına sebep olmuştur. Ayrıca bu durum günümüzde eserin insanlar tarafından okunmasını ve anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Bu açıdan çalışmamız, en azından okuyucuya böyle bir eserin varlığını hatırlatması, Osman Necâtî ve eseriyle ilgili yapılmış müstakil bir çalışma olması sebebiyle önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Abay, Muhammet. “Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsirle İlgili Eserler Bibliyografyası Tefsirler, Haşiyeler, Sûre Tefsirleri, Tercümeler”. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 6 (Haziran 1999): 249-303.
- Abay, Muhammet. *Osmanlı Dönemi Müfessirleri*. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 1992.
- Abbâs, Fazl Hasan. *İtkânu’l-burhân fî ulûmi’l-Kur’ân*. Ürdün: Dârü’n-nefâis, 2010.
- Abdulbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu’cemü’l-müfehres li-elfâzi’l-Ḳur’âni’l-Kerîm*. Kahire: Dâru’lhadîs, 2007.
- Algar, Hamid. “Molla”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 238-239. İstanbul: TDV. Yayınları, 2005.
- Alıcı, Mustafa. “Şefaat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 411-412. İstanbul: TDV. Yayınları, 2010.
- Alpaydın, Mehmet Akif. *Osmanlılarda Türkçe Tefsir Geleneği*. İstanbul: İFAV. Yayınları, 2016.
- Ankaravî, İsmail. *Minhâcü’l-fukarâ*. Haz. Saadettin Ekici. İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.
- Arıkan, Yaman. *Gafletten Kurtuluş*. 2 Cilt. İstanbul: Uyanış Yayınevi, 1987.
- Atay, Hüseyin. *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1983.
- Ateş, Süleyman. *İslâm Tasavvufu*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2004.
- Aydemir, Abdullah. “Fezâilü’l-Kur’ân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12: 532-534. İstanbul: TDV. Yayınları, 2002.
- Aydınlı, Abdullah. *Sünen-i Dârimi Tercüme Şerhi*. 6 Cilt. İstanbul: Madve Yayınları, 1996.
- Bakkaloğlu, Abdussamet. “Tefvîz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 310-311. İstanbul: TDV. Yayınları, 2011.
- Bebek, Adil. “Kebîre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25:163-164. Ankara: TDV. Yayınları, 2002.

- Begavî, Ebû Muhammed el-Ferrâ'. *Me'âlimü't-tenzîl*. Thk. Muhammed Abdullâh en-Nemîr – Osman Cum'a Dâmiriyye – Süleyman Müslim el-Harş. 8 cilt. Riyad: Dâru Taybe, 1989.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. *es-Sünenü'l-kübrâ*. 11 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 2003.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi*. 2 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1973.
- Birişik, Abdulhamit. "İsrâiliyat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23: 199-202. İstanbul: TDV. Yayınları, 2001.
- Birişik, Abdülhamit. "Tefsir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 281-290. İstanbul: TDV. Yayınları, 2011.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'u's-sahîh*. Nşr. Muhibbuddîn el-Hatîb – M. Fuad Abdülbâkî – Kusay Muhibbuddîn el-Hatîb. 4 cilt. Kâhire: Matbaatü's-Selefiyye, 1403.
- Bursevî, İsmâîl Hakkı. *Rûhu'l-beyân*. 23 Cilt. İstanbul: Erkam Yayınları, 2016.
- Bûsîrî, Muhammed b. Saîd. *Kasîdetü'l-bürde*. Terc. İlhan Armutçuoğlu. İstanbul: Erkam Yayınları, 2009.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2005.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf. *et-Ta'rîfât*. Trc. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.
- Çetiner, Bedreddin. "Ahkâmü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1: 551-552. İstanbul: TDV. Yayınları, 1988.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Demirci, Muhsin. "Esbâb-ı Nüzûl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11: 360-362. İstanbul: TDV. Yayınları, 1995.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. 8. Baskı. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.

- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1997.
- Dihlevî, Şah Velîyullâh. *Hüccetullâhi'l-bâliğa*. 2 Cilt. Çev. Mehmet Erdoğan. İstanbul, İz Yayıncılık, 2001.
- Duman, M. Zeki. *Uygulamalı Tefsir Usulü ve Tefsir Tarihi (Başlangıcından Tedvin Dönemine Kadar)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1992.
- Efendioğlu, Mehmet. “Sahâbe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 491-500. İstanbul: TDV. Yayınları, 2008.
- Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: İFAV. Yayınları, 1994.
- Erginli, Zafer. *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul, Kalem Yayınevi, 2006.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed. *el-Kâmûsü'l-muhît*. Trc. Âsım Efendi. 1: 497. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*. Trc. Sıtkı Güllü. İstanbul: Huzur Yayınları, 1998.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *Kimyâ-yı Sa'âdet*. Çev. A. Faruk Meyan. İstanbul: Bedir Yayınları, 1972.
- Gölcük, Şerafettin – Toprak, Süleyman. *Kelam Tarihi Ekoller Problemler*. 5. Baskı. Konya: Tekin Kitabevi, 2001.
- Gözübüyük, İbrahim Nesimi. “Gözübüyükzâde İbrahim Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14: 160-161. İstanbul: TDV. Yayınları, 1996.
- Gülşen, Ekrem. *Giridli Sırrı Paşa ve Tefsir İlmindeki Yeri*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1992.
- Gümüş, Sadreddin. *Kur'an Tefsîrinin Kaynakları*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1990.
- Güngör, Mevlüt. *Kur'an Tefsirinde Fıkhî Tefsir Hareketi ve İlk Fıkhî Tefsir*. İstanbul: Kur'an Kitaplığı, 1996.
- Hanbel, Ahmed b. *Müsned*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2001.
- Hatiboğlu, İbrahim. “İsrâiliyât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23: 195-199. İstanbul: TDV. Yayınları, 2001.

- Hatipoğlu, Haydar. *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*. 10 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2012.
- Hopevî, Osman b. Hasan. *Dürretü'n-nâsihîn*. İstanbul: Dâru İhyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, 1918.
- Hucvîrî, Ali b. Osman. *Keşfu'l-Mahcûb-Hakikat Bilgisi*. Trc. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir. *el-Musannef fî'l-ehâdis ve'l-âsâr*. 26 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kurtuba, 2006.
- İbn Hacer el-Askalânî, *el-Kâfi 'ş-şâf fî tahrici ehâdisi'l-Keşşâf*. Beyrut: y.y., 1947.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh el-Kazvînî. *es-Sünen*. Thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed İbn Mükrim. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1990.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn. *et-Tefsîrü'l-kebîr*. Beyrut: y.y., 1988.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn. *Mukaddime fî usûli't-tefsîr*. Thk. Adnan Zerzur, Beyrut: y.y., 1972.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn. *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, 1997.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin. *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*. Trc. Ahmed Avni Konuk, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2005.
- İnalcık, Halil. *Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış*. İstanbul: Gelenek Yayınları, 1999.
- İpşirli, Mehmet. "Huzur Dersleri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18: 441-444. İstanbul: TDV. Yayınları, 1998.
- İsfahânî, Râgıb. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. Trc. Abdülbaki Güneş – Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2010.
- İzgi, Cevat. *Osmanlı Medreselerinde İlim*. 2 Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 1997.
- Kâdî, Abdülfettâh. *Sahâbe ve Müfessirlere Göre Esbâb-ı Nüzûl*. Trc. Salih Akdemir. Ankara: Fecr Yayınları, 1986.

- Karabulut, Mustafa. “Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. Yüzyılda Değişim Süreci, Sosyal ve Kültürel Durum”. *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (2016): 49-65.
- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi*. 7. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007.
- Kâşânî, Abdürrezzâk. *Tasavvuf Sözlüğü*. Trc. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayınları, 2004.
- Kâşî, İzzeddîn. *Tasavvufun Ana Esasları-Misbâhu'l-Hidâye ve Miftâhu'l-Kifâye*. Çev. Hakkı Uygur, İstanbul: Kurtuba Kitap, 2010.
- Kaya, Murat. *Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Kadar (1839 -1908) Matbu Türkçe Kur’ân-ı Kerîm Tercüme ve Tefsirleri*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2001.
- Kayhan, Veli. *Kur’ân’ı Tefsirde Usûl ve Gerekli İlimler*. Bursa: Kurav Yayınları, 2007.
- Kazancı, Ahmet Lütfi. *İslâm Akaidi*. 2. Baskı. İstanbul: Ensar Yayınları, 2011.
- Kazvînî, Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed. *el-İzâh fî ‘ulûmi’l-belâga*. Beyrut: Dâru İhyâi’l-Ulûm, 1998.
- Kelâbâzî, Ebû Bekr Tâcülislâm Muhammed b. İbrahim. *et-Ta’arruf*. Trc. Süleyman Uludağ. *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta’arruf*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2016.
- Kılavuz, Saim. *Ana Hatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelam’a Giriş*. 17. Baskı. İstanbul: Ensar Yayınları, 2012.
- Kılıç, Hulusi. “Belâgat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5: 380-383. İstanbul: TDV. Yayınları, 1992.
- Kuşeyrî, Abdulkerim. *er-Risâle*. Tah. Maruf Zerrîk – Abdulhamid Baltacı. Beyrut: 1413/1993. Çev. Dilaver Selvi. *Kuşeyri Risalesi*. İstanbul: Semerkand Yayıncılık, 2014.
- Lewis, Bernard. “Osmanlı İmparatorluğunun İnhitatı Üzerine Bazı Düşünceler”. Çev. Salih Tuğ. *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 1-2. (1959-1960): 161-178.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Kitâbü’t-Tevhîd*. Trc. Bekir Topaloğlu, İstanbul: İsam Yayınları, 2015.

- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. Nşr. Mehmet Boynukalın - Bekir Topaloğlu. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.
- Mertoğlu, Mehmet Suat. "Tefsir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 290-294. İstanbul: TDV. Yayınları, 2011.
- Mutçalı, Serdar. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları, ts.
- Müslim b. el-Haccâc, Ebû'l-Hüseyn. *el-Câmi 'u's-sahîh*. Riyad: Dârusselâm, 1999.
- Necâtî, Osman. *Tefsîru'n-Necât-Arapça*. İstanbul: Mühendishâne-i Berr-i Hümayun Matbaası, 1288.
- Necâtî, Osman. *Tefsîru'n-Necât-Osmanlıca*. İstanbul: Mühendishâne-i Berr-i Hümayun Matbaası, 1288.
- Nesefî, Azîz. *İnsan-ı Kâmil*. Çev. Mehmet Kanar. İstanbul: Dergah Yayınları, 1990.
- Nesefî, Ebû'l-Muîn. *Mâtürîdî Akâidi (Bahrü'l-keîlâm Tercümesi)*. Trc. Ramazan Biçer. İstanbul: Gelenek Yayınları, 2010.
- Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed el-Hâkim. *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*. Thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- Nu'mân b. Sâbit, Ebû Hanîfe. *er-Risâle*. Trc. Mustafa Öz. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011.
- Nu'man b. Sâbit, Ebû Hanîfe. *el-Fikhü'l-ekber*. Trc. Mustafa Öz. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2011.
- Öngören, Reşat. "Tasavvuf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 119-126. Ankara: TDV. Yayınları, 2011.
- Özel, Mustafa. "Son Dönem Osmanlı Tefsir Tarihinden Bazı Portreler II". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 16 (2002): 109-148.
- Öztürk, Mustafa. *Osmanlı Tefsir Mirası*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Parlıyan, Abdullah. *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*. 3 Cilt. Konya: Konya Kitapçılık, 2004.
- Poyraz, Cengiz – Öztop, Fatih. "19. Yüzyılda Yabancıların Gözüyle Osmanlı Eğitimi". *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi* 2/1 (Şubat 2013): 308-316.
- Rabbânî, İmâm-ı. *Mektûbat-ı Rabbânî*. 2 Cilt. Trc. Kasım Yayla. İstanbul: Merve Yayınları, ts.

- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nîsâbûrî. *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*. 10 Cilt. Thk. Ebû Muhammed İbn Âşûr. Beyrut: Dâru İhya'it-Terâsi'l-Arabî, 2002.
- Sâlih, Subhî. *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: y.y., 1972.
- Semerkandî, Ebû'l-Leys. *Tenbîhü'l-gâfilîn*. Thk. es-Seyyidi'l-Arabî. 1. Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-imân ve'l-mansûr, 1998.
- Serinsu, Ahmet Nedim. *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü*. İstanbul: Şule Yayınları, 1994.
- Serrâc, Ebû Nasr et-Tûsî. *el-Lüma'*. Trc. Hasan Kamil Yılmaz. *İslâm Tasavvufu*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2012.
- Sinanoğlu, Mustafa. "İman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 212-214. İstanbul: TDV. Yayınları, 2000.
- Sofuoğlu, Mehmed. *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*. 16 Cilt. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1987.
- Sofuoğlu, Mehmed. *Sahih-i Müslim ve Tercemesi*. 8. Cilt. İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1988.
- Süleymân, Ebû'l-Hasen Mukâtil. *et-Tefsîrü'l-kebîr*. Trc. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: İşaret Yayınları, 2006.
- Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmâni*. 6 Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân. *ed-Dürrü'l-Mensûr*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, ts.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Trc. Sakıp Yıldız – Hüseyin Avni Çelik. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987.
- Şener, Mehmet. "Huşû", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18: 422-423. İstanbul: TDV. Yayınları, 1998.
- Tahir, Bursalı Mehmed. *Osmanlı Müellifleri*. 3 Cilt. İstanbul: Meral Yayınevi, 1971.
- Tansel, Fevziye Abdullah. *Türk-İslâm Edebiyatında Klasik Türkçe Dinî Metinler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967.

- Tehânevî, Muhammed b. A'la b. Ali el-Fârûkî el-Hanefî. *Keşşâfû ıstılâhâtî'l-fünûn*. İstanbul: Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye İkdâm Matbaası, 1317. 1:
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *el-Câmi 'u's- sahih*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Topaloğlu, Bekir. *Nûreddîn es-Sâbûnî Mâtürîdiyye Akaidi*. İstanbul: İFAV. Yayınları, 2011.
- Turgut, Ali. *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1991.
- Türer, Osman. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*. İstanbul: Seha Neşriyat, 1995.
- Ulu, Arif. "Tâbiîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 328-330. İstanbul: TDV. Yayınları, 2010.
- Uludağ, Süleyman. "Amel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3: 13-16. İstanbul: TDV. Yayınları, 1991.
- Uludağ, Süleyman. "İşârî Tefsir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23: 424-428. İstanbul: TDV. Yayınları, 2001.
- Uludağ, Süleyman. "Nefis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 526-527. İstanbul: TDV. Yayınları, 2006.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Kelâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25: 196-203. Ankara: TDV. Yayınları, 2002.
- Yılmaz, Hasan Kamil. *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. 13. Baskı. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004.
- Yılmaz, Hayati. "Kutsî Hadis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26: 318-320. Ankara: TDV. Yayınları, 2002.
- Yüksel, Emrullah. *SistematiK Kelam*. İstanbul: İz yayınları, 2015.
- Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Ğâmûs*. Thk. Abdulkerim İz bâvî. Kuveyt: Matbaatu'l-Hükûme, 1976.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. b.y.: Daru'l-Kütübü'l-Hadîs, 1976.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd. *el-Keşşâf*. Beyrut: Dâru'l-kitâb, 1986.

Zerkeşî, Bedreddîn. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut, y.y., 1972.

Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*. Thk. Fevvâz Ahmed Zemerlî. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1996.

ÖZGEÇMİŞ

Merve Akıncıoğlu, 1990 yılında Kastamonu'nun Araç ilçesinde doğdu. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da tamamladıktan sonra 2008 yılında kazandığı Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden 2012 yılında mezun oldu. 2012 yılının Eylül ayında Meslek Dersleri Öğretmeni olarak Gümüşhane iline atandı. 2013 yılında Adapazarı Yenikent Anadolu İmam hatip Lisesi'ne tayini çıktı ve aynı yıl Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Tefsir Ana Bilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimine başladı. 2017 yılında Erenler Halit Evin Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi'ne atandı ve burada halen görevine devam etmektedir. Evli ve bir çocuk annesidir.